TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT
ANABİLİM DALI

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM ÇEKMEDE MÜLKİYET HAKLARI VE SİYASİ RİSK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fereydoun Mahdinezhadgargari

Ankara - 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT
ANABİLİM DALI

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM ÇEKMEDE MÜLKİYET HAKLARI VE SİYASİ RİSK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fereydoun Mahdinezhadgargari

Tez Danışmanı
Dr. Öğr.Üyesi Umut Öneş

Ankara - 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT

ANABİLİM DALI

Fereydoun Mahdinezhadgargari

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM ÇEKMEDE MÜLKİYET HAKLARI VE SİYASİ RİSK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı : Dr.Öğr. Umut Öneş

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
…….	……..
…….	……..
…….	……..

Tez Sınavı Tarihi: …….

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (……/……/2018)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

……

İmzası

……

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER i
TABLOLAR LİSTESİ iv
ŞEKİLLER LİSTESİ v
GİRİŞ 1
1. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE 1
1.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Kavramı 1
1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri 11
1.2.1. Ev Sahibi Ülkedeki Piyasa Büyüklüğü ve Piyasa Büyüme Hızı 11
1.2.2. Ev Sahibi Ülkelerdeki Ortalama Ücret Düzeyleri 11
1.2.3. Ev Sahibi Ülkelerin Dışa Açıklığı 12
1.2.4. Ev Sahibi Ülkedeki Teknolojik ve Fiziki Altyapı ile İşgücünün Kalitesi 13
1.2.5. Ev Sahibi Ülkelerdeki Ekonomik ve Politik İstikrar 13
1.2.6. Ev Sahibi Ülkelerdeki Vergi Oranlarının Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri Üzerindeki Etkisi 14
1.2.7. Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Etkileyen Diğer Etmenler 14
1.3. DYS Yatırımlarının Olumlu ve Olumsuz Yönleri 14
1.3.1. DYS Yatırımlarının Ev Sahibi Ülke Açısından Olumlu Etkileri 15
1.3.2. DYS Yatırımlarının Ev Sahibi Ülke Açısından Olumsuz Etkileri 19
1.3.3. DYS Yatırımlarının Ana Ülke Açısından Olumlu Etkileri 23
1.3.4. DYS Yatırımlarının Ana Ülke Açısından Olumsuz Etkileri 25
1.4. Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya ve Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi 26
1.4.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya'daki Gelişimi 26
1.4.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'deki Gelişim 29
1.5. Doğrudan Yabancı Yatırımlara İlişkin İktisadi Teoriler 32
1.5.1. Tam Rekabet Yaklaşımı Altında DYY'yi Açıklayan İktisadi Teoriler 32
1.5.2. Eksik Rekabet Yaklaşımı Altında DYY'yi Açıklayan İktisadi Teoriler 34
1.6. DYY ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki 36
1.7. DYY ile İstihdam Arasındaki İlişki 38
1.8. DYY ile Sermaye Birikimi Arasındaki İlişki 41

2. MÜLKİYET HAKLARI 43
2.1. Mülkiyet Hakkı Kavramı ve Kapsamı 43
2.2. Mülkiyet Hakkının Tarihsel Seyri 50
2.3. Mülkiyet Hakları Teorisi 53
2.3.1. Mülkiyet Hakları Teorisi 53
2.3.2. Özel ve Kamusal Mülkiyetin Farklılaşması 55
2.4. Mülkiyet Hakkı Kavramı İle İlişkili Diğer Kavramlar 58
2.5. Neoklasik İktisatta Mülkiyet Haklarının Yeri 64
3. POLİTİK RİSKLER 67
3.1. Politik Risk Tanımı 67
3.2. Politik Risk Kaynakları 69
3.2.1. Kamulaştırma 72
3.2.2. Yerel İstikrarsızlık 72
3.2.3. Terörizm 73
3.2.4. Savaş Hareketleri 74
3.2.5. Ekonomik İklim 75
3.2.6. Politik İklim 75
3.3. Politik Risk Türleri 76
3.3.1. Makro Risk 77
3.3.2. Mikro Risk 78
3.4. Politik Risklere İlişkin Göstergeler ve Politik Risk Değerlendirme Kuruluşları 79
3.5. Politik Risk Yönetimi İçin Stratejiler 81
3.6. Çağdaş Politik Risk 86
3.7. Politik Riskin Doğurduğu Sonuçlar 88
4. YÖNTEM 90
4.1. Panel verileri 90
4.2. Vektör Otoregresyon Modeli (VAR) 91
4.3. Birim Kök Testi 95
4.4. Optimal seçimi VAR modelleri 97
4.5. Granger Nedensellik Testi 97
4.6. Etki-Tepki fonksiyonları 99
4.7. Araştırma modeli 101

5. BULGULAR 102
5.1. Panel Birim Kök Test Sonuçları 102
5.2. Optimal modelin seçimi 103
5.3. Durağanlık Testi (Panel VAR) 103
5.4. Granger Nedensellik analizini 104
5.5. Etki-Tepki Analizleri 105
5.6. Varyans Ayrıştırmaları 106
5.7. Sonuç 107
6. TARTIŞMA VE YORUM 109
7. SONUÇ VE ÖNERİLER 110
ÖZET 112
ABSTRACT 113
KAYNAKÇA 114

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 5.1 IPS Birim Kök Testi Sonuçları 103
Tablo 5.2 VAR Gecikme Uzunluğu Belirleme Kriterleri..... 103
Tablo 5.3 VAR Granger Nedensellik Testi Sonuçları..... 105
Tablo 5.4 Varyans Ayrıştırması..... 107

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 5.1 AR Karakteristik Polinomun Ters Köklerinin Birim Çember İçerisindeki Konumu 104
Şekil 5.2 Etki Tepki Fonksiyonları 105

GİRİŞ

1. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE

1.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Kavramı

Doğrudan Yabancı Sermaye gerçeği dünyanın ekonomik yapısını uzun yıllardan beri biçimlendirmektedir ve yaşanan değişimler bu süreci desteklemektedir. Günümüzde, yabancı sermaye yatırımlarının iyice artmış olmasının nedeni ise herhangi bir ülkede yatırım yapmanın artık daha kolay bir hale gelmiş olmasıdır. Doğrudan Yabancı Sermaye DYS yatırımlarını yönlendiren en önemli oyuncular, Çok Uluslu Şirketler ÇUŞ'lerdir. ÇUŞ'ler yabancı yatırımlar konusunda artık o kadar yetkin hale gelmişlerdir ki, sahip oldukları yüksek teknoloji, insan kaynağı, bilgi ve sermaye aracılığı ile her türlü yatırım fırsatını değerlendirmekte ve sürekli yatırım fırsatı aramaktadırlar. Yatırım çekme isteği konusunda ise gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke ayrımı yapmanın pek bir önemi yoktur; çünkü küresel rekabet ortamında her ülkenin artı sermaye değerine ihtiyacı olduğu açıktır. Bu nedenle, her geçen gün daha fazla kurum, sektör ve pazar bu DYS zincirinin bir parçası olmaktadır. Hatta en sıkı korumacı politikalara sahip ülkeler bile rekabette geri kalmamak için bu zincire dâhil olmaktadırlar. Bununla beraber, dünya ekonomisi ve ticareti o kadar yoğun bir devinim kazanmıştır ki, yabancı sermaye bu süreci tetikleyen ve ticareti etkileyen önemli etkenlerden biri haline gelmiştir; çünkü DYS yatırım ve ticaretin gelişmesi için elzem olan sermaye, bilgi, insan kaynağı ve pazarları bir araya getirerek dünya ekonomisinin gelişmesini ve bütünleşmesini sağlamakta ve uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırarak üretim ve karşılıklı kazanımların yayılmasını kolaylaştırmaktadır (Mıhcı vd. 2005: 680).

DYS yatırımı, milli sınırlar ötesinde yapılan sabit sermaye yatırımlarıdır ve doğrudan sermaye, insan kaynağı, teknik bilgi ve yöntem, bilgi, deneyim, teknoloji ve teçhizatın bir ülkede konuşlandırılmasını ve ana ülke ile ev sahibi ülkedeki işletmeler arasında işbirliğini içermektedir. DYS yatırımı bir ülkede, bir işletmenin birleşme ya da devralma ile elde edilmesi (merger & acquisition), iş ortaklıkları (joint ventures), anahtar teslim projeler (turnkey projects), portföy yatırımları ve sıfırdan işletme kurulumunu (greenfield operation) kapsamaktadır. DYS yatırımları hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde ekonomik canlılığın sürmesi için önemli bir etken olarak değerlendirilmektedir. Birincisi, özellikle gelişmekte olan ülkeler için, DYS teknoloji ve bilgi transferi için kolay bir aracıdır. İkincisi, DYS yatırım yapılan ev sahibi ülkede ekonomik ilerlemeyi, yerel yatırımları, insan kaynağını ve kurumları geliştiren bir araçtır. DYS'nin tetiklediği ekonomik gelişim ve ticaret, yatırım yapılan ülkede rekabetçi zeminin temellerini atarak mal ve hizmetlerin etkin üretimini sağlamaktadır. Bununla beraber, DYS bir ülke ekonomisini ekonomik büyüme, insan kaynağının gelişmesi, yerel yatırımların artması, altyapı hizmetlerinin gelişmesi, makroekonomik istikrar, ticari hacimdeki artış ve yasal düzenlemeler bakımından olumlu etkileme şansına sahiptir. DYS'nin bu tarz olumlu etkileri olması, ülkelerin yabancı sermaye çekme isteklerini ve yarışını hızlandırmıştır. Bu durum sermaye çekmek isteyen ülkeler açısından değerlendirildiğinde amacın artı değer transferi olduğu; ÇUŞ'ler tarafından değerlendirildiğinde ise amacın yatırım üzerinden olabildiğince yüksek getiri sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Aynı durum dünya ekonomisi açısından değerlendirildiğinde ise, ÇUŞ'ler ve ülkelerin karşılıklı kazanımlara dayalı politikalar izlemesi dünya ekonomisini ortak bir zemin üzerinde bütünleştirmektedir. Bununla beraber, DYS sıkıntısı içinde olan ülkelerin sermaye ihtiyacı; sermaye transferi, üretim ve ticaret artışı ile karşılanmakta, ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde üretkenlik ve etkinliği olumlu etkilemesi beklenmektedir.

DYS yatırımları, işletmelerin uluslararasılaşma süreci içinde ihracat, lisanslama ve franchising'e göre daha kapsamlı ve zor bir süreçtir. Birincisi, DYS yatırımları diğer uluslararasılaşma biçimlerine kıyasla daha çok kaynak ayrılması gereken ve maliyeti yüksek bir yatırım biçimidir. İkincisi, DYS yatırımları ihracat, lisanslama ve franchising'in tersine sadece ana ülkeden yönetilmemektedir. Ayrıca,yatırım yapılan pazarda yerleşmeyi ve varlık oluşturmayı zorunlu kılmaktadır. Bunun nedeni, sabit varlık ve faaliyetlerin kontrol altında tutulması zorunluluğu ile beraber, faaliyetlerin sürdürüldüğü ülkede tüketiciler, aracılar, dağıtımcılar ve kamu mercileri ile ilişkiler kurmak ve sürdürmektir. DYS yatırımlarının üçüncü ayırt edici özelliği ise işletmenin başarımlarını etkileyecek küresel ölçekte bir etkinlik sistemi kurabilmesidir. Küresel ölçekte etkinlik sisteminin kurulması ise yöneticilerin işletme faaliyetlerini mukayeseli üstünlüğe dayalı olarak oluşturmasına bağlıdır. Bu nedenle, yabancı yatırımların daha etkin olabilmesi için, Ar-Ge çalışmaları bilgi sanayinin en gelişmiş olduğu ülkeye yapılmakta, girdiler en uygun maliyetle sağlanabilen ülkeden tedarik edilmekte, tesisler kaynakların en bol ve kuruluş maliyetinin en düşük olduğu yerde kurulmakta ve bağlı işletmeler pazarlama koşullarının en müsait olduğu yerlerde faaliyet göstermektedir (Mıhcı vd. 2005: 682).

DYS yatırımlarının belirginleştirici diğer bir özelliği ise, DYS yatırımları yabancı ülkelerde yapıldığı için önemli derecede belirsizlik ve riske maruz kalabilmesidir. Bir işletme yabancı bir ülkede doğrudan yatırım yaptığı zaman, kendi ülkesinden farklı bir ortamda faaliyet göstermeye başlamaktadır. Yatırım yapılan ülkedeki iş ortamının yanı sıra yasal, ekonomik, finansal ve politik farklılıklar belirsizliğe yol açan ve riske neden olabilen parametrelerdir. Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse, enflasyonun yüksek olduğu bir ülkede faaliyetlere başlayan bir ÇUŞ yüksek derecede finansal riske maruz kalabilmektedir. Yüksek enflasyon nedeni ile fiyatlar ve gelir sürekli farklılaşmaktadır. Ev sahibi ülkede elde edilen kazanç ana

ülkeye nakledilmek istendiğinde ise kur farkından kayıplar oluşabilmektedir. Bu nedenle hem fiyatlar hem de finansal politikalar hep kontrol edilmelidir. DYS yatırımlarının belirleyici diğer bir önemli özelliği ise yoğun bir biçimde toplumsal ve kültürel farklılıklara muhatap olmalarıdır; çünkü bir toplum için kültürel olarak kabul edilebilir bir ürün diğer bir toplumda kabul edilmeyebilmektedir. Bu nedenle, ÇUŞ'ler ilk olarak toplumsal, kültürel ve dil bakımından kendilerine yakın ülkelere yatırım yapmayı tercih etmektedir. Örneğin, ABD kökenli bir işletmenin yine ana dili İngilizce olan bir ülkeye ya da İngilizcenin yoğun olarak konuşulduğu bir ülkeye yatırım yapması doğaldır. Değinilebilecek bir diğer belirleyici özellik ise yabancı yatırım yapan ÇUŞ'lerin, yatırım yaptıkları ülkede sosyal sorumluluğa ve sağlam yer edinebilmek için imaj geliştirmeye önem vermeleridir. Bunu sağlamak için ÇUŞ'ler yatırım yapılan ülkede çalışanlarının işçilere adil davranmaları ve toplum ile iyi ilişkiler kurmalarını teşvik etmelidir (Özalp, 2008: 243).

DYS yatırımları fiili olarak bir pazara girişi ve konuşlanma gerektirdiği için dolaylı yatırımlara nazaran daha kapsamlı ve riskli olabilmektedir. Bu anlamda, DYS yatırımlarını dolaylı yatırımlardan farklılaştıran özellikler şunlardır:

- Doğrudan yabancı yatırım durumunda, ev sahibi ülkedeki işletme ve yönetim ana ülke işletmesinin denetimi altındadır. Politikaları, usul ve yöntemleri ana işletme seçmekte ve genel olarak da yöneticilerini de belirlemektedir.
- Doğrudan yabancı yatırımlar doğrudan fiziki varlık ve sabit yatırım gerektirdiği için daha maliyetli ve risklidir.
- Dolaylı yatırımları gerçek kişiler de yapabilirken, doğrudan yabancı yatırımları yapan merciler kurumsallaşmış ve kaynak yönünden güçlü tüzel kişiler ve daha çok ÇUŞ'lerdir.

- Doğrudan yabancı yatırımların getirisi, dolaylı yatırımlara göre yüksektir. Dolaylı yatırımda sadece ürünlerin arbitraj farkı, değerli kâğıtların kâr payı ve faiz getirisi olurken, doğrudan yatırımlarda isim hakkı, lisans ve franchising bedeli, bunlar üzerinden alınacak kâr payları ve işletme sahibi olmanın getirdiği kazancın tümünü kullanma hakkı vardır.
- Dolaylı yatırımlarda, yatırımın süresi kısa olabilirken, doğrudan yabancı yatırımlarda işletme ve sabit yatırım olabildiğince uzun sürebileceği hesap edilerek yapılmaktadır.
- Doğrudan yabancı yatırımın getirisinin, dolaylı yatırıma göre her zaman daha yüksek olması beklenmektedir.

DYS yatırımları finansal değişkenler kadar ekonomik, yasal, politik, toplumsal ve kültürel değişkenlerin de etkilediği uzun vadeli ve stratejik olarak alınması gereken kararlardır. Ek olarak DYS yatırımları yüksek maliyetli, riskli ve sabit yatırımlar olduğu için karar verilmeden önce koşullar ve yapılabilirliği ayrıntılı olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle, DYS yatırımına karar vermeden önce göz önüne alınması gereken koşullar şunlardır (Özalp, 2008: 245).

- İşletme yatırımın yapılacağı ülke ile ana ülkedeki faaliyetleri karşılaştırıldığında ana ülke lehine bir üstünlük olmalıdır.
- DYS yatırımları ihracat, lisanslama ve franchising işlemlerine kıyasla daha yüksek yarar sağlayacağı tespit edildiğinde yapılmalıdır.
- İşletme ismini, marka ve şöhretini muhafaza etmek istediğinde yabancı sermaye yatırımı yapmalıdır.
- Ev sahibi ülkedeki tüketiciler için satış sonrası hizmetler önemli ise yabancı sermaye yatırımı işletmenin uluslararası faaliyetlerini çeşitlendirmek için yapılmalıdır.

- DYS yatırımı için elverişli kuruluş yeri olmalıdır. Kuruluş yeri iş gücü, hammadde, ulaşım, dağıtım, pazar ve işletmenin ihtiyaç duyabileceği diğer hizmetler açısından uygun olmalıdır.
- Yatırımın beklenen getirisi ve gelişme olanakları müsait olmalıdır.
- Yatırımın zamanlaması iyi seçilmelidir.

DYS yatırımları getireceği yararlar itibarı ile ekonomik büyümeyi tetikleyebilmekte ve bunun farklı nedenleri bulunmaktadır. Birincisi, DYS sermaye birikimi yaratarak yeni yatırımların ve ticaretin önünü açmaktadır. İkincisi, yabancı yatırım rekabetini arttıracağı için, diğer işletmeler de buna ayak uydurma sürecinde kalite politikalarını gözden geçirmektedirler. Üçüncüsü, yabancı yatırımlar gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında ticareti arttırma eğilimli olduğu için ülkenin vergi gelirlerini arttırmaktadır. Yabancı sermaye, Ar-Ge ve yatırımı çok maliyetli olan yeni teknoloji transferine olanak sağlayarak üretim ve çıktının kalitesini artırmaktadır. Yerli emek yeni koşullara göre eğitilmektedir. Durum örgüt yapıları açısından değerlendirildiğinde ise örgütsel yapı ve süreçler küresel rekabet ortamına uydurulacağı için verimlilik artışı söz konusu olmaktadır. Ancak, yabancı sermayenin yukarıda zikredilen bu olumlu sonuçları verebilmesi için, ülkenin ekonomik ve ticari yapısının, hükümet baskısından uzak ve serbest olması gerekmektedir. Çünkü aşırı planlı ve müdahaleci yerel piyasaları korumaya yönelik ekonomik yapıların, DYS akışını olumsuz etkileyebilmesi oldukça muhtemeldir (Mullen ve Williams, 2005: 269).

DYS'nin muhtemel olumlu etkisi yerel işletmelerin örgüt ve yönetim yapılarına yansıyarak da ortaya çıkabilmektedir. Bu anlamda, yerel işletmeler, yatırım yapan ÇUŞ'lere ayak uydurmak ve rekabet edebilmek için yönetim biçimlerini ve örgüt yapılarını güncellemek zorunda kalabilirler. Yabancı sermaye giriş yaptığı ülkeye teknoloji, yöntem, bilgi, yönetim anlayışı olarak çoğu zaman üstün nitelikler ile gitmektedir. Bu nedenle, yerel işletmeler hem transfer yapabilmekte hem de yerel

işletmelerin lider işletmeleri takip ederek örgütsel geliştirme ve yönetim geliştirme uygulamaları, süreç işlevleri ve verimliliklerini artabilmektedirler. Uygulama, işletme süreçleri ve verimliliği artmış bir işletme ise kalite bakımından tüketici tatminini daha iyi sağlayabilecek, daha çok üretim ve satış yapabilecektir. Bu süreç mikrodan, makroya doğru değerlendirilirse, bireysel olarak başarılı olan işletmeler, bir süre sonra bu başarılarını milli ekonomi bazında tekrar edebilirlerse, DYS makroekonomik değişkenler bakımından da olumlu etkiler ortaya çıkarabilecektir (Makki ve Somwaru, 2004: 799).

DYS akımını yönlendiren ÇUŞ'ler daha çok kâr ve verimlilik güdüsü ile hareket ettiklerinden, yabancı yatırımların daha çok rekabet gücü olmayan az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere yönlendirildiği düşünülebilmektedir. Ancak UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) raporlarına göre dünya DYS stokunun önemli miktarı gelişmiş ülkeler arasında hareket etmektedir (özellikle 1980 – 2000 arası dönemde). Burada akla gelebilecek soru ise, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde yatırımın getirisi daha yüksek olabilecekken, neden DYS akışı daha çok gelişmiş ve sanayileşmiş ülkeler arasında olmaktadır? Bu soruya birçok cevap verilebilir. İlk olarak, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde acil olarak sermaye girişi ihtiyacı olmasına rağmen, bir ÇUŞ'nin yatırımı yeterli nitelikte olmayan iş gücü ve teknik bilginin son derece az olması nedeni ile beklenen getiri, üretkenlik ve verimliliği sağlamayabilmektedir. İkinci olarak, yabancı yatırımlar ileriki dönemlerdeki yatırımların finansmanı için milli sermaye piyasasından yararlanmak isteyebilirler, ama milli sermaye piyasasının sığ olması ve bazı acil durumlardaki sermaye taleplerine olumlu cevap verecek durumda bulunmaması yabancı sermaye girişine ters etki yapabilmektedir. Durum daha geniş bir bakış açısı ile değerlendirilirse, ülkede ekonomik istikrarsızlığın var olması ve bu istikrarsızlığın uzun dönemler itibarı ile devam etmesi de yabancı yatırımları olumsuz etkilemektedir; çünkü bir ülkede

makroekonomik değişkenler bakımından enflasyon oranı, faiz hadleri, ticaret hacmi, halkın satın alma gücü, toplam borç miktarı, likidite hacmi, vb. konularda önemli istikrarsızlıklar mevcutsa, ÇUŞ'ler böyle piyasalara doğrudan yabancı yatırım yapmaktan çekinebilmektedirler (Tarzı, 2005: 498).

Bununla beraber, bazı durumlarda yatırım yapılmak istenen az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke yatırımın getirisi açısından olumlu sinyaller verse de mesafe önemli bir engel olarak ortaya çıkabilmektedir; çünkü yatırım yapılan ülkeden üretim yaptıktan sonra hedef pazarlara ürünün nakledilmesi ya da yatırım yapılan ülkeye kısıtlı olduğu için hammadde nakledilmek zorunda olması ve bu gibi hallerin işletmelerin giderlerini arttırması yatırımları olumsuz etkileyecektir. Bu etkenler ile beraber, yatırım yapılacak ülkelerdeki yasal düzenlemeler, yasaların ne kadar başarılı uygulandığı ve yolsuzlukla mücadele de yatırımların yapılmasını etkileyen önemli etkenlerdir. ÇUŞ'ler özellikle Ar-Ge ve yeni ürün imalatında önemli giderlere sahip oldukları için özellikle fikri mülkiyete ilişkin esasların yasal koruma altında olmasını beklemektedirler. Bununla beraber, yasaların etkin uygulanmaması ve neden olabileceği güven eksikliği de önemlidir. Bütün bu nedenlere dayanılarak söylenebilir ki yabancı sermaye bir ülkede yatırım yapmak için istikrar aramaktadır. Bu nedenle, insan kaynağı, teknolojisi, altyapı hizmetleri, ekonomik istikrarı, bilgi birikimi ve diğer değişkenler açısından üstün olan gelişmiş ülkelerin daha çok yabancı sermaye çekmesi, DYS stokunun gelişmiş ülkeler arasında akışının daha çok olması doğal olmaktadır (Tarzı, 2005: 500).

DYS yatırımları yapıldıkları amaca göre yatay DYS yatırımı (horizontal FDI) ve dikey DYS yatırımı (vertical FDI) olarak sınıflandırılabilmektedir. Yatay DYS yatırımında amaç, ÇUŞ'lerin mümkün olduğu kadar yüksek talep ve alım gücüne sahip olan pazarlarda yatırım yapmaları ve bu tarz pazarların müşteri potansiyelini değerlendirmeleridir. Kısacası bu tür bir yabancı yatırımın amacı pazar hedeflemesi ve pazar geliştirmesidir. Dikey DYS yatırımı ise pazar hedeflemeyen, ticaret hacmini

geliştirmeyi hedefleyen dikey DYS yatırımıdır. Dikey DYS yatırımında amaç yabancı bir pazarda üretip satmaktan çok, yabancı bir pazarda üretim yapıp, sonra da ürettiğini başka pazarlara ihraç etmektir. Bu anlamda, dikey DYS yatırımı üretim olanaklarına odaklanan DYS olarak da değerlendirilebilmektedir. Bir kıyaslama yapılırsa, yatay DYS yatırımı yerel pazarlara odaklanıp, satışları arttırmaya yönelikken, dikey DYS yatırımları ise bölgesel ve küresel pazarlara hitap etmektedir. Yatay DYS yatırımlarının tercih edilmesinde bir neden ise sıkı ticaret sınırlamalarıdır. Ticaret sınırlamalarını aşmak isteyen ÇUŞ'lerin yerel satışları odak noktasını oluşturduğu yatay DYS yatırımları tercih etmeleri doğaldır. Ancak, yatay DYS ve dikey DYS tercihi yaparken, mesafe ve yoğunlaşma da yönlendirici etkenler olmaktadır. Mesafe hem taşımacılık hem de ihracat maliyetlerini arttırdığı için yatay DYS yatırımlarını teşvik ederken, yoğunlaşma ise tüketicinin talep ve alım gücü ile ilgili olduğu için hem yatay hem de dikey DYS yatırımlarının konusunu oluşturabilmektedir. Bununla beraber hem yatay DYS yatırımları hem de dikey DYS yatırımları özellikle sermaye ve istihdama yaptıkları katkı ile ev sahibi ülkenin ekonomisine olumlu etki yapabilirler. Her iki tarz DYS yatırımında da sermaye, istihdam, üretim ve ticaret artacağı için hem milli gelir, hem de vergilendirilme aracılığı ile devlet gelirlerinin artması doğal olmaktadır. Ancak, daha yüksek teknoloji, insan kaynağı, sermaye ve bilgi ile gelen ÇUŞ'lerin, ev sahibi milli piyasada üstün duruma geçip dışlama etkisine neden olabilecekleri de unutulmamalıdır.

DYS'nin temel rolü bir ülkedeki yatırım ve gelişmeyi hızlandırmaktır. Ancak, bu noktada şunu sormak gerekir: Bir ülkeye DYS girişi daha sonraki yatırımların ya da ekonomik faaliyetlerin artmasına ya da azalmasına neden olur mu? Başka bir ifade ile; yabancı yatırım, yerel yatırımlara üstün gelip, yerel yatırımcıları faaliyet sahası dışında atıp, yatırımları olumsuz etkileme ihtimali var mıdır? Beklentiler, DYS yatırımlarının teknoloji, sermaye, bilgi ve üretim hacmini arttırarak ev sahibi ülkeye makroekonomik

değişkenler açısından olumlu etkilerde bulunmasıdır. Ancak, DYS yatırımlarının dışlama etkisine neden olması da mümkündür. Dışlama etkisi (crowding out effect) ise bir ekonomide toplam tasarruflar sabit iken, devletin kamu harcamalarını finanse etmek için borçlanıcı olarak para ve sermaye piyasasına girmesiyle faiz gelirinin yükselmesi ve bunun sonucu olarak hem özel sektörün yatırım yapmak için sermaye kaynağı bulamaması, hem de devletin para talebinin artması sonucu faiz hadlerinin artması ile yatırım maliyetinin artması sonucunda yatırımların düşmesi ve milli gelirde azalmanın ortaya çıkmasıdır. Bu ekonomik tanım yabancı sermaye yatırımları açısından değerlendirildiğinde ise, DYS yatırımı yapacak ÇUŞ'ler çoğu zaman, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yerel pazardaki işletmelere göre sermaye, bilgi, deneyim, yönetimsel beceri, teknoloji, Ar-Ge, vb. kaynaklar açısından daha üstün durumda oldukları açıktır. ÇUŞ'ler üstün durumda oldukları varlıklarını kullanarak bir piyasaya girince lider konuma yerleşme ihtimalleri vardır. İşte bu noktada iki etki oluşabilmektedir: Ya yerel işletmeler lider yabancı işletmeyi rekabette takiben kendileri geliştirerek rakiplerine yetişmeye çalışacaklar (ki bu durum olumlu etki olarak piyasaya yansır), ya da yabancı işletmeler, yerel işletmelere üstün gelecekler ve yerel işletmeler piyasadan çekilmek ya da faaliyet hacimlerini azaltmak zorunda kalacaklardır. İşte bu ikinci durum uluslararası işletmecilik açısından dışlama etkisi olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak, doğal ve kabul edilebilir olan DYS yatırımının ekonomiyi işgal etmekten çok, tetikleyici etki yapması, üretim, istihdam, ticaret ve gelecekteki yatırımların artmasına olumlu etkide bulunmasıdır. Burada yerel girişimcilere önemli görevler düşmektedir; çünkü bir işletme sürekli var olmak için kurulduğundan, bunu gerçekleştirmek için sürekli Ar-Ge ve yatırım faaliyetleri içinde bulunarak ekonomik yapıya katkıda bulunmaları gerekmektedir.

1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri

Uluslararası ölçekte, piyasa paylarını arttırmak, düşük maliyetlerden yararlanmak ve böylece kâr hadlerini artırmak amacına sahip olan ÇUŞ'lar, DYY vasıtasıyla aynı zamanda firma teknolojilerindeki sızmaları da önlemeye çalışmaktadırlar. Bu sebepten ötürü ÇUŞ, yatırım yeri ve tercihine ilişkin karar alma sürecinde birçok değişken ve parametreyi dikkate almaktadır. Bu parametreler, ülkelere, firmaların faaliyet alanına, üretim metodolojisine ve türlerine göre değişiklik gösterebilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde genel başlıklar halinde bu parametreler incelenmekte ve bu faktörlere ilişkin literatürdeki ampirik çalışmaların bulguları değerlendirilmektedir.

1.2.1. Ev Sahibi Ülkedeki Piyasa Büyüklüğü ve Piyasa Büyüme Hızı

DYY'ın belirleyici faktörlerinin başında ev sahibi ülkedeki piyasa büyüklüğü gelmektedir. Yabancı yatırımcıların öncelikle bir ülkeyi seçmeleri için, o ülke piyasasının ÇUŞ'ların bekledikleri yüksek satış oranlarını sağlayabilecek büyüklükte olması gerekmektedir. Bununla birlikte ev sahibi ülkedeki piyasa büyüme hızı da DYY çekme konusunda önem arz etmektedir. Hızlı büyüyen piyasalar DYY tarafından daha çok tercih edilmektedir.. Literatürdeki çalışmaların genelinde piyasa büyüklüğü için GSYH, piyasa büyüme hızı için GSYH büyüme oranı kullanılmaktadır. Bu nedenle piyasa büyüklüğü-DYY ve piyasa büyüme hızı-DYY arasındaki ilişki test edilirken, genellikle GSYH'nın ve ekonomik büyümenin DYY çekmede ne oranda etkin olduğu analiz edilmektedir.

1.2.2. Ev Sahibi Ülkedeki Ortalama Ücret Düzeyleri

Bir yatırımcının, başka bir ülkeye yatırım yapmasının temel nedenlerinden biri; yatırımın yapılacağı ülkedeki düşük ücret düzeyi avantajından yararlanarak işçilik

maliyetlerini asgariye düzeye indirmesidir. Özellikle emek yoğun sektörlerdeki DYY'ın ülke belirleme kararlarında ücret düzeyleri en önemli parametrelerden biri olarak değerlendirilebilmektedir. Çünkü ileri teknoloji gerektiren alanlarda faaliyet gösteren yabancı yatırım işletmeleri için, ARGE faaliyetleri ve ileri teknolojili üretim, ev sahibi piyasalarda nitelikli işgücü talep ederken; emek yoğun alanlar daha çok niteliksiz işgücü talep etmektedir (Hong, 2008: 139).

1.2.3. Ev Sahibi Ülkelerin Dışa Açıklığı

1929'da yaşanan büyük bunalım sonrası, ülkeler dış ticaret rejimlerinde gerek tarifelerle gerekse tarife dışı engellerle kısıtlama yoluna gitmiştir. Bu kısıtlamalar İkinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle artmış ve 1930'lu yılların sonunda dünya ekonomisi işlemez hale getirmiştir. Savaş sonrası dönemde, kurulan uluslararası iktisadi kuruluşların da desteğiyle dünya ticaretinde hızlı bir artış görülmeye başlamıştır. Bu artış kriz dönemlerinde kısmen sekteye uğrasa da, 1980 sonrası küreselleşmenin ivme kazanmasıyla birlikte artmaya devam etmiştir. DYY'lar girdikleri ülkelerin genellikle serbest dış ticaret politikaları benimsemiş olmalarını istemektedir. ÇUŞ'lar karakterleri itibariyle uluslararası pazarlara mal ihraç eden ve ileri teknolojili üretim yapan firmalardır. Bu nedenle, dış ticaret üzerinde kısıtlayıcı politikalar izleyen ülkelerde, ihracat miktarlarının düşük olma ihtimali daha yüksektir. Ayrıca ÇUŞ'lar, yatırım yaptıkları ülkelerde genellikle genel merkezleri veya diğer şubelerle de ticari ilişkiler içerisindedirler. Gerek hammadde ithalat ve ihracatı gerekse mamul mal ithalat ve ihracatı şeklinde gerçekleşebilen bu ticari ilişkilerde ev sahibi ülkelerin dış ticaret rejimini serbest bir hale getirmiş olmasının önemi büyüktür. Ayrıca, günümüzde etkisi her ne kadar azalmış olsa da özellikle 1970'lerin ortalarında ihracatın zor olduğu ülkelere yatırımcılar DYY şeklinde girerek o ülkedeki pazar paylarını artırmak istemişlerdir (Dikmen, 2010: 63).

1.2.4. Ev Sahibi Ülkedeki Teknolojik ve Fiziki Altyapı ile İşgücünün Kalitesi

DYY'ın en önemli pozitif etkilerinden birisi, teknoloji transferi gerçekleştirmesi ve buna ek olarak ev sahibi ülkelerin bu teknoloji, bilgi-beceri ve iş bilgilerinden yararlanabilmeleri için yeterli teknolojik ve işgücü altyapısına sahip olmasıdır. Bunun yanında DYY girdikleri ülkelerde, ulaştırma-haberleşme altyapısı ve enerji temininin yanı sıra DYY'nin faaliyet göstereceği piyasalara yakınlığının da önemi vardır. AR-GE faaliyetlerine yatırım yapan bir ülkede teknolojinin taşma etkisi daha yüksek olacağından, teknolojik altyapısı gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere yapılan DYY'dan hem yabancı yatırımcılar hem de yerli firmalar olumlu etkilenmektedir. Beşeri sermayenin kalitesi, ileri teknolojili üretim yapan ÇUŞ'ların nitelikli işgücü ihtiyacını karşılamalarında önem arz etmektedir. Bu bağlamda ev sahibi ülkedeki eğitimli işgücü DYY girişlerini artırıcı etkide bulunmaktadır. Hammaddeye ve pazarlara ulaşım imkânlarının ve haberleşme altyapısının gelişmişliği de yabancı yatırımcıların kararlarında pozitif etki meydana getirmektedir.

1.2.5. Ev Sahibi Ülkelerdeki Ekonomik ve Politik İstikrar

DYY doğası gereği uzun vadeli yatırımlardır ve bu açıdan portföy yatırımlarından ayrılmaktadırlar. Portföy yatırımları, yatırımın yapıldığı ülkede herhangi bir ekonomik ya da siyasi istikrarsızlık sinyali gördüklerinde yatırımlarını hemen o ülkeden çekebilirken, DYY'ın böyle bir şansı bulunmamaktadır. Bu nedenle DYY için ev sahibi ülkelerin ekonomik ve politik istikrarlılığı yatırım kararlarında oldukça büyük önem arz etmektedir. Bir ülkedeki ekonomik istikrarın göstergeleri genel olarak; enflasyon oranlarının düşüklüğü, cari denge, faiz oranlarının düşüklüğü, oynaklığı düşük döviz kuru ile maliye ve para politikalarındaki denge olarak gösterilebilir. Bu makroekonomik göstergeler, yatırım yapılması planlanan ülkelerin

istikrarlı olup olmadığına ilişkin bir öngörüde bulunulmasına olanak sağlamaktadır. Politik istikrarsızlıklar da, DYY girişlerini negatif etkileyen faktörler arasındadır. Yatırımcılar, ilk olarak yatırımlarının güvenliğinden şüphe duymamak istemektedirler.

1.2.6. Ev Sahibi Ülkelerdeki Vergi Oranlarının Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri Üzerindeki Etkisi

DYY kârlarını maksimize etmek için vergi oranlarının düşük olduğu ülkeleri tercih etmektedir. Bu nedenle günümüzde, özellikle de gelişmekte olan ülkeler, vergi indirimleriyle çokuluslu şirketlerin kendi ülkelerinde DYY yapmalarını teşvik etmeye çalışmaktadırlar. Çalışmaların işaret ettiği sonuca uygun olarak, günümüzde özellikle birçok gelişmekte olan ülke, daha fazla DYY çekmek için vergi mevzuatında değişiklikler yapmakta ve yabancı yatırımcılar için kendi ülkelerini cazip hale getirmeye çalışmaktadırlar.

1.2.7. Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Etkileyen Diğer Etmenler

Yukarıda ifade edilen belirleyicilerin dışında DYY girişleri üzerinde birçok faktörün etkisi bulunmaktadır. Ancak bu faktörler ülkelere, sektörlere ve yatırımın çeşitlerine göre farklılık göstermektedir. Bazı çalışmalar, bir ülkeye daha önceki dönemlerde girmiş olan DYY'lerin ve ülkedeki mevcut sermaye stokunun, o ülkeye daha fazla DYY girmesine neden olduğunu ampirik olarak ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, bazı DYY ev sahibi ülkeye kaynak arayışı içerisinde gelmekte ve ülkenin doğal kaynakları DYY girişlerini artırıcı etkide bulunabilmektedir.

1.3. DYS Yatırımlarının Olumlu ve Olumsuz Yönleri

DYS yatırımları ister az ister çok olsun hem ev sahibi ülke, hem işletmelerin merkezinin bulunduğu ana ülke açısından olumlu ve olumuz yönlere sahiptir. Bu açıdan bakıldığında buna DYS'nin maliyet ve yararı da denilebilir. Çalışmanın bu kısmında

DYS yatırımlarının ev sahibi ülke ve ana ülke açısından olumlu ve olumsuz yönleri incelenecektir.

1.3.1. DYS Yatırımlarının Ev Sahibi Ülke Açısından Olumlu Etkileri

DYS yatırımlarının ev sahibi ülke açısından olumlu yönleri ve yararlarından ilki, yabancı yatırımlar sayesinde ev sahibi ülkenin ve işletmelerinin daha fazla sermaye, yeni teknoloji, bilgi, teknik deneyim ve yöneticilik usullerine ulaşma şansı kazanmalarıdır. DYS yatırımları ile erişim sağlanacak bu kaynakların ülkenin ekonomik yapısını güçlendireceği düşünülmektedir. Bununla beraber, ekonomin güçlenmesi farklı yönlerde cereyan edebilmektedir. Birincisi yatırım yapan ÇUŞ, yatırım yaptığı sanayi dalında üretim miktarının artmasına neden olabilir ve üretim akışı makro değerler itibarı ile olumlu bir değer sarmalı yaratmaktadır. İkinci yararı ise, ÇUŞ'ler ile beraber, piyasadan pay almak isteyen yerel işletmeler üretimlerini arttırabilirler. Bu iki etkenin bileşmesi ile muhtemel ihracat artışı ülkenin gelirlerini arttırır ve ülke refah seviyesi yükselir. Teknoloji konusuna yeniden vurgu yapmak gerekirse, teknolojik gelişme ekonomik gelişmeyi sanayileşme aracılığı ile desteklemektedir. Örneğin, zengin yer altı kaynaklarına sahip ama bunları çıkartacak teknolojisi olmayan ülkeler ÇUŞ'lerin bu sanayi desteklemesi ile yer altı yataklarını işleyebilmektedir. Ancak, teknolojik üstünlüğün temeli Ar-Ge çalışmalarıdır. Ar-Ge çalışmaları ise pahalı bir yatırım alanı olduğu için çoğunlukla sanayileşmiş ülkelerde ileri seviyededir. Bu nedenle, yabancı sermaye aracılığı ile en çok teknoloji gereksinimini karşılayanlar gelişmekte olan ülkeler olmaktadır.

Bununla beraber, gelişmekte olan ülkelerin teknoloji transferinin başka bir artısı ise, yerel işletmelerin doğrudan yatırım yapan yabancı işletmeler ile ortaklık kurmaları sonucu transfer edilen teknoloji, bilgi ve deneyimin yerel işletmeler tarafından geliştirilmesi ve güncellenmesi sonucu, yeni ürün geliştirilip, yurt dışı pazarlara

açılması ile ülkenin diğer ülkeler ile rekabet gücünün artırabilme potansiyelidir. Teknolojinin ülkelerin rekabet gücünün artmasında çok önemli olması ile beraber, birleşme ve devralma, iş ortaklığı ya da sıfırdan işletme kuruluşu aracılığı ile sağlanan teknoloji ve bilginin uygun yönetim teknikleri ile idare edilmesi de çok önemlidir (Daniels, vd. 2004: 85).

DYS yatırımlarının ev sahibi ülke açısından bir diğer avantajı ise yeni iş olanakları yaratmasıdır. Yabancı yatırımların istihdam olanakları açısından ilk etkisi, birleşme ve devralma ya da sıfırdan tesis kurulumu sonucunda yerel iş gücünden işçi istihdam edilmesi ve bu sürecin işsizlik üzerinde yaptığı olumlu etkidir. Diğer bir etki ise yabancı yatırımın yapılması ile o tesiste çalışmaya başlayacak kişilerin yaptıkları harcamanın tüketim piyasasında neden olacağı genişletici etkidir. Bunlar kadar önemli diğer bir olumlu etki ise yabancı yatırımların konuşlandığı sanayi kolunda olumlu dışsallıklar yaratmasıdır.

Yabancı yatırımın gelmesi ile olumlu dışsal ekonomilerin oluşması ise bir yatırım yapıldığı zaman, diğer bir yabancı işletmenin rakibini takiben aynı pazara yatırım yapması ya da yabancı işletmenin ürünlerinin tamamlayıcı yan sanayi mallarını üreten yabancı bir işletmenin doğrudan yabancı yatırım yapması veya yerel işletmelerin yabancı işletmeye rakip ya da çeşitli girdi sağlamak amacı ile o sanayi dalına dâhil olmaları ile üretim, istihdam, ihracat ve milli gelirin artmasıdır. Bu nedenle, doğrudan yabancı yatırımları dolaylı etkisi doğrudan etkisi kadar önemlidir. Ancak yabancı işletmenin pazarı işgal etmesi ve yüksek teknoloji ile istihdamı azaltması, yani ikame etkisi de olasıdır. Bunu bir örnek ile açıklamak gerekirse, Toyota firması 1997 yılında Fransa'da bir fabrika kurma kararını açıkladığında, Fransa'da bu fabrikanın kuruluşu sonucunda 2000 kişiye doğrudan ve yine 2000 kişiye de dolaylı olarak istihdam sağlanacağı öngörülmüştü. Ancak, burada belirtilmesi gereken çok önemli bir nokta vardır: DYS yatırımlarının istihdam üzerindeki olumlu etkisi birleşme & devralmalar ve

iş ortaklılıklarına kıyasla, daha çok sıfırdan işletme kuruluşunda gerçekleşmesidir (Daniels, vd. 2004: 87).

DYS yatırımlarının önemli diğer bir etkisi de ev sahibi ülkenin ödemeler dengesi üzerinde olmaktadır. Bir ülkenin ödemeler dengesi, o ülkenin diğer ülkelere ödemeleri ve kazançlarının takip edildiği bir hesaptır. Bu hesapla ilgili diğer önemli bir hesap ise ihracat ve ithalat arasındaki dengeyi belirleyen cari hesaptır dengesidir. Bir ülkenin ithalatı, ihracatından fazla olduğu zaman cari dengesi bozmakta, bu durum da gelirlerde azalmaya neden olacağı için ödemeler dengesini olumsuz etkileyecektir. Ancak, DYS yatırımları ile hedeflenen yeni yatırımlar ile üretimin ve ihracatın artması sonucu hem gelirlerin artması hem de cari dengenin pozitif çıkmasıdır. Cari dengenin pozitif çıkmasını sağlamanın diğer bir etkin yolu ise ev sahibi ülke içindeki halka açık işletmelerin değerli kâğıtları ve kamu kâğıtlarının dış piyasada tedavül edilmesidir. Bu konuda DYS iki önemli katkıda bulunabilmektedir. Birincisi, ev sahibi ülkedeki yabancı sermaye yatırımlarının beklenen çıktısının verimli ve getirisinin pozitif olması sonucunda artan ticaret hacminin cari denge ve milli gelir üzerinde yapacağı genişletici etkidir. İkinci olumlu etki ise, ÇUŞ'lerin sağladıkları olumlu şartlar nedeniyle bazı ülkeleri transit ticaret ve ihracat üssü olarak görmeleridir. ÇUŞ'ler ev sahibi ülkede sahip oldukları bağlı işletmeler aracılığı ile ihracat yaparak ev sahibi ülkenin cari dengesinin gelişimine katkıda bulunabilirler (Daniels, vd. 2004: 89).

DYS yatırımlarının rekabet ve ekonomik büyüme üzerinde de olumlu etkisi olması beklenmektedir. Çünkü, bir ülkeye yabancı sermaye girişine izin verilmesinin nedeni yurt dışından artı değer nakletmek ve böylece piyasaların etkin çalışmasını sağlamaktır. Ekonomi kuramına göre ise piyasaların etkin çalışması üreticiler arasında adil ve etkin rekabetin varlığına bağlıdır. Örneğin, bir piyasaya DYS girişi sıfırdan işletme kuruluşu aracılığı ile gerçekleşirse, yatırım yeni bir tesisin kurulması ile sonuçlanacaktır. Yeni bir tesisin kurulması ise piyasa oyuncularının sayısını artırmakta

ve bu sayede tüketicilerin seçim olanakları da artmaktadır. Piyasa rekabetinin artması iki biçimde ortaya çıkabilmektedir. Birincisi, piyasanın yeterli tüketici potansiyeline sahip olduğunu gören diğer ÇUŞ'ler de aynı piyasada yatırım yapmayı ve rekabet etmeyi seçebilirler. İkincisi ise, piyasada yabancı yatırımın olumlu sonuçlarını gören yerel işletmeler, yabancı önder işletmeyi takiben rekabet yarışına katılmayı seçebilirler. Bunların bileşiminin sonucunda milli pazarda rekabet artacağından, rekabet yarışı ürün fiyatlarına indirim olarak yansıyabilecek ve refah seviyesi artan tüketicilerin tüketim eğilimi arttırabilecektir (Daniels, vd. 2004: 91).

Konu başka bir açıdan değerlendirilecek olursa, yabancı işletmelerin ucuz hammadde ve işçiliğe ulaşması ile beraber, yabancı sermaye yatırımlarının rekabeti tetikleyici etkisi işletmelerin tesislerini yenilemek amacı ile teknoloji, ekipman, eğitim ve AR-GE'ye ek yatırımlar yapmaları ve üretimin daha kaliteli bir hal alması ile sonuçlanabilmektedir. Bu sürecin uzun vadede neden olabileceği sonuçlar ise tesislerde üretkenlik, ürün artışı ve yenilik artışı ve ülkenin ekonomik gücünün tümden gelişmesidir. Bir örnek ile açıklamak gerekirse, yukarıda söz edilen yabancı sermaye girişi sonucu olumlu gelişmeler 1990'ların ortalarında Güney Kore'de tecrübe edilmiştir. Güney Kore'de DYS yatırımlarının 1996 yılında serbest bırakılmasından sonra Wal-Mart, Costco, Carrefour ve Tecso gibi Batılı büyük perakende işletmeleri, Güney Kore perakende piyasasına girmeye başlamışlardır. Yabancı yatırımcıların neden olduğu bu rekabet ise E-Mart gibi Güney Kore işletmelerinin yabancı işletmeler ile rekabet etmek için işletme politikalarını gözden geçirmelerine ve kalite artışlarına neden olmuştur. Nihayetinde ise daha fazla rekabet ve düşen fiyatlar Güney Kore tüketicisinin alım gücünü olumlu etkilemiştir.

DYS yatırımlarının olumlu etkiler yaratabileceği diğer bir alan ise hizmet ve altyapı sektörüdür. Bir ülkede yatırım yapan yabancı yatırımcıların beraberlerinde getiremeyeceklerdir, ancak gereksinim duydukları taşımacılık, iletişim, perakende,

finansman ve sigortacılık gibi hizmetleri bulundukları yerde temin etmek zorundadırlar ve hizmet talebinin bulunduğu sektör ne kadar gelişirse, hizmet sektörünün de o kadar gelişeceği ve de istihdam ve gelir üzerinde olumlu etki yapabileceği açıktır. Bununla beraber, bir ülkede karayolu, tren yolu ve deniz taşımacılığının da üretim ve tesisleşmeye paralel olarak artacağı düşünülmektedir, çünkü bir ülkede çeşitli pazarlarda ve sanayi dallarında, yabancı girişi ile beraber rekabete dayalı olarak üretim ve tüketim artınca ürünlerin gerektiği zaman ve gerektiği yerde bulundurulması önem kazanmaktadır. Bunu sağlamak için de altyapı ve lojistik hizmetlerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

1.3.2. DYS Yatırımlarının Ev Sahibi Ülke Açısından Olumsuz Etkileri

Ev sahibi ülkelerin hükümetleri bazen yabancı yatırım yapan ÇUŞ'lerin piyasalardaki adil ve güvenilir rekabete zarar vererek yerel işletmelerin ekonomik ve rekabetsel gücünü azaltabileceklerinden endişe duyabilirler. Eğer ki, bir pazarda yatırım yapan ÇUŞ dünya çapında faaliyet göstermekte ise ve dünyanın birçok noktasında elde ettiği kazançlar ile yeni yatırımda bulunduğu ülkedeki tesisi ya da bağlı işletmeyi finanse edebilecek kadar güçlü ise, o zaman ÇUŞ yeni kurulan bağlı işletmesini mali açıdan destekleyip, yerel işletmeleri pazardan sürerek bir anlamda tekel ya da tekele yakın bir sistem kurma olasılığına sahip olabilmektedir. ÇUŞ bir pazara yatırım yapıp, sahip olduğu üstün varlıkları ile yerli işletmeleri piyasanın dışına iterse, bunun ilk etkisi piyasa talebi zaten var olan ürünlerin fiyatları üstünde ortaya çıkmaktadır. Fiyatların yükselmesi ise tüketicinin refah seviyesi ve toplamda tüketici talebi açısından olumsuz etkilere neden olmaktadır. Ancak, doğaldır ki, bu tarz gelişmeler, sanayileşmiş ülkelerin tersine, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkmaktadır; çünkü gelişmiş ülkeler ekonomik ve politik açıdan zaten güçlü oldukları için politika ve ekonomi otoriteleri yatırımların olumsuz sonuçlarının ortaya çıkmasına engel olabilmektedirler.

Hâlbuki az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise bunun tersi çoğunlukla mümkündür. Ayrıca, bir ülkede yabancı bir işletmenin belirli bir sanayi kolunda ön plana çıkması ve hatta tekel olmasının makroekonomik sorunlara neden olacağı da açıktır. İlk olarak yabancı işletme piyasayı kapsamaya başladığı zaman, diğer yerel işletmelerin faaliyetlerini engelleyeceği ve hatta zarar vereceği için bazı yerel işletmelerin faaliyetlerini azaltmalarına, iş yerlerini kapatmalarına ve sonuç olarak da işsizliğe neden olma olasılığı vardır. İşsizliğin artması, kişi başına milli geliri ve tüketimi azaltacağı gibi toplumsal hoşnutsuzluğu da arttırmaktadır. Ayrıca, yabancı işletmenin ev sahibi ülke içinde sağladığı gelir, yine ülke içinde kalırsa ekonomik büyüme sağlanmaktadır. Tersi durumun oluşması halinde ise gelir yabancı işletme tarafından yurt dışına nakledilirse, o zaman da ülke milli gelir kaybına uğramaktadır (Lui, 2008: 70).

Sıfırdan işletme kurulumunun piyasaya yeni oyuncuların girmesine neden olacağı için rekabet, üretim ve ekonomi açısından olumlu olacağı belirtilmiştir. Yabancı sermaye girişi sıfırdan işletme kuruluşu yerine birleşme ya da devralmalarla oluşursa durum ne olacaktır? Birincisi, birleşme veya devralma ile gelen DYS, piyasa koşullarını değiştirerek piyasadaki oyuncu sayısını arttırmayacak ve böylece piyasada rekabet üzerindeki etkisi sıfırdan işletme kuruluşunda olduğundan daha az olacaktır. Birleşme ya da devralmalarda durumu başka bir açıdan değerlendirmek gerekirse bir ÇUŞ, bir ülkede birden çok işletmeyi birleşme ya da devralma yolu ile elde edip sonra birleştirirse sonuçların ne olacağıdır. Doğaldır ki bu tarz bir yabancı yatırımın olması durumunda bunun ilk etkisi istihdam üzerinde görülebilmektedir. DYS yatırımının yapıldığı sanayi dalında istihdam azalacağı için yine işsizlik artabilmektedir. Bununla beraber, piyasa oyuncularının sayısı azalacağı için rekabet de azalacaktır ve yine yabancı tekeli ile karşılaşmak mümkün olacaktır. Bunlara ek olarak, yabancı yatırımın olduğu sanayi dalında işletme sayısı azaldığı için, üretim de azalabileceğinden, eğer

üretilen ürün dış ticarete yönelik ise bu defa yabancı yatırımların dış ticaret üzerindeki etkisi de negatif olabilmektedir. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi bir ülke piyasasında yabancı bir işletmenin bu şekilde yoğun pazar payına sahip olması güçtür ve ancak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke pazarlarında bu tarz durumların ortaya çıkabileceği düşünülebilmektedir. Yoksa gelişmiş ülkelerin rekabet otoriteleri bu tarz yatırımları denetler ve gerekirse müdahale ederler ki bu da politik riske neden olabilmektedir (Daniels, vd. 2004: 94).

Bir ülkeye yabancı sermaye girişi piyasalarda etkinlik ve rekabet yarattığı ölçüde üretkenlik ve dış ticaret işlemlerine olumlu tesir yaparak, aynı zamanda da dış ticaret dengesi ve ödemeler dengesi hesabı üzerinde de olumlu etkide bulunabilmektedir. Ancak, DYS yatırımı birleşme ve devralmalar ve ya başka daraltıcı biçimlerde gelir ve piyasayı küçültücü etki yaparsa bunun ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etkileri de ortaya çıkabilmektedir. Bir ülkede yabancı yatırım yaptığı zaman elde ettiği kazancı iki biçimde değerlendirebilir. İlk olarak, yine ev sahibi ülkede yatırım yapmak ki bu ekonomik bakımdan artı değer kazandırmaktadır. Diğer seçenek ise ev sahibi ülkede elde edilen kazancın ana ülkeye nakledilmesidir ki, bu durumda bir ülkenin milli geliri, diğer bir ülkenin varlığı haline gelmektedir ki bu durum da ödemeler dengesini negatif etkilemektedir. Ev sahibi ülkede elde edilen kazancın, ana ülkeye nakledilmesi önemli bir sorundur; çünkü ev sahibi ülkede sağlanan kazanç o ülkenin varlığıdır ve de ekonomik ve toplumsal gelişim için yine aynı ülkede kalması gerekmektedir. Ancak, hiçbir sınırlamaya tabi olmadan ana ülkeye nakledilmesi ev sahibi ülkenin varlık yapısına da olumsuz yansımaktadır. Bu nedenle, bazı ülkeler yabancı yatırımlar sonucu sağlanan kazançların vergilendirilmesi ve ana ülkeye nakledilmesi konusunda hassas davranmakta ve sınırlamalar koyabilmektedirler (Wild, vd. 2003: 52).

Ödemeler dengesinde, ticaret açığının getirdiği bir eksilme de bir ÇUŞ'nin ev sahibi ülkedeki bağlı işletmesinin aşırı derecede ithalat yapması ile ortaya

çıkabilmektedir. Ev sahibi ülkede kurulmuş olan bağlı işletmenin, ev sahibi ülke kaynakları ile üretimine devam edebilmek için yoğun miktarda girdi ithal etmesi (sermaye malı, ara malı ve hammadde) milli gelirin alım yolu ile yurt dışına aktarılması olacağı için ödemeler dengesini, milli paranın değerini ve döviz kurunu olumsuz etkileyebilmektedir. Yabancı yatırımların bu tarz olası olumsuz etkileri var, denetim altına alınması kararlı devlet politikaları ile mümkündür. Bunu bir örnek ile ifade etmek gerekirse, Japon araba üreticisi Nissan İngiltere'de fabrikasını kurduğu zaman, ödemeler dengesi ve kazançlara ilişkin bu tür endişeleri azaltmak için, araçların yapımında kullanılacak parçaların %60'ını İngiltere içinden tedarik edeceğini açıklamış ve bu oranı daha sonra %80'e yükseltmiştir (Wild, vd. 2003: 55).

Yabancı sermaye yatırımlarının diğer bir önemli ve olumsuz olabilecek etkisi ise özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görülen bağımsızlık ve ekonomik irade üzerindeki olası olumsuz etkisidir. Bazı ev sahibi ülke hükümetleri kaynak yetersizliği nedeni ile sadece kıt kaynakları karşılamak için küresel anlamda güç sahibi olan ÇUŞ'lerin çıkarlarını, milli çıkarları önünde tutabilmektedirler. Bunun sonucunda ise, bazı ÇUŞ'ler ev sahibi ülke ekonomisinin önemli sektörlerinde ciddi paylar elde edebilmekte ve hatta yasal koşulları bile kendi lehine çevirebilmektedirler. Yine doğaldır ki, bu tarz gelişmeler dünya ekonomisi ve ticaretinde söz sahibi olan sanayileşmiş ülkeler için değil, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için geçerlidir. Ancak, bazı ekonomi otoriteleri yabancı sermayenin aşırı güç kazanması sonucu milli bağımsızlık ve ekonomik çıkarların önemli biçimde zarar görmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedirler. Bu otoritelere göre küreselleşme ile beraber dünya ekonomik ve ticari yapısı ve bunlara dayalı çıkarlar o kadar iç içe geçmiştir ki, farklı bir ülke kökenli bir işletmenin ötekine zarar vermeden aşırı denetim sağlaması olanağı yoktur. Bu nedenle, çıkarların karşılıklı olarak korunması ile ortak kazanımlar sağlanabilmektedir.

1.3.3. DYS Yatırımlarının Ana Ülke Açısından Olumlu Etkileri

DYS yatırımlarının bir tek ev sahibi ülke üzerinde değil, ÇUŞ'nin merkezinin bulunduğu ana ülke açısından da olumlu etkileri olabilmektedir. Yabancı yatırımların ana ülke açısından ilk olumlu etkisi, yatırım yapılan ülkeye belirli kademelerde çalışmak üzere emek ihracının yapılabilmesidir. Bu anlamda emek ihracı kalifiye olmayan eleman anlamında anlaşılmamalıdır. ÇUŞ'ler yatırım yaptıkları ev sahibi ülkelerde tesis ve süreçlere hâkim, iyi eğitilmiş ve işletme çıkarlarının en iyi biçimde koruyacak elemanlara ihtiyaç duymaktadır. İşte bu durumda çalışacak eleman ana ülke kökenli ve konuya hâkim iyi eğitilmiş ve güncel bilgiye sahip çalışandır. Ana ülke açısından DYS yatırımlarının diğer bir yararı ise ödemeler dengesi üzerindeki olumlu etkilerdir. Burada anlatılmak istenen, ana ülke kökenli işletmenin, ev sahibi ülkede elde ettiği ve ana ülkeye aktardığı gelirlerdir. ÇUŞ ev sahibi ülkede, ev sahibi ülkenin kaynakları ile gerçekleştirdiği faaliyetler sonucunda sağladığı gelirleri ana ülkeye aktarınca bir ülkenin geliri diğer ülkenin geliri haline gelmektedir ki bu durum ev sahibi ülkede ödemeler dengesi açığına neden olurken, ana ülkede artı değer sağlamaktadır. Bununla beraber, DYS işlemleri ev sahibi ülkede, yabancı işletme yatırımları ile ana ülke sanayi malları, ara malları, donanım ve benzeri ürünlere talep oluşturmakta ve bu sayede ihracatın artmasını sağlayarak olumlu etkide bulunmaktadır (Cullen ve Parboteeah, 2010: 55).

Ana ülke DYS aracılığı ile bir miktar iş gücünü ihraç ederek istihdamını arttırabilmektedir. Ancak, DYS yatırımlarının ana ülke açısından ciddi anlamda olumlu etkisi, işletmelerin yabancı ülkelerdeki bağlı işletmelerinin ana ülkeden işlenmiş ve yarı işlenmiş ürün talep etmeleri ile başlamaktadır. ÇUŞ'lerin yabancı ülkelerde bulunan bağlı ve ortak oldukları işletmeler, özellikle ihtiyaç duyulan sermaye mallarını, ara mallarını ve diğer donanımı ana ülkeden temin etmeleri sonucunda, ana ülkede üretim doğal olarak artma eğilimi göstermektedir. Ana ülkede üretimin artması ise istihdamla

beraber tesisleşmeyi ve diğer ilişkili sanayi dallarının gelişmesini sağlamaktadır; böylece ana ülkede birçok sanayi dalının beraber kalkınması ile yaygın bir ekonomik kalkınma sağlanabilmektedir. Bu konuyu açıklamak için daha önceki Nissan örneğinden devam edilebilir. Japon otomotiv devi Nissan, İngiltere'de sıfırdan tesis kurulumuna gittiği zaman İngiltere'deki iş piyasasına olumlu etki yapmakla beraber, Japon piyasası için de olumlu bir adım atmış oldu. Nissan araçlarını İngiltere'de üretmekle beraber, İngiltere'de üretemeyeceği parçalar ve kısımları Japonya'da üretti. Ancak, bu durumdan sadece Nissan yararlanmadı. Japonya'da Nissan'a çeşitli alanlarda mal, hizmet ve yedek parça desteği sağlayan kuruluşlar da Nissan'ın satışları ve üretiminin artması ile bu süreçten yararlandılar. Bu örnek, uluslararası işletmecilik ve ticaretin adil ve eşit olması durumunda karşılıklı kazanımlar sağlayabileceğini gösteren önemli bir örnektir. Buna ek olarak, yapılabilecek diğer bir yorum ise ticaretin yabancı yatırımları genişletici etkisinin olabildiğidir (Ball ve McCulloch, 1990: 283).

DYS yatırımlarının ana ülke açısından başka önemli bir yararı ise yabancı piyasalarda öğrenilen beceri, yöntem ve tekniklerin ana ülkeye taşınarak kullanılması ya da geliştirilerek kullanılmasıdır. Burada ana ülke açısından yararlı olan bilgi, teknik beceri ve teknolojinin DYS ile ev sahibi ülkeye girmesi yerine, ters akış oluşarak yatırım yapılan ülkedeki maddi ve gayri maddi varlıkların ana ülkeye giriş yapmasıdır. Bu ters akışın da ana ülkeye teknik, teknolojik ve ekonomik büyüme anlamında olumlu etki yapması beklenmektedir. Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse, yoğun teknoloji, bilgi ve araştırma gerektiren otomotiv sanayinin önemli üreticilerinden ABD kökenli General Motors ve Ford bilgi, beceri ve deneyim kazanabilmek için Japon otomotiv sanayine yatırım yapmışlardır. General Motors, Isuzu'nun ve Ford ise, Mazda'nın belirli oranda hisselerine sahiptir. General Motors ve Ford güçlü otomotiv üreticileri olmalarına rağmen, Japon bilgi ve deneyiminden yararlanmak için yabancı yatırıma yönelmişlerdir. Bu sürecin beklenen olağan getirisi ise ABD otomotiv sanayine net

katkıdır. Bu örnekte olduğu gibi, yabancı yatırımın getirisinin pozitif olması için ürün stratejisi ve tesis konumlandırma stratejisi rekabetsel üstünlüğü sağlamaya yönelik olmalıdır (Ball ve McCulloch, 1990: 285).

1.3.4. DYS Yatırımlarının Ana Ülke Açısından Olumsuz Etkileri

DYS yatırımlarının ana ülke açısından yararları olduğu gibi muhtemel olumsuz yönleri de vardır. DYS yatırımlarının ana ülke açısından neden olabileceği en önemli dezavantaj milli ekonomi içinde tesis edilebilecek yatırım ve istihdamın yurt dışına kaymasıdır. Yurt dışında işçilik ve diğer gerekli olan girdiler daha ucuz olduğu için yatırımların yurt dışına kayması, ana ülkede değerlendirilebilecek varlıkların başka ülkelerin pozitif değeri olması anlamına gelmektedir. Yabancı yatırımların ana ülkenin istihdam potansiyeli açısından başka bir olumsuz yönü ise yurt dışında işçilik maliyetinin düşük olması sonucu istihdamın yurt dışına kaymasını istemeyen ana ülke işçilerinin olması gereken ücret seviyesinin daha altında bir seviyede çalışmayı kabul etmeleridir. Ana ülkedeki yatırım olanaklarının yurt dışına nakledilmesinin diğer bir olumsuz yönü ise yurt içinde milli gelir ve varlıkların yatırım için kullanılabilecek kısmının başka bir ülkenin artı değeri olmasıdır (Daniels, vd. 2004: 96).

Ana ülkeden yabancı bir ülkeye yabancı sermaye yatırımı yapılmasının diğer bir olumsuz yönü de ana ülkede geliştirilen teknoloji, bilgi ve yöntemlerin başka bir ülkeye nakledilmesidir. Teknoloji, bilgi ve yöntemler başka bir ülkeye nakledilince ileriki yıllarda ev sahibi ülkenin bu varlıkları benimseyip, geliştirerek rakip olma olasılığı vardır. Yabancı sermaye yatırımları ile yurt dışına çeşitli biçimlerde varlıkların akmasının olabilecek en belirgin olumsuz etkisi ise yurt dışına aşırı yatırım yapılması ve yurt dışında ucuz üretim yaparak ürünleri ana ülkede satılması sonucu, ana ülkedeki bazı yerel işletmelerin girdi maliyeti nedeni ile ithal ürünler ile rekabet edemeyerek kapanması, istihdamın azalması ve ekonominin genel olarak olumsuz etkilenmesidir.

Bunun diğer bir olumsuz yansıması ise yurt dışında yapılan üretimin ve bu ürünlerin ithalatının artması sonucu ana ülke cari işlemler dengesinin olumsuz biçimde etkilenmesi, mali kaynakların ithalat için tüketilmesi ve bu sarmalın daha olumsuz etkiler ile yayılabilmesidir (Daniels, vd. 2004: 98).

1.4. Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya ve Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi

1.4.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya'daki Gelişimi

18. ve 19. yüzyıllarda Sanayi Devrimi'nde öncü devletlerin sömürgelerine yaptıkları yatırımlar dikkate alınmazsa; DYY'nin yapılmaya başlandığı dönem İkinci Dünya Savaşı sonrası 1950'li yıllardır. Küreselleşmenin önemli aktörlerinden biri olan ÇUŞ'un da bu dönemde yaygınlaşması DYY'nin artışında itici güç olmuştur. 1950'li yıllarda gerçekleşen DYY'ye bakıldığında genellikle ABD'nin Avrupa ülkelerine yatırım yaptığı görülmektedir. Bu dönemde Avrupa Birliği'nin temelleri atılmış ve Avrupa ülkeleri bir gümrük birliği çatısı altında toplanarak diğer ülkelere ortak gümrük tarifeleri uygulamışlardır. ABD, gümrük tarifeleri ve engellere takılmadan Avrupa pazarına girebilmek için yatırımlarının çoğunu Avrupa'ya yönlendirmiştir. O dönemde ABD'nin yaptığı DYY, toplam Dünya yatırımlarının %60'ı kadarken Japonya ve GOÜ'ler, DYY'ye sıcak bakmayan bir politika izlemiştir. Gelişmekte olan ülkelerin gösterdikleri kapalı tutumun temelinde yaşadıkları ekonomik ve siyasal sorunlarla birlikte DYY'nin yeni bir sömürgecilik akımı olduğu endişesi bulunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde hızla devam eden sanayileşme sürecine kaynak arayışı sebebiyle bu dönemde yapılan DYY çoğunlukla hammaddeye yönelik olmuştur.

DYY, 1950'li yıllardan 1973'e kadar hızlı bir artış göstermiştir. 1973 yılına gelindiğinde Dünya'da ciddi ekonomik sorunların yaşanması DYY artışını olumsuz

etkilemiştir. Yaşanan olumsuzluklardan ilki Bretton Woods Sistemi'nin çöküşüdür. Ülke paralarının Amerikan dolarına, dolarında altına endekslendiği uluslararası para sistemi çökmüş, para sisteminin regüle edilmesiyle ilgili uzun süre sorunlar yaşanmıştır. Diğer bir sorun yine aynı tarihlerde yaşanan ilk Petrol Krizi'dir. OPEC ülkelerinin uyguladığı ambargolar ve yüksek fiyat artışları OPEC'in birincil müşterileri olan gelişmiş ülkeleri oldukça olumsuz etkilemiştir. Dünya ekonomisi bu denli ciddi sorunlarla boğuşurken DYY bu durumdan etkilenmiş, DYY artışının devam etmesine rağmen 1973 öncesine göre daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir. 1970'li yılların devamında da ekonomik sorunlar devam etmiş, 1979'da İkinci Petrol Krizi yaşanmıştır. Yaşanan kriz 1980'li yıllara girildiğinde bir ekonomik durgunluğun ardından 1982'de Dış Borç Krizi'ni tetiklemiştir. Dış Borç Krizi'nden çoğunlukla GOÜ'lerin etkilenmesi bu ülkelere yapılan DYY'yi de olumsuz etkilemiş, gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımlar azalmıştır. 1980'li yılların başında ekonomik sorunların devam etmesine rağmen küreselleşme bu dönemde ivme kazanmıştır. GOÜ'ler küreselleşme hareketleri ile birlikte korumacı politikaları terk edip daha liberal ekonomik politikalar benimsemiş ve DYY'ye karşı daha olumlu bir tutum sergilemişlerdir. 1980'li yıllarda yaşanan bazı siyasal gelişmeler dolaylı olarak DYY artışlarını olumlu etkilemiştir. Bu dönemde Çin'de yaşanan liberalleşmeyle birlikte, bol ve ucuz işgücüne sahip olan Çin, DYY için yeni bir cazibe merkezi olmuştur. Yine bu dönemde Japonya ihracat ağırlıklı politikalara ağırlık vermiş ve birçok Japon ÇUŞ'lar daha düşük maliyetle üretim yapılabilecek ülkelere DYY yapmıştır. Özellikle 1980'li yılların 2. yarısında DYY artışları hız kazanmıştır. DYY artışlarında etkili olan diğer bir durum bu dönemde Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Doğu Avrupa'da kurulan yeni ülkelere yapılan DYY'dir.

DYY'nin gelişim sürecine bakıldığında 1950'li yıllardan itibaren yatırımların çoğu gelişmiş ülkelere yapılmıştır. 1980'li yıllara kadar gelişmekte olan ülkelerin

toplam DYY girişleri içindeki payı oldukça az iken 1980 sonrası GOÜ'lere yapılan yatırımların payı artmıştır. Toplam DYY girişlerinin 1970'li yıllar boyunca fazla bir artış göstermediği ve yapılan yatırımların küçük bir kısmının GOÜ'ye yapıldığı görülmektedir. 1980'li yıllara gelindiğinde ise toplam DYY girişlerinde ciddi bir artış olduğu ve GOÜ'ye yapılan DYY girişlerinin de toplam içerisindeki payının arttığı görülmektedir. Ancak UNCTAD'ın 1991 yılı Dünya Yatırım Raporu verilerine bakıldığında 1980-1984 döneminde GOÜ'lere yapılan DYY girişlerinin oranı %25,2 iken 1985-1989 döneminde bu oran azalmış ve %18,6'ya gerilemiştir. GOÜ'ye yapılan DYY'nin artmasına rağmen toplam DYY girişi içerisindeki payın oransal olarak azalmasının temel sebebi 1985-1989 döneminde gelişmiş ülkelere olan DYY girişlerindeki yüksek artıştır.

DYY, sektörel kırılımda incelendiğinde 1950 ve sonrası yatırımlar hammaddeye ve birincil mallara yönelik imalat sektörü ön planda iken, 1980'li yıllara gelindiğinde hizmet sektörü ve teknoloji yoğun imalat sektörü daha ön plandadır. Bir sonraki on yıllık dönem olan 1990'lı yıllar incelendiğinde, bu dönemin ilk yıllarda DYY'de düşüş yaşansa da gerileme süreci kısa sürmüştür. Yaşanan bu gerileme gelişmiş ülkelerden özellikle Japon yatırımlarındaki azalıştan kaynaklanmaktadır. Kısa süren gerileme dönemi ardından 1993 yılından itibaren DYY, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için tekrar artma eğilimine girmiştir. Gelişmiş ülkeler DYY konusunda gerileme yaşarken GOÜ'de DYY artışı devam etmiştir. GOÜ'nün DYY resesyonundan etkilenmemesinde, DYY'ye yönelik uyguladıkları liberal regülasyonlar, özelleştirme programları ve elde ettikleri hızlı ekonomik büyüme oldukça etkili olmuştur. DYY'nin itici gücü olan ÇUŞ'un stratejileri bu dönemde daha da önemli hale gelmiştir. Artan DYY rekabeti içerisinde yer bulmak isteyen birçok GOÜ, çeşitli siyasal ve ekonomik düzenlemeler yaparak DYY için uygun bir zemin hazırlamaya çalışmıştır. Yapılan düzenlemeler dönem boyunca artış göstermiş, 1991 yılında 35 ülkede 80'i DYY lehine

2'si DYY aleyhine düzenleme yapılmışken 2000 yılına gelindiğinde düzenleme yapan ülke sayısı 69'a, yapılan olumlu düzenlemelerin sayısı 147'ye yükselmiştir. DYY aleyhindeki düzenlemeler sadece 3'te kalmıştır.

1990'lı yıllarda genel olarak DYY sürekli bir artış göstermektedir. Artan DYY girişleri içerisinde gelişmekte olan ülkelerin payında da bu yıllarda artış yaşanmıştır. GOÜ'nün payındaki artışta başta Çin ve Hong Kong olmak üzere Asya ülkelerindeki DYY artışı etkili olmuştur. DYY artışında bir diğer unsur 1999 yılına gelindiğinde sayısı 500000'i aşan ÇUŞ'tur.

2000 yılına gelindiğinde DYY girişleri 1,4 trilyon $ gibi rekor bir rakama ulaşmıştır. Ancak yaşanan artış sürekliliğini koruyamamış ve devam eden yıllarda DYY girişlerinde ciddi bir düşüş yaşanmıştır. 2003 yılına kadar DYY'deki düşüş devam etmiş ve 2004 yılından itibaren DYY girişleri yeniden artmaya başlamıştır. DYY'nin toparlanma süreci hızlı bir şekilde gerçekleşmiş ve 2007 yılına gelindiğinde 20 trilyon $ ile DYY girişleri bu zamana kadar gerçekleşen en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ancak 2008 yılında gerçekleşen global krizin etkisiyle DYY'de tekrar bir düşüş yaşanmıştır. Yaşanan kriz halen Dünya ekonomisini etkilemeye devam etmekte ve DYY'ler de bu durumdan etkilenmektedir.

Genel olarak günümüzde hizmet sektörü yabancı yatırımların büyük bir kısmını oluştururken imalat sektörünün payı da küçümsenemeyecek düzeydedir. 1950'li yıllarda DYY büyük ölçüde hammaddeye yönelik iken günümüzde birincil sektörün toplam DYY içindeki payı az gelişmiş ülkeler haricinde oldukça azdır.

1.4.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'deki Gelişim

Sanayileşme ve sömürgeciliğin hızla arttığı 18. ve 19. yüzyılda oldukça güç kaybeden Osmanlı Devleti sahip olduğu yeraltı, yerüstü kaynakları, jeopolitik konumu

ve büyük iç pazarı ile dönemin sanayileşmiş ülkelerinin odak noktası olmuştur. Osmanlı'nın uyguladığı kapitülasyonlar ve 1838 yılında imzaladığı Balta Limanı Ticaret Anlaşması ile ülke kapılarını yabacı ülkelere açılmış ve Osmanlı açık bir pazar haline gelmiştir. Gümrük tarifesi ödemeksizin ülkeye giren yabancı malları yerli üreticiyi büyük zarara uğratmış ve Osmanlı ekonomisine oldukça zarar vermiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ne yapılan yabancı yatırımlar ülkeye gelir getirmediği gibi yerli üreticileri büyük zarara uğratmıştır. Birinci Dünya savaşı sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı Devleti'nden kalan talihsiz tecrübelerin de etkisiyle kuruluşundan 1950'li yıllara kadar DYY'ye karşı kapalı ve sert bir tutum göstermiştir. Kuruluş yıllarında siyasi bağımsızlığın yanında ekonomik bağımsızlığı da koruyabilmek için Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı şirketler millileştirilmiştir. 1923'te düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar neticesinde DYY tamamen kısıtlanmamış ancak bazı şartlar getirilerek ülke ekonomisi korunmaya çalışılmıştır. 1929 yılında yaşanan büyük ekonomik kriz ve 1931 yılında kabul edilen devletçilik ilkesinin etkisiyle 1930'lu yıllarda da DYY'ye karşı Türkiye kapalı tutumunu devam ettirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya genelinde yaygınlaşan liberalleşme hareketlerine paralel olarak Türkiye de DYY'ye yönelik olumlu adımlar atılmaya başlamıştır.

1950'li yıllarda DYY'ye yönelik bazı olumlu düzenlemeler yapılmıştır. 1950 yılında 5583 sayılı ve 1951 yılında 5821 sayılı kanunlar çıkarılmıştır. Bu kanunlarla yatırımcılara çeşitli kolaylıklar sağlanmıştır. Ancak bu kanunlar yeteri kadar etkili olmamıştır. 1954 yılında çıkarılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası yabancı yatırımcıların faaliyet alanlarına yönelik kısıtlamaları kaldırmış ve yerli yatırımcılara serbest olan tüm yatırım alanlarına giriş hakkı tanınmıştır. Yapılan bu düzenlemelere rağmen bu dönemde Türkiye'ye yapılan yatırımlar istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. 1980'li yıllara kadar Türkiye, DYY konusunda yeterli performans gösterememiştir. Elbette yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik sorunlar ve yabancı yatırımlara karşı

hala devam eden önyargılar bu durumun temel sebeplerindendir. 1980'li yıllar birçok GOÜ'de olduğu gibi Türkiye'de de ekonomi alanında duvarların kalktığı dönemdir. Türkiye bu dönemde ithal ikameci ekonomi politikasını terk ederek ihracata yönelik bir politika izlemeye başlamıştır. 24 Ocak Kararları ile Türkiye'yi liberal, dışa açık bir ülke konumuna getirecek kararlar alınmıştır. Alınan karar kısa sürede etkisini göstermiş ve 1981 yılından itibaren Türkiye'ye gelen DYY artış göstermiştir.

1990'lı yıllara gelindiğinde DYY girişlerindeki artış duraksamıştır. 1990 yılında 684 milyon $ olan DYY girişleri 1999 yılına gelindiğinde ancak 783 milyon $'a ulaşmıştır. Bu dönemde yaşanan Körfez krizi ve 1994 Türkiye krizi ülke ekonomisini büyük ölçüde etkilemiştir. Yaşanan ekonomik krizler ve etkileri göz önüne alındığında bu dönemde DYY girişlerinin sabit düzeyde kalması anlaşılabilirdir. 21. yüzyıl beraberinde DYY artışlarını getirmiş ve ilk kez 2001 yılında Türkiye'ye 3,352 milyar $ yabancı yatırım yapılmıştır. Ancak devam eden birkaç yıl DYY'de tekrar bir düşüş yaşanmıştır. 2001 yılında ülkede büyük bir ekonomik kriz yaşanmış ve Türkiye ekonomisi oldukça zor bir dönem geçirmiştir. 2004 yılı itibariyle DYY'de yeniden bir iyileşme dönemi başlamıştır. 2003 yılında yürürlüğe koyulan 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile Türkiye DYY konusunda en liberal ülkelerden biri olmuştur. Yapılan bu yeni düzenlemenin de etkisiyle 2007 yılına kadar DYY girişleri hızlı bir şekilde artmıştır. 2007 yılı 22,047 milyar $ DYY girişi ile Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin en yüksek olduğu yıldır. 2008 Küresel Ekonomik Krizi'nin de etkisiyle, devam eden yıllarda DYY girişlerinde düşüş yaşanmıştır. Günümüzde 2008 krizinin etkileri halen tam olarak sona ermiş değildir. Aynı zamanda son yıllarda ülkemizde yaşanan siyasal ve ekonomik istikrarsızlıkların da etkisiyle DYY girişleri 2007 yılındaki yükselişini sürdürmeyi başaramamıştır.

Bu dönemde gerçekleşen DYY'nin ağırlıklı olarak imalat sanayi sektörüne yönelik olması nedeniyle yabancı yatırımlar daha çok sanayinin gelişmiş olduğu

kentlerde gerçekleşmiştir. Yapılan DYY'nin iller bazında dağılımı incelendiğinde en çok yatırımın yapıldığı iller İstanbul ve Kocaeli'dir. İstanbul ve Kocaeli'yi gelişmiş sanayi kentleri olan Bursa ve İzmir takip etmektedir. DYY'nin ev sahibi ülkeye sağladığı avantajlar DYY'nin türü ile yakından ilgilidir. Yabancı yatırımların istihdam yaratma, yeni tesis ve fabrikaların kurulması, yeni teknoloji altyapısının oluşturulması gibi ev sahibi ülkenin kalkınmasına ve gelişimine katkıda bulunan avantajları genellikle yeni yatırım şeklinde gerçekleşen DYY türünde meydana gelmektedir. Satın alma şeklinde meydana gelen DYY'nin istihdama pek fazla katkısı bulunmamaktadır. Bu sebeple genellikle tercih edilen DYY yeni yatırım şeklinde gerçekleşendir.

1.5. Doğrudan Yabancı Yatırımlara İlişkin İktisadi Teoriler

Ekonomi literatürüne 1960'lı yıllarda giren DYY, günümüzde küreselleşen dünya ekonomisinin itici güçlerinden birisidir. Geçen kısa sürede dünya ekonomisinde önemli bir olgu haline gelen DYY zamanla birçok iktisatçı tarafından incelenmiş, DYY'yi ve gelişimini açıklamaya yönelik çeşitli teoriler geliştirilmiştir. DYY'yi açıklamaya yönelik geliştirilen iktisadi teoriler iki farklı yaklaşım altında değerlendirilebilmektedir. Bu yaklaşımlardan ilki tam rekabet yaklaşımı diğeri ise eksik rekabet yaklaşımıdır.

1.5.1. Tam Rekabet Yaklaşımı Altında DYY'yi Açıklayan İktisadi Teoriler

Genellikle 1960'lı yılları kapsayan dönemde geliştirilen teoriler bu yaklaşım altında incelenmektedir. DYY'ye yönelik ilk teorilere göre; DYY, ülkeler arası sermaye hareketleri olarak değerlendirilmiştir. Bu görüşe göre DYY, sermayenin bol getirisinin düşük olduğu ülkelerden sermayenin az getirisinin yüksek olduğu ülkelere doğru gerçekleşmektedir. Tam rekabet yaklaşımı altında geliştirilen daha sonraki teoriler genellikle Heckscher-Ohlin modeli yardımıyla açıklanmıştır. İki ülke, iki ürün, iki faktör varsayımı altında geliştirilen modellerde ülkeler farklı faktör donatımına sahiptir

ve ülkeler arası faktör fiyatları eşitlenmemektedir. Bu teoriye göre ülkeler faktör fiyatlarının ucuz olduğu ülkelere DYY yaparak üretimde maliyet minimizasyonunu gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.

1960 ve 1970'li yıllarda bazı iktisatçılar DYY ile getiri oranı ve risk arasında ilişki olduğuna dair çalışmalar yapmıştır. Portföy teorisi olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre getiri oranı ile DYY arasında pozitif bir ilişki varken risk ile DYY arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Bu teoriye göre yatırımlar birçok ülkeye paylaştırılarak risk olabildiğince minimize edilmelidir. Portföy teorisi, DYY'yi ülkeler arası sermaye hareketliliği olarak değerlendiren görüşün genişletilmiş hali olarak değerlendirilebilmektedir (Lee ve Chang, 2009: 251).

Feenstra ve Hanson (1996), DYY'yi sermaye hareketi olarak değerlendirmekle birlikte, nitelikli ve niteliksiz işgücünü de ayrı ayrı üretim faktörü olarak açıklamıştır. Çalışmaya göre merkezi gelişmiş ülkelerde bulunan ÇUŞ gelişmekte olan ülkelere sermaye yatırımı yapmaktadır. Çalışmada gelişmiş ülkelerde nitelikli emeğin daha yoğun, gelişmekte olan ülkelerde ise niteliksiz emeğin daha yoğun olduğu ve yapılan sermaye transferi neticesinde nitelikli emeğin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ücreti artarken, niteliksiz işgücü için tam tersi ücretler azalmıştır. Tam rekabet yaklaşımı altında geliştirilen teoriler genellikle DYY'yi sermaye hareketliliği olarak dikkate almakta ve yatırım kararı alırken ülkeler arası faktör donatımı farklılığını dikkate almaktadırlar. Günümüzde DYY birçok belirleyicisi olan ve sermaye hareketliliğinden ziyade çok daha kapsamlı ve derin bir olgudur. DYY'nin Dünya ekonomisinde gösterdiği gelişim ve 1960'lı yıllardan günümüze değişen ekonomik atmosferin etkisiyle DYY'yi açıklamada yetersiz kalmaktadır.

1.5.2. Eksik Rekabet Yaklaşımı Altında DYY'yi Açıklayan İktisadi Teoriler

Literatürde eksik rekabet yaklaşımı altında DYY'yi açıklayan birçok teori yer almaktadır. Bu teoriler DYY'yi sermaye hareketliliği olarak nitelendirmek yerine daha kapsamlı değerlendirmiştir. Hymer (1976), DYY ile ilgili yaptığı çalışmada ÇUŞ'un yaptığı yatırımların kapsamını ve sahip olduğu varlıkları, bu varlıkları transfer ederken eksik rekabet koşulları altında yaşanılan güçlükleri açıklamada DYY'yi sermaye hareketliliği olarak değerlendirmenin mevcut durumu karşılamadığını belirtmiştir. Eksik rekabet koşulları altında DYY, yatırımcı için bazı avantaj ve dezavantajlar yaratmaktadır. Yabancı bir ülkeye yatırım yapmanın maliyeti, karşılaşılan yasal engeller, müşteri tercihlerine cevap verememek gibi dezavantajlar iken yatırım yapılan pazarda yerli üreticilerden güçlü rekabet payı ve azalan işlem maliyetleri ise DYY'nin sunduğu avantajlardır. Hymer'ın çalışmasına göre yatırımcı yatırım kararı alırken avantaj ve dezavantajları göz önünde bulundurarak karar vermektedir. Bir diğer teori Vernon'un (1966) geliştirdiği üretim döngüsü teorisidir. Üretim döngüsü teorisi dört adımdan oluşmaktadır, bu adımlar sırasıyla yenilik, gelişme, olgunluk ve gerilemedir. Bu teori ikinci dünya savaşı sonrası Amerika'dan Avrupa'ya yapılan yoğun DYY ile ilgili süreci de açıklamaktadır. İlk aşamada Amerikan üreticiler sahip oldukları yeni üretim teknolojileri ile yerli üreticilere göre daha avantajlı durumdadır. Üretim belli bir düzeye geldikten sonra yeni teknoloji yerli üreticiler tarafından da öğrenilmektedir. Daha sonraki evrelerde yerli üreticiler Amerikan üreticileri taklit ederek üretim yapmıştır. Yerli üreticiler üretimini arttırdıkça Amerikan üreticilerin pazar payı giderek azalmıştır (Denisia, 2010: 109).

Dunning, kendinden önceki çalışmaları bir araya getirerek, DYY'ye ilişkin yapılan çalışmalar arasında kapsamlı bir çalışma gerçekleştirmiştir. Eklektik paradigma adını verdiği çalışmasında ÇUŞ'un yatırım kararı alması için mülkiyet, yerleşme ve

içselleşme avantajlarına sahip olması gerekmektedir. Yerleşme avantajı, yatırımcının sahip olduğu maddi ve maddi olmayan varlıklarla yerli üreticiler karşısında rekabet gücü elde etmesini ifade etmektedir. Yerleşme avantajı ise yatırım yapılan ülkenin sahip olduğu ucuz üretim faktörü, hammaddeye yakınlık ve büyük pazarlara erişim gibi avantajlardır. İçselleşme avantajı, yatırımcının DYY yapmasının, sahip olduğu bilgi, donanım ve lisansları satması veya kiralamasından daha avantajlı olması durumunu ifade etmektedir. Yaklaşıma göre yatırımcı bu üç avantajı elde ettiği takdirde DYY yapmaya karar vermektedir (Denisia, 2010: 110).

1980'li yıllara gelindiğinde DYY'ye ilişkin görüşler yatay ve dikey DYY olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu iki görüş DYY'yi farklı temellere dayandırarak açıklamıştır. Dikey DYY, ÇUŞ'un üretim sürecini basamaklara ayırarak her basamağı farklı bir bölgede gerçekleştirmesidir. ÇUŞ'un bölge tercihinde maliyet minimizasyonunu gerçekleştirme çabası ön plandadır. Dikey DYY'de yatırımcılar üretim faktörlerinin ucuz olduğu bölgelere yatırım yapmayı tercih etmektedir. DYY'nin işgücünün ucuz olduğu ülkelere doğru gerçekleşmesi dikey DYY'ye örnek olarak gösterilebilir. Yatırımcı dikey DYY yapmaya karar verirken, yaptığı yatırımın oluşturacağı maliyetlerin DYY'yi gerçekleştirmediği takdirde katlanacağı maliyetlerden daha az olup olmadığına dikkat etmektedir. Eğer DYY'nin sağladığı düşük maliyetle üretim avantajı, DYY sonucu oluşan ulaştırma maliyetlerinin ve yabancı bir ülkede yatırım yapmanın getirdiği ek maliyetlerin üzerinde olmazsa DYY gerçekleşmeyecektir. Yatay DYY, ihracatın ikamesi olarak değerlendirilmektedir. Yatırımcılar, ürünleri yabancı pazarlara ihraç etmek ile DYY arasında tercihte bulunulurken fayda maliyet analizi yaparak karar vermektedirler. DYY'nin yabancı ülkelerde yeni tesis kurma maliyetleri, ihracatın neticesinde oluşan taşımacılık maliyetleri ve ülkelerin uyguladığı vergiler kıyaslandığında maliyeti daha az olan taraf tercih edilmektedir. Yatay DYY'nin temel motivasyonu vergi ve ulaştırma maliyetlerinden kaçınmak ve daha önce erişemediği

pazarlara erişebilmektir. Bunları gerçekleştirebilmesinde firma düzeyinde ölçek ekonomileri önemlidir. Dikey DYY'den farklı olarak, yatay DYY'de üretim aşamalara ayrılmayıp aynı aşamalar farklı bölgelerde gerçekleştiğinden merkez ülkeye benzer ülkeler yatırım için tercih edilmektedir (Protsenko, 2003: 63).

Markusen, Carr ve Markus (1998), yaptıkları çalışmada yatay ve dikey DYY'yi kapsayan bilgi sermayesi modelini açıklamışlardır. Modele göre dikey ve yatay DYY'nin itici gücü faktör maliyetleri ve pazarlara erişimdir. Bu sebeple iki DYY türünde de ülkelerin karakteristik özellikleri ön planda olup DYY artışları endojendir. Önceki modellere benzer olarak iki ürün, iki faktör, iki ülke, çerçevesinde kurulan modelde üç tür firma vardır. Bunlardan ilki dikey DYY yapan, ikincisi yatay DYY yapan ve son olarak yatırımlarını ihracat yoluyla gerçekleştiren firmadır. Modelde yer alan iki faktör nitelikli ve niteliksiz işgücü olarak belirlenmiştir.

Son dönemlerde yapılan çalışmalar firmaların içselleşme (internalizasyon) ve outsource arasında yaptığı tercihler üzerinde durmaktadır. DYY'nin getirdiği ülkelerde yeni tesis kurma maliyetlerine karşın outsource kaynaklı sözleşmesel riskler ve piyasa başarısızlıkları yatırımcılar için ikilem oluşturmaktadır. Outsource ile ÇUŞ, yerel firmalarla sözleşme yaparak üretiminin yerel firmalar tarafından yapılmasını sağlayarak yeni tesis kurma gibi maliyetlerden kaçınabilmektedir. Ancak yapılan sözleşmeye rağmen yerel firmanın, ÇUŞ'un aleyhine tutum sergileyebileceği riski ve piyasa hakkında ÇUŞ'tan daha fazla bilgiye sahip olması yatırımcının katlandığı riski artırmaktadır. Yatırımcılar asimetrik enformasyon sebebiyle yüksek oranda risk almaktansa DYY'yi tercih etmektedir.

1.6. DYY ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, iktisatçılar tarafından teorik ve ampirik yönden yoğun olarak incelenen bir konudur. Farklı görüşler olmakla birlikte

hâkim olan görüş; DYY'nin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği şeklindedir. DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisi, yatırımcı ülkeden ev sahibi ülkeye doğru sermaye, teknoloji ve bilgi transferi, işgücünün eğitimle nitelikli hale gelmesi gibi yollarla ev sahibi ülkenin gelişimine katkı sağlaması şeklinde açıklanmaktadır. Ayrıca yabancı yatırımların ev sahibi ülkede rekabet koşullarını arttırması, rekabet gücünü korumak için yerel firmaları gelişmeye zorlamaktadır (Öcal, 2013: 178).

Kindleberger'e göre kısa dönemde gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru yapılan DYY'nin etkisi çıkabilecek sorunlar nedeniyle belirsiz olsa da uzun dönemde DYY, hem yatırımcı ülkeye hem de ev sahibi ülkeye kazanç sağlamaktadır. DYY'nin etkileri, dağılım etkisi, hâkimlik etkisi ve etkinlik etkisi (kaynak dağılımı ve üretim etkinliği), olmak üzere üç başlık altında toplanmaktadır. DYY'nin üretimde yarattığı değişiklik, üretim faktörlerinin üretimdeki payını da etkilemektedir. Bu duruma "dağılım etkisi" denilmektedir. DYY üzerinde yatırımcının kontrol yetkisinin olması ev sahibi ülkenin kontrol yetkisinin kısıtlamaktadır. Ev sahibi ülke üzerindeki bu kısıtlayıcı etki "hâkimlik etkisi" olarak açıklanmaktadır. Kaynak dağılımı etkisi, DYY eşliğinde ev sahibi ülkeye giren maddi olmayan varlıklar ve dövizin sermaye birikimini hızlandırmasını ifade ederken; üretim etkinliği, DYY'nin mevcut üretimi arttırmasını belirtmektedir (Kula, 2003: 143).

DYY'nin ekonomik büyüme üzerinde oluşturduğu pozitif etkinin iki farklı yolla gerçekleştiği ileri sürülmektedir. İlk görüşe göre DYY ekonomik büyümeyi direkt olarak sermaye ve teknoloji transferi yoluyla etkilemektedir. İkinci görüşe göre ise DYY'nin üretim için işgücünü bilgilendirmesi ile yeni üretim bilgi ve becerilerinin ev sahibi ülkede yayılması ve bu sayede üretimin daha iyi bir seviyeye taşınması şeklinde dolaylı bir yolla gerçekleşmektedir. DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmaların temelinde Neoklasik ve içsel büyüme teorileri yer almaktadır.

Neoklasik modele göre büyümenin belirleyicileri modelin dışında belirlenmektedir. Bu sebeple neoklasik modeller dışsal model olarak nitelendirilmektedir. Neoklasik modelin açıklayamadığı dışsal olarak kabul ettiği değişkenlere artık (residual) denilmektedir. Önceleri artık olarak sadece teknolojik ilerleme katsayısı kabul edilirken daha sonra eğitim, deneyim, gibi işgücü niteliğini artıran değişkenler de artık olarak nitelendirilerek model dışında bırakılmıştır. DYY'nin yeni teknoloji ve yeni üretim bilgilerini beraberinde getirdiği bilinmektedir. Neoklasik modele göre teknolojik ilerleme katsayısı, eğitim tecrübe gibi değişkenler dışsal kabul edildiği için DYY'nin büyümeye etkisi de dışsal olarak açıklanmaktadır (Gönel, 2010: 71).

İçsel büyüme modelleri, neoklasik modelleri eleştirir nitelikte olup bilgi ve eğitimin önemini ön plana çıkarmaktadır. Neoklasik modelde ölçeğe göre sabit getiri söz konusu iken içsel büyüme modellerinde ölçeğe göre artan getiri ekonomik büyümeyi etkileyen içsel bir değişken olarak dâhil edilmiştir. Model Arrow'un yaparak öğrenme kavramını, artan getirinin temelini açıklayan bir kavram olarak ifade etmiş ve bu kavram üzerinde artan getiriyi dinamik olarak yorumlamıştır. Ekonomik büyüme ve DYY arasındaki ilişki ele alınırken şimdiye kadar DYY'nin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği yönündeki görüşler açıklanmıştır. Ancak yapılan bazı ampirik çalışmalarda bu görüşlerin aksine sonuçlar elde edilmiştir. Bazı ülkelerde çift yönlü nedensellik ilişkisi, bazı ülkelerde de sadece DYY'den ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden DYY'ye doğru olmak üzere tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken diğer ülkelerde DYY ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır. Elde edilen farklı sonuçların farklı olmasının temelinde yapılan analizlerin heterojen ülke gruplarını kapsaması, çalışmalarda farklı ekonomik modellerin ve farklı teorik modellerin kullanılması gibi sebepler sıralanabilmektedir.

1.7. DYY ile İstihdam Arasındaki İlişki

Günümüzde işsizlik sorunu yaşayan ülkelerin çoğu DYY'yi istihdam arttırıcı bir unsur olarak görmekte ve ülkelerine çekmeye çalışmaktadır. DYY'nin istihdam üzerindeki etkisi iktisat literatürü tarafından kabul edilmektedir. Ancak bu etki bazı etmenler dolayısıyla ülkeden ülkeye farklı sonuçlar doğurmaktadır. DYY'nin istihdama olan etkisi doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde incelenebilmektedir. DYY'nin doğrudan istihdamı etkilemesi, yapılan yatırımlar neticesinde yeni kurulan tesisler için direkt olarak yeni işgücü talebi yaratması şeklinde meydana gelebilmektedir. Dolaylı olarak DYY'nin istihdam yaratmasına ilişkin birden fazla mekanizma sıralanabilmektedir. Mevcut işgücünün DYY'nin beraberinde getirdiği yeni teknoloji ve üretim tekniklerine adapte olabilmesi için eğitim alması gerekmektedir. Daha nitelikli hale gelen işgücü ileride yerel firmalara transfer olarak nitelikli işgücü istihdamını arttırmaktadır. Diğer bir dolaylı etki ise DYY'nin tedarikçileri ve hizmet sağlayıcılarının gelirlerinde yaşanan artış ile birlikte tüketimde, tasarrufta ve yatırımlarda meydana gelen artışın yeni istihdam yaratacağı şeklindedir (Birincikova ve Darmo, 2014: 249).

Ev sahibi ülke ekonomisine entegre olan DYY ile birlikte gelen yeni teknoloji, üretim teknikleri, organizasyon yapısı, yönetim uygulamaları da zamanla yerel ekonomi tarafından benimsenmektedir. Ev sahibi ülkenin yeniliklere adaptasyonu ile birlikte istihdam da bu durumdan etkilenecektir. Ancak meydana gelen etki her zaman aynı olmamaktadır. DYY'nin istihdam üzerinde yaratabileceği farklı etkiler maddeler halinde sıralanmaktadır (Birincikova ve Darmo, 2014: 251). Bunlar;

- Yeni üretim kapasitesi ve yeni oluşan iş kolları istihdamı arttır.
- DYY girişleri ile ev sahibi ülkede rekabet düzeyi arttırmaktadır. Yerel firmalar artan rekabetin üstesinden gelebilmek için mevcut işgücü taleplerini azaltarak istihdamda dışlama etkisi yaratır.

- İstihdamda bir artış yaşanmaz, istihdam yerel firmalardan DYY'ye doğru transfer olur.
- Yeni teknoloji ve üretim tekniklerine uyum sağlayamayan işgücü, işten çıkarılır. Bu durumda DYY istihdamda azalışa neden olur.
- Yeni teknoloji ile birlikte üretim daha teknoloji yoğun hale geliyorsa işgücüne duyulan ihtiyaç ve firmaların işgücü talebi azalır.

DYY'nin istihdam üzerindeki etkisi araştırılırken üzerinde durulması gereken bir diğer ayrım DYY'nin türüdür. DYY'nin dikey ya da yatay olması istihdamda farklı etkiler yaratmaktadır. Motivasyonu yeni pazar arayışı olan yatay DYY için merkez ülkede ya da ev sahibi ülkede üretim yapmak birbirinin ikamesidir. İhracatın getirdiği maliyetlerden kaçınmak ve yeni pazarlara erişebilmek için tercih edilen yatay DYY sonucu, ÇUŞ merkez ülkede üretmekten vazgeçerek üretimini yatırım yaptığı ülkede gerçekleştirmektedir. Bu durum neticesinde merkez ülkede firma üretimi azalacağından istihdam olumsuz etkilenecektir. Ancak ev sahibi ülkede yeni yatırımlar gerçekleşeceği için istihdam bu durumdan olumlu etkilenecektir. Dikey DYY maliyet minimizasyonunu gerçekleştirmek için üretimini aşamalara ayırarak farklı bölgelere dağıtmaktadır. Bu sebeple üretilen yer açısından merkez ülke ve ev sahibi ülke birbirinin ikamesi değil tamamlayıcısı kabul edilebilmektedir. İstihdamın nasıl etkilendiği ise dikey DYY neticesinde, maliyet minimizasyonunu gerçekleştirmek için üretimin kaç farklı aşamaya ayrıldığı ve bu aşamaların gerçekleştiği bölgelerde yatırımların üretkenliği ve elde edilen pazar payının ne kadar olduğu önem taşımaktadır (Hanson vd. 2005: 668).

Ülkelere yapılan DYY girişlerin ne şekilde olduğu da DYY'nin istihdama olan etkisi diğer bir unsurdur. Yapılan yatırımların, yeni yatırımlar şeklinde gerçekleşmesi durumunda yeni üretim tesisleri kurulmakta ve mevcut üretimin üzerinde üretim

gerçekleşmektedir. Bu durumda işgücü talebi artacağından istihdam olumlu etkilenecektir. Ancak kurulan yeni üretim tesislerinde teknoloji yoğun üretimin gerçekleşmesi durumunda işgücü talebi azalacak ve istihdamda dışlama etkisi yaşanacaktır. Yapılan yatırımların birleşme veya satın alma şeklinde olması durumunda ise kısa dönemde DYY'nin istihdama etkisi nötr kabul edilmektedir. Ancak uzun dönemde DYY sonucu etkinlikte ve verimlilikte yaşanan artış istihdamda pozitif bir etki yaratabilmektedir. UNCTAD'ın hazırladığı Dünya Yatırım Raporlarına (1994) göre gerçekleşen DYY girişlerinin çoğunluğu satın alma ve birleşme şeklindedir.

1.8. DYY ile Sermaye Birikimi Arasındaki İlişki

Ülkelerin üretim kapasitesindeki artışları ifade eden sermaye birikimi, ekonomik büyüme için oldukça önemli bir olgudur. DYY'nin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini savunan iktisadi görüşlerin çoğunda DYY'nin ev sahibi ülkede yarattığı sermaye birikimi vasıtasıyla ekonomik büyümeyi arttırdığı savunulmaktadır. Bu anlamda sermaye birikimi DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide araç olarak değerlendirilebilmektedir.

Ekonomilerin büyüyüp kalkınması için yatırımlar temel unsurdur. Yatırımların gerçekleşebilmesi için sermaye birikimine ihtiyaç duyulmaktadır. Yüksek düzeyde sermaye birikiminin sağlanması ile endüstrilerin büyüyüp gelişmesi için gerekli finansman sağlanmaktadır. Her ülke ekonomik büyüme ve kalkınma için gerekli olan sermaye birikimini iç tasarruflarla sağlayamamaktadır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sermaye birikimi düşük ve sermayenin marjinal etkinliği yüksektir. Yeterli sermaye birikimine sahip olmayan ülkeler yatırımlarını gerçekleştirebilmek için dış finansmana ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada DYY, gerekli sermaye birikimi için ülkeleri cezbeden potansiyel bir kaynaktır.

İktisat literatüründe genel olarak DYY'nin sermaye birikimini olumlu etkilediği kabul görmektedir. Ancak yatırımların ülkelere girişindeki farklılıklar sermaye birikimi üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır. Yapılan yatırımın satın alma şeklinde gerçekleşmesi durumunda sermaye birikiminde ortaya çıkan değişim belirsizdir. Elde edilen tasarrufların nasıl değerlendirileceği tasarruf sahibinin inisiyatifindedir. Özelleştirme şeklinde gerçekleşen DYY'de devlet tasarrufları artacağı için altyapı yatırımı, kamu teşebbüsleri gibi devlet yatırımlarında artış yaşanması beklenmektedir. Sermaye birikiminde en fazla artış, yeni yatırım şeklinde gerçekleşen DYY yoluyla gerçekleşmektedir. Yapılan yeni yatırımlar mevcut sermaye birikiminde direkt artış sağlamaktadır. Sermaye birikimindeki artışı etkileyen bir diğer unsur ise DYY ile yerel yatırımlar arasındaki ilişkidir. İki yatırım türünün birbirinin tamamlayıcısı ya da ikamesi şeklinde olması sermaye birikiminde farklı etkiler yaratmaktadır. DYY'nin, yerel yatırımları destekler nitelikte olması ve yerel firmalarla tamamlayıcı ilişki kurması neticesinde yerel firmaların yatırımları artacaktır. DYY'nin yerel yatırımların ikamesi olması ve yerel yatırımlarda dışlama etkisi yaratması durumunda ise sermaye birikimi olumsuz etkilenecektir (Ulussever, 2010: 45).

2. MÜLKİYET HAKLARI

2.1. Mülkiyet Hakkı Kavramı ve Kapsamı

Mülkiyet haklarını tanımlamak, ekonomik olayları anlayabilmemiz ile doğrudan ilişkilidir. Mülkiyet hakları ekonomik ve hukuki olarak iki bölümde incelenebilmektedir. Ekonomik haklar kişilerin nihai amacını, hukuki haklar ise bu amaca ulaşmadaki araçları anlatmaktadır. Başka bir deyişle, bir mal üzerinde ekonomik mülkiyet iddia edebilmek için yasal olarak bu hakkın tanımlanmış olması gerekmektedir (Oğuz, 2003: 17).

Mülkiyet hakları, kıt olan kaynakları etkin olarak kullanabilmeleri için birey ile varlık arasındaki ilişkiyi netleştiren ve sosyal olarak onaylanan düzenlemeleri içermektedir. Mülkiyet hakları farklı kategorilere ayrılmaktadır: Fiziki olarak var olan mülkiyet, finansal düzeyde var olan mülkiyet ve fikir yaratıcı yetenek kategorisindeki mülkiyet. North, mülkiyet hakkını herhangi bir varlığın tüketilmesini, devredilmesini ve kontrol edilmesini kapsayan düzenlemeler olarak tanımlamaktadır. Mülkiyet hakları denilince sahip olunan varlık üzerinde kullanım hakkı, varlıktan gelir elde etme hakkı, başkalarını bu varlığın kullanımından men etme hakkı ve bu varlığı başkalarına devredebilme hakkı anlaşılmalıdır (Kama, 2010: 107). Özel mülkiyet hakları kıt kaynakları kullanma, yok etme ve yararlanma haklarının açık uçlu bir karmasıdır (Oğuz, 2003: 19). Mülkiyet hakları belirli bir piyasaya giriş açısından giriş engeli olarak ifade edilmektedir. Burada hangi maliyete katlanılacağını ifade eden mülkiyet hakları aynı zamanda piyasaya girme koşullarını da tanımlamaktadır. O halde ne kadar geniş ve uygulanır bir mülkiyet hakları tanımlaması yapılırsa o düzeyde piyasaya giriş şartları da açık bir şekilde ortaya konulabilmektedir (Demsetz, 1982: 49).

Yerleşik iktisat teorisi mübadele, firma ve piyasa gibi kavramlar üzerine yoğunlaşırken günümüz iktisat anlayışında mülkiyet ve kurum gibi kavramların da iktisadi analize dâhil edilmesi gerektiği ağır basan görüşler arasındadır. Smith ile başlayan mülkiyet yaklaşımı iktisadi hayatın yapıtaşlarından biri olarak görülmektedir (Demir, 1996: 226). Mülkiyet hakları tanımlanması güç olan bir kavramdır. Kaynakların sınırlılığı nedeniyle sahiplenme olgusu mülkiyeti doğurmaktadır. Bireyin değer biçtiği ve üzerinde hak iddia ettiği nesneleri kapsayan maddi ya da maddi olmayan varlıkları kendi arzularıyla kullanma yetkilerine mülkiyet denir. Mülkiyet, eşya üzerindeki başkalarının kullanım hakkını sınırlandırmaktır (Kama, 2010: 109).

Mülkiyet hakları ekonomik sistemde fırsatları tanımlamaktadır. Mülkiyet hakkının varlığı hangi hakların el değiştirdiğinin bilinmesini sağlamaktadır. Bu anlamda mülkiyet hakkı, sosyal bir anlaşmadır. Bu anlaşmalar da eşyaya ilişkin ilişkileri tanımlamaktadır (Oğuz, 2003: 20). Dolayısıyla mülkiyet hakları üretim faktörleri için istihdam sağlayan sosyal düzenlemelerdir (Parasız, 2003: 11).

Mülkiyet haklarını ekonomik olarak incelemek, bireyi analizin temeline koymaktır. Birey tercihlerini kıt kaynaklardan yapmaktadır, yani sahibi olduğu bir malı başkası sahiplenemez. Bireyin rasyonel olması yani şahsi çıkarlarını düşünmesi mülkiyet haklarının oluşumunun temelindeki nedendir. Bireylerin rekabeti, fayda ve zarar dağılımını yani mülkiyetin dağılımını etkilemektedir. Mülkiyet haklarının iyi tanımlanması ve korunması, rekabeti toplum adına faydaya çevirmektedir. Mülkiyet hakları, bireyin sosyal hayatta sorumluluklarını ve özgürlüklerini belirlemektedir. Dolayısıyla mülkiyet hakları, bireyin sahiplik sınırını belirleyerek bireyler arası sosyal anlaşma niteliği taşımaktadır. Daha genel ifadeyle, ekonomik değeri olan malın kullanımının sosyal ve yasal çevrede seçme hakkıdır. Alchian'a göre Mülkiyet hakları dört ayrı hakkı içermektedir (Oğuz, 2003: 20);

- Kullanım hakları,
- Gelir elde etme hakkı,
- Başkalarının kullanımını engelleme hakkı,
- Başkalarına devredebilme hakkı.

Alchian'a göre mülkiyet hakkının içerdiği bu dört hak Roma Hukuku'nda da geçerlidir. Mülkiyet hakkının içerdiği dört hakka ilişkin açıklamalar aşağıda özetlenmiştir (Tahiroğlu, 2001: 156):

- Kullanım hakkı çerçevesinde mülkiyet hakkı, mutlak bir haktır. Yani mülk sahibi mülkünü istediği gibi tasarruf eder; mülkiyet hakkı sahibinin mülkünü kullanması, ürünlerinden faydalanması herhangi bir şarta bağlanamaz ve bir kayıtla sınırlanamaz. Mülkiyet hakkı, aile mülkiyetinden faklı olarak bağışlanabilir ve vasiyet edilebilir bir hak haline gelmiştir.
- Başkalarının kullanımını engelleme hakkı çerçevesinde mülkiyet hakkı, inhisari bir haktır. Mülk sahibi mülkiyeti altındaki varlıklardan elde ettiği menfaatleri, hiç kimseyle paylaşmak zorunda değildir. Birlikte mülkiyette olduğu gibi başkalarının herhangi bir hakkı olmadığından, tüm ürünler ve menfaatler mal sahibinindir.
- Gelir elde etme hakkı çerçevesinde mülkiyet hakkı, ayni bir haktır. Mülk sahibinin hakkı ve tasarruf yetkisi, malın tamamını kapsamaktadır. Bu hak devletin koruması altındadır. Mülk sahibi malına karşı saldırılarda, malının iade edilmesini dava yoluyla daima isteyebilmektedir. Mülk sahibi mülkünü istediği gibi değiştirebilir ve işleyebilir.
- Başkalarına devredebilme hakkı çerçevesinde mülkiyet hakkı süresiz bir haktır. Mülkiyet hakkı sahibi, bir şartla bağlı ne de olmadığı gibi bir zamanla sınırlı da değildir. Mülk sahibi yaşadığı sürece, mülkiyet hakkı sınırsız olduğu gibi, maliki

hemen hemen bir kanun koyucu gibi güçlü sayan miras hukuku sistemi ölümden sonrası için malike, mutlaka yakın bir iktidar sağlamıştır. Mülk sahibinin, öldükten sonra da varisleri aracılığıyla, mülk üzerindeki hukuki bağı devam eder.

Burada bazı noktalara değinmek gerekmektedir. Mülkiyet haklarının sadece sahiplik olduğu düşünülürse, örneğin yeni otomobil almış birisinin garanti kapsamında olmayan eylemleri bu otomobilinde yapmaması gerekmektedir. Bu da tam olarak sahipliğe ters düşmektedir. Demsetz, bu konuda sahipliğin tanımının yapılmasının oldukça güç olduğundan bahsetmiştir. Barzel, varlık sahipliği yerine özellik sahipliği odağında bizi varlık hakkında ne amaçla kullanılabileceğine yönlendirerek yani sahipliği, varlığa bağlamadan ekonomik eylemlilikle açıklamaya çalışmaktadır. Bu şekilde işlem maliyetleri de göz önüne çıkmaktadır (Oğuz, 2003: 22).

Oğuz (2003), mülkiyet haklarının tam olarak tanımlanmasından tam bilgi sahipliğinin anlaşılması gerektiğini savunarak ilk aşamada varlığın tüm olası kullanım alanlarının bilindiği dolayısıyla işlem sonucu yeni bir kullanım amacının ortaya çıkamayacağını, ikinci aşamada varlıktan her koşulda ne kadar gelir elde edilebileceğinin tam olarak bilindiğini ve son aşamada tüm formel ve informel kullanımların tümünün bilindiği durum olarak değerlendirmiştir. Oğuz (2003) bu durumda kıt olan kaynakların kullanımının varlıkların getirisi üzerinde anlaşmazlık çıkarmayacağını belirtmiştir (Oğuz, 2003: 25).

Başka bir problem de toprak altındaki cevherler üzerindedir. Örneğin, toprak sahibinin toprağının altında maden olduğunu bilmesi güçtür, ancak bu tespiti yapabilen insanlar mevcuttur. Burada iki temel görüş ortaya çıkmaktadır: Birincisi, madeni bulan mülkün sahibi olur. İkincisi, toprağın sahibi altındaki madenin de sahibidir. Bu durumda seçimin nasıl yapılacağı o coğrafyadaki işlem maliyetleri ve kurumsal çerçeve ile belirlenecektir. Serbest toplumlarda mülkiyet hakları hem daha iyi tanımlanır hem de

daha iyi korunmaktadır. Özgür toplumlarda insanlar kendi mülkiyetleri ile ilgili kararlar alabileceklerinden kaynak dağılımındaki etkinliği sağlamak daha kolay olacaktır. Mülkiyet hakları tanımlanmanın yanında doğal olarak korunmalarıyla varlık kazanmaktadır. Bireyler, haklarını koruyamadıklarında diğer bireyler bu hakları elde etmekte zorlanmazlar. Ekonomik değeriyle orantılı olarak korunma isteği de artan hakların maliyeti ne olursa olsun bazen korunması gerektiği düşünülmektedir. Bu da işlem maliyetlerini ortaya çıkarmaktadır. Bir malın tüketilmesi tüketimde harcanan maliyete bağlıdır. Ekonomik ve hukuki haklar ekonomik kullanım ve devletin onayladığı hakları ifade ettiğinden ekonomik olmayan bir hukuki hak bireyce kullanılmayabilir (Oğuz, 2003: 27).

Mülkiyet, sosyal olarak insanların varlıklarının sahipliğini, kullanımını ve değişimini yönettiği kurallar konusunda uzlaşınca meydana gelmektedir. Farklı toplumlarda farklı mülkiyet yapıları bulunmakta olup bu yapılar da devlet, özel, ortak mülkiyet ve sahipsiz mülkiyet olmak üzere dört kategoride incelenmektedir. Bromley tarafından özel kişilerde bulunan varlıklara ilişkin haklara özel mülkiyet, varlıklara ilişkin hakları ellerinde bulunduranların diğerlerini dışladığı ve bazen özel mülkiyet oluşturmanın maliyetinden kaçmak için oluşturduğu sisteme ortak mülkiyet, devlet elindeki varlıklara ilişkin haklara kamu mülkiyeti, ulaşabilen herkesin faydalanabildiği sahibi olmayan haklar da sahipsiz mülkiyet olarak tanımlanmaktadır (Kama, 2010: 110).

Mülkiyet haklarının genel bir çerçevesini çizdikten sonra şimdi de bu hakların özelliklerine değinilmektedir. Literatürde bu özellikler şu şekilde sıralanmıştır;

- Mülkiyet, geleneksel, yasal ve doğal bir kurumdur. Doğal olmasına rağmen devlet, mülkiyetin korunmasındaki iktidar olduğundan mülkiyetin şekillenmesi konusunda da etkilidir.

- İktidarın zamanın koşullarına göre verdikleri kararlar tarihsel süreçte çeşitli mülkiyet yapılarını doğurmuştur. Farklı mülkiyet yapıları da farklı kalkınma biçimi ve hızı doğurmuştur.
- Mülkiyet hakkı, kıt kaynak paylaşımı açısından önemlidir. Mülkiyet varlık üzerindeki kullanım değişim bağış tahrip satış ve yok etme gibi sözleşmedir ve herkes saygı duymak zorundadır.
- Mülkiyet, benim diyerek başkalarından ayrılmış eşyanın fayda ve maliyet analizini şahsi olarak verebilme olanağı tanımaktadır.
- Mülkiyet haklarının ölçülebilmesi, kantitatif verilerin oluşturulabilmesi çok zor bir süreçtir. Ancak temel olarak anket yöntemi ile iktisadi ve sosyal olarak veriler oluşturabilmek mümkündür.
- Bir piyasanın fonksiyonel olarak tanımlanabilmesi için öncelik mülkiyet haklarının yasal bir zemine oturtulması, bu hakların mahkemelerce savunulabilir olması ve elden çıkarılabilir olması gerekmektedir.
- Mülkiyet hakları ekonomik olduğu kadar hukukidir. Dolayısıyla mülkiyet hakları konusunda hukuki ve iktisadi ayrım yapılması doğaldır.
- Mülkiyet hakları mutlak mülkiyet hakları ve sözleşmeye dayanan mülkiyet hakları olarak ikiye ayrılmaktadır: Fikri ve sınai haklar, kamu ve özel hakları içeren mülkiyet hakları mutlak olanlardır. Mal ve hizmetler üzerindeki kredi, borç, mübadele ve kanuni yükümlülükten doğan haklarda sözleşmeye dayanan haklardır.
- Mülkiyet hakları konusunda statik ve dinamik ayrımı da yapılabilmektedir. Mutlak mülkiyet hakları statiktir. Mülk sahibi değişse bile varlık üzerinde her zaman mülkiyet hakkı vardır. Sözleşmeden doğan mülkiyet hakları ise dinamiktir. Mübadele sürecinde asimetrik bilgi problemi nedeniyle anlaşma üzerinden zaman geçtikçe şartlar değişeceğinden yeni sözleşmeler türetilecektir.

- Mülkiyet haklarının 3 özelliği kaynakların etkin kullanımını teşvik etmektedir: Mülkiyet haklarının evrenselliği, yasal güvence altına alınmış olması ve mübadele edilebilirliği.
- Mülkiyet haklarının gelişimine baktığımızda ilk olarak öznelerin değiştiği görülmektedir. Yani mülkiyet olarak algılanmayan şeyler zamanla mülkiyete dönüşmektedir. Haklar kümesi değişerek ekonomide yeni yöntemler geliştirilerek ticaret yapılır. Mülkiyeti tesis etme maliyetine göre yöntemler değişmektedir. Mülkiyet haklarının elde edilişine göre korunması değişmektedir. Mülkiyet, hırsızlıkla değişebilmektedir. Bu da mülkiyetin güvencesini değiştirmektedir.
- Mülkiyet hakları iktisadi değer üzerinde her türlü tasarruf yetkisi vererek aynı zamanda bu mülkten gelir elde etme ve mülk hakkında başka insanlarla sözleşme yapma ve son olarak başkasına devredebilme olanağı sağlamaktadır.
- Mülkiyet hakları farklı standartlarda ve birden fazla olabilir. Fayda maksimizasyonu sadece bir tane standart ile sağlanamayabilir. Burada değişik mülkiyet hakları sınıflarından ödül-ceza sistemi üzerindeki etkileri göz önünde bulundurularak kurumsal düzenleme ile iktisadi davranış arasındaki ilişki incelenebilir.
- Mülkiyet üzerinde hak sahibinin manevi ve maddi yetkileri vardır. Hukuk düzeni çerçevesinde hak sahibi maddi yetkileri diğer kişilere devredebilmektedir. Bu maddi yetkileri de işletim, idare, denetim gibi bölümlere ayırarak farklı kişilere bölebilir.
- Mülkiyet hakları teorisi hayatın her alanında bireyin yaptığı seçimler konusunda önermeler sunabilmektedir. Sadece piyasadaki alım satım işlemleri değil bireyin tüm yönleriyle davranışları iktisadi olarak ele alınıp fiyat teorisine sokulması mülkiyet haklarını karşımıza çıkarmaktadır.

2.2. Mülkiyet Hakkının Tarihsel Seyri

İnsanlar doğdukları andan itibaren doğanın bir parçası olarak korunma, yeme içme ve diğer şeylere sahip olma hakkına erişirler. Dünya herkesin ortak mülküdür. Birey bu ortak mülkün bir kısmını mülk edinebilir. Dünyayı insanların hizmetine sunan yaratıcı ondan insanların emek harcayarak faydalanmalarını ve hayatlarını kolaylaştırmalarını sağlayacak aklı da vermiştir (Locke, 2002: 285). Buradaki ortak mülk kavramı mülk üzerinde herhangi bir sahipliğin olmaması anlamına gelmektedir. Mülkiyet ve emek kavramları arasındaki ilişkiye ve bağlılığa dikkat çeken John Locke, mülkiyet hakkının meşruluğunu emeğe dayandırmış ve böylece batı düşüncesinde mülkiyet konusunda bir reform yaratan fikir adamı olmuştur. Locke (2002)'ye göre bir akarsuyun suyu herkesindir ancak akarsudan testiyle alınmış su herkesin değildir. Testisiyle suyu alan emek vererek suya malik olmaktadır. Taşınırlar üzerinde bu çıkarımın yanında Locke, taşınmazlar içinde akarsudan testisiyle su alan malik, akarsuyun kalanını diğer insanların kullanımı için kısıtlamıyorsa; toprakların bir kısmını işleyen ve orayı kendine mal eden insanların da mülkiyetini kısıtlamamalı görüşünü benimsemiştir (Locke, 2002: 287).

Mülkiyet hakları kavramı tarih boyunca sürekli gelişmiş, değişmiş ve bölümlere ayrılmıştır. Aynı dönemde bulunan farklı toplumlarda da mülkiyet farklı anlamlar içermiştir. Örneğin; Ortaçağ Avrupa'sında yerleşik hayat hâkim olduğundan mülkiyet kavramıyla toprak mülkiyeti anlatılmak istenirken; aynı dönemde Doğu Asya'da göçebeler için yanlarında taşıdıkları hayvanlar mülkiyet olarak anlatılmıştır. Mülkiyetin hak olarak tanınması Roma dönemine kadar uzanmasına rağmen yasal sınırlara dâhil edilmesi çok da eski değildir (Kılıç ve Demirçelik, 2011: 182).

Mülkiyet kavramı birey açısından önemli olmasının yanında toplum açısından hatta insanların toplum oluşturması açısından da birleştirici nitelik taşımaktadr. İlkel toplumlarda bireyin yaşayabilmesi için emeğiyle bir şeyler üretmesi ya da savaşarak

çalışanların emeklerine el koyması gerekmiştir. Bu durumda emek üretimi yapanlar tehditlere karşı toplu halde yaşamayı tercih etmiştir. Bu noktada devletlerin mülkiyeti koruma noktasında bireylerden daha avantajlı olacağı anlaşılmaktadır. Bireyler hak iddiasına ilk olarak avcılık döneminde başlamışlardır. Avcılık döneminde nüfusun az oluşu ve hayvan bolluğu mülkiyet kavramının gelişmesi için ortam sağlamamıştır. Avlanma işlemini ekip halinde ve aile fertleri ile yapan bu toplumlarda kabile halinde yaşamak amaçlanmış ve avlanma seviyesi de kabile nüfusu esas alınarak düzenlenmiştir. Avcıların bazı hayvanları evcilleştirmeleri de mülkiyet hakkının tohumlarının toprağa serpildiğinin habercisi olmuştur. Otçul olan hayvanların evcilleştirilmesi bu hayvanlar için otlak ihtiyacını doğurmuş ve kabileler arası toprak sınırı belirlenmesine yol açmıştır. Bu sınır belirlemeleri avcılık döneminden yerleşik hayata geçene kadar, daha doğru anlatımla, avcılık yanında tarımın da faaliyetler içerisine girmesiyle sınırların ve mülkiyetin konusu değişmiştir. Bu değişimde avcılık dönemindeki gibi kabile mülkiyeti yerine ailesel mülkiyetlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Kama, 2010: 112).

Aile temelli mülkiyet sisteminde ailenin başında bulunan en yaşlı erkek mülkiyeti aile adına elinde bulundurmuştur. Aile mülkiyeti sistemi Ortaçağ'a kadar sürmüştür. Ortaçağ'a gelindiğinde ise toplumsal olayları biçimlendirme de din önemli bir yere sahip olmuştur. Kiliseler bu dönemde nüfuzlarından yararlanarak haklın özel mülkiyetini kötüleyip zenginliğin ruhun kurtuluşuna mani ve kiliseye bağışlanmasının yararlı olacağı düşüncesini yaymıştır. Ortaçağ'da feodal sistem, kendine özgü bir toplum tipi ve üretim tarzı olarak bu dönemde çıkmış; temeli üretim araçlarını elinde bulunduran toprak derebeyleri ile sınırlı mülkiyet hakkına sahip köylüler tarafından oluşturulmuştur. Feodal yapıda hak ve görev toprak üzerindeki kullanıma göre belirlenmiştir. Feodal piramidin seviyelerine göre hak sahipliği artmakta ya da azalmaktadır. Toprağın fiziki yapısı korunduğu sürece bu tür sistemlerde sorun

olmamakta ve toprak üzerinde hakları olanlar alt kuşaklarına bu haklarını miras yoluyla intikal ettirmektedirler. Kilise bu dönemde tarım arazilerinin çoğunu kendi elinde bulundurmakta olup ortaçağ zihniyetinin en önemli aktörü olmuştur. Kilisenin mülkiyetini tehlikeye düşürebilecek herhangi bir konu tartışılamamıştır. Kilise artan gücü ile orta sınıfı sıkıntıya sokmuş ve yoksulluk baş göstermiştir.

Hukuksal anlamda mülkiyet hakkının ilk tanındığı zaman 12-13. yüzyıl dönemleridir. Bu dönemde mülkiyetler devlet tarafından kayda alınarak bireylere sabit bir adres tahsis edilmiş böylece vergi denetimi de kolaylaştırılmıştır. Daha sonraları yeni coğrafyaların ve değerli madenlerin keşfi ticaret hacminin de doğal olarak gelişmesi neticesinde mülkiyetin anlamı değişmiştir. Bu döneme kadar mülkiyet denildiğinde toprak anlaşılırken ticaretin gelişmesi ve paranın çok sık el değiştirmesi sonucu para ve para hükmündeki tahvil gibi finansal araçlar da mülkiyet kavramına dâhil edilmiştir (Kama, 2010: 114).

Gelişmekte olan burjuva sınıfı için önemli olan, mülkiyet hakkının elde edilmesi ve bunun da iktidardan gelen müdahalelere karşı korunması olmuştur. 17. yüzyıl düşünürleri insanın doğal hak ve hürriyetini siyasal otoritenin baskısına karşı güvenlik altına almak üzere çalışmıştır. Onlara göre devlet doğal değil insan eliyle üretilmiştir. Dolayısıyla devletler insanların kendilerine tanıdıkları ve devrettikleri yetkiler çerçevesinde hareket etmesi gerekmektedir. Siyasal birleşmenin temeli sosyal sözleşmeler çerçevesinde biçimlenmelidir. Feodalizmin yıkılmasını sağlayan ekonomik devrim, mülkiyet üzerinde değişim sağlamış ve mülkiyet hakkından faydalanmaya başlayan orta sınıf, eski yönetici sınıfın ayrıcalıklarına karşı çıkmıştır. Doğal hukuka göre bütün insanların özgür ve eşit olduğu düşüncesini devlete benimsetip insanların zenginliklerinin farklılığının hukuka uygun olmasının, zengin ile fakirin hukuk önünde eşit olmasına engel olmadığı düşüncesini yaymak istemişlerdir. Zengin ve fakir demeden yasaların herkese eşit şekilde uygulanmasını savunan bu görüş mülkiyet

haklarının korunmasını eski hukuk düzenindeki yönetici sınıfın mülkiyet üzerindeki ayrıcalığını kaldırmak istemiştir. Sonuç olarak, bireylerin doğal hakları da mülkiyet kapsamı içerisine alınmış ve bir kurumca verilmesi gerekmeyen insan olmaktan kaynaklanan haklar olarak tanımlanmıştır. 19. yüzyıla geldiğimizde kapitalizmin etkin olduğu mülkiyet hakkı yeni bir fonksiyon kazanmıştır. Maddi bir nesne üzerindeki hâkimiyete fiili olarak da bir hak eklenmiştir. Madde üzerindeki güç, kişisel kuvvetin sebebi olmuştur ve aslında kamuya ait olması gereken egemenliği malik, kendi yararına kullanmış kişisel egemenliğini ilan etmiştir. Günümüzde hâkim olan ve gittikçe fikir birliğine varılan anlayış, teoriye dayanarak haklı olmak amacı dışında mülkiyetin fonksiyonunun ve sosyal etkisinin analiziyle çözüm yollarının aranması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda kurumsal iktisat ve mülkiyet haklarını bir kurum olarak ve sosyal hayatta doğurduğu sonuçlara göre değerlendirmek gerekmektedir (Parlakyıldız, 2011: 4).

Gerçek hayatta kıtlık olmasaydı mülkiyetin bir önemi kalmayacak, hakları kimin ne kadar ve nasıl kullandığının iktisadi değeri olmayacaktı. Avcılık ve toplayıcılık döneminde mevcut sistemde insanlar için her şey fazlasıyla bulunduğundan mülkiyet ile ilgili sorun yaşanmamıştır. Nüfus artışıyla varlıkların kıt hale gelmesi ve bu kıt varlıklara kimin sahip olması gerektiği sorunu rekabeti ve mülkiyeti meydana getirmiştir. Tarihsel seyir anlamında genel ifadelerle ilkel toplumlardan günümüz yerleşik iktisadından yerleşik iktisadın tamamlayıcı olarak görülen kurumsal iktisada kadar mülkiyet haklarının seyri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kronolojik bilgilerden sonra mülkiyet hakları teorisi ve varsayımları anlatılmaktadır.

2.3. Mülkiyet Hakları Teorisi

2.3.1. Mülkiyet Hakları

Mülkiyet hakları teorisi temelde kamu sektöründeki etkin olmayan alanları açıklamaya ve buna çözümler üretmeyi amaçlamaktadır. Adam Smith'in Ulusların Zenginliği (The Wealth Of Nations) adlı çalışmasına kadar uzanan bu teoride Smith kamu verimliliğinin özel sektöre göre daha düşük olduğunu dolayısıyla kamu sektöründeki faaliyetlerin özel sektöre kaydırılması gerektiğini anlatarak kıt olan kaynakların israfını engellemeye çalışmıştır. Smith, kraliyet mülkiyetindeki arazilerin hasılatının özel mülkiyetteki arazilerden hiçbir zaman fazla olamayacağını anlatarak hem özel mülkiyet hem de özelleştirmenin önemine dikkat çekmiştir. Smith'e göre insanlar başkalarının servetini kendi servetlerine kıyasla daha savurgan harcamaktadır. Dolayısıyla kamu çalışanlarının kamunun ticari geliriyle doğrudan bir çıkarı olmadığından kamunun etkin olmayan boyutlarını anlatmaya çalışmaktadır. Neticede Smith'in görüşleri Mülkiyet Hakları Teorisi'nin tohumları olarak nitelendirilebilmektedir (Dura, 2006: 225).

Ronald Coase'nin Sosyal Maliyet Sorunu (The Problem of Social Cost) isimli makalesinde (1960) de birbirlerini çeşitli şekillerde olumsuz etkileyen üreticilerin durumlarının birbirlerine zarar vermeden nasıl çözümleneceği anlatılmıştır. Yerleşik iktisatta bu duruma yeterli cevabın verilemediği, ya zarar verilenin bölgeden uzaklaştırılması ya da zarar kadar Pigou'cu vergi uygulaması çözümlerini önerdiği görülmektedir. Ancak Coase, konu üzerinde birçok örnek ile mevcut uygulamanın çözüm getiremediğini ve sosyal maliyet artırıcı etkiler doğurduğunu anlatarak mülkiyet haklarının yeterli bir şekilde tanımlanması gerektiğini eğer bu tanımlanma yapılırsa tarafların karşılıklı görüşerek sorunu çözebileceği ve etkin çıktıya ulaşabileceğini anlatmıştır. Burada sorun, mülkiyetin hangi tarafa tahsis edildiği değil, karşılıklı görüşmeyi zorlaştıran işlem maliyetleri olmaktadır. Coase'e göre devlet tarafların görüşmesini engelleyen işlem maliyetlerini minimize etmeli ve tarafların uygun çözümü bulmalarına yardımcı olmalıdır (Coase, 1960: 144).

Demsetz (1982) bir eserinde mülkiyet haklarının iktisadi ve sosyal yaşamdaki etkilerini incelemiş ve mülkiyet haklarının ortaya çıkışı, mülkiyet üzerindeki sahiplik sorunu ve mülkiyetin gelişimi üzerine çalışmıştır. Demsetz (1982) makalesinde sahipliklerin türlerini de göstererek mülkiyetin tiplerini ve özelliklerini belirtmiştir. Mülkiyet üzerinde birden fazla sahibin olmasının iktisat açısından anlamlı olmadığını vurgulamıştır (Demsetz, 1982: 51). Mülkiyetin el değiştirmesi durumunda yaşanan sorunlara yine Demsetz (1982), özel mülkiyetin kolayca el değiştirebildiğini ancak kamu sektöründe bu işlemin böyle olmadığını vurgulayarak etkinlik açısından özel mülkiyeti savunmuştur. Kamu ve özel mülkiyet farklılığının oluştuğu toplumlarda özel mülke ilişkin maksimum değeri verecek kişi o mülkiyetin sahibi olacaktır. Yani özel mülkiyet hakkına en etkin ve verimli kullanıcı sahip olabilirken kamusal mülkiyette böyle bir sistem oluşmamaktadır. Özel mülkiyetin bu yapıya er geç ulaşacağı düşünüldüğünde hukuki sistemi bu yapıya uydurabilmek de toplumun katlanacağı fuzuli masrafları azaltacaktır (Oğuz, 2003: 29).

2.3.2. Özel ve Kamusal Mülkiyetin Farklılaşması

Mülkiyet Hakları temeli, kamu mülkiyeti ve özel mülkiyet tercihindeki kriterler sonucunda oluşmuştur. Bu kriterler kısaca şu şekilde ifade edilmektedir;

Amaçlardaki farklılıklar açısından: Özel mülkiyet kapsamındaki iktisadi faaliyetler bireysel amaçların daha net olması nedeniyle kamusal mülkiyet kapsamındaki iktisadi faaliyetlerden daha etkindir. Mülkiyet hakkının bir bireye ait olduğu durumlarda amaçlar belirgin ve bu amaçlara ulaşma amacıyla özveri yüksektir (Oğuz, 2003: 31). Bireylerin mülkiyet haklarını kullanırken bu haklarını maksimize etmeye çalışmaları kamusal mülkiyete göre daha etkin sonuçlara ulaşılabileceğinin göstergesidir. Kamu mülkiyetinde esas amaç kar maksimizasyonu değil, politikacıların

ya da amirlerin emirlerini yasal çerçevede yerine getirebilme adına üretim yapmak olduğundan özel mülkiyet daha etkin olmaktadır (Dura, 2006: 227).

Ödül - Maliyet sistemindeki farklılıklar açısından: Alchian özel bir golf sahası ile kamusal bir golf sahasını karşılaştırarak her iki organizasyonun da hedef farkının olduğu hedefler aynı olsa bile çalışanların ve sahiplerin maruz kaldığı ödül maliyet sisteminin farklı olduğunu belirtmiştir. Özel mülkiyette ödül veya ceza yöneticiler ve çalışanlar için performansta belirgin etkiler ortaya çıkarırken, performans ve liyakat algısının arzu edilir seviyede olmadığı, istihdam garantisinin bulunduğu ve kıdeme dayalı yükselmenin bulunduğu kamu mülkiyetinde ödül büyük bir anlam ifade etmemektedir. Dolayısıyla kamu mülkiyeti daha etkin değildir (Alchian, 2000: 31).

Devredilebilmesi açısından mülkiyet: Mülkiyet üzerindeki hisselerin satılabilir olup olmadığı konusu yani kamu mülkiyetinde mülk sahibinin mülkiyetini satamaması önemli bir sorundur. Zira özel mülkiyette bir etkinsizlik durumu olduğunda mülk sahipleri ya da hissedarlar bu duruma önlem olarak mülklerini satabilirler. Bu işletme yöneticileri üzerinde bir kısıt unsuru oluşturmaktadır. Kamusal mülkiyette yöneticiler davranışlarında ve kararlarında mülkiyet sahiplerinin doğrudan bir baskı kuramayacaklarını bilirler (Alchian, 2000: 34). Kamu işletmelerinde zarar ya da kötü yönetimden dolayı mülkiyeti devretme söz konusu değil ayrıca bu zarar yine mülk sahibine vergi olarak yansıtılmaktadır.

Yönetim-mülkiyet açısından: Özel mülkiyette yönetimde etkili mekanizmalar mevcutken kamu işletmelerinde yönetim mekanizması ticari olmadığından başarısızlık durumunda mülkiyeti devretme eylemi olan hissedarların ayaklanması da denilen olaya rastlanılmaz, ancak özel mülkiyette hissedarların ayaklanması olayı mümkündür. Hissedarların ayaklanması aslında bir etkinlik kontrolüdür ve etkin bir mülkiyet ve rasyonel sonuçlar alabilmek amacıyla yapılan eylemdir. Kamu mülkiyetinde bu olaya

rastlanılmamasının sebebi hissedarların mülkiyet üzerindeki yetkilerinin kısıtlı olmasıdır. Mülk sahibi vergi verenler, yöneticilerin yasal sınırlar üzerinde kâr elde etmesinin bu kârı işletme kapsamında lüks tüketime harcamasının olası olduğunu, önlenmesinin ise olası olmadığını düşünmektedir (Oğuz, 2003: 35). Kamu mülkiyetinde mülk sahibi ve yönetim açısından denetim seçim vasıtasıyla kısmen de olsa yapılsa bile etkin değildir. Burada daha etkili bir denetim sistemi oluşturulabilirse yöneticiler için bir kısıt oluşturulabilmektedir. Bu başlıkta esas olarak değinilmek istenen mülkiyetin sahibi ile mülkü yönetenin aynı kişiler olması gerektiğidir. Mülk sahibi olmayan yöneticiler mülk sahipleri kadar başarılı ve istekli olmayacaklardır. Kamu mülkleri topluma aittir ve bu mülkler toplum tarafından seçilen bürokratlar aracılığıyla yönetilmektedir. Dolayısıyla kamu mülkiyeti özel mülkiyete göre etkin bir yapıya dönüşemeyecektir. Burada kamu mülkiyeti söz konusu olduğunda siyasi kaygıları da atlamamak gerekmektedir. Bu siyasi kaygılar ile alınan kararların sonuçlarına karar alıcılar bireysel olarak katlanmamaktadırlar (Dura, 2006: 229).

Başarısızlık durumu açısından: Alchian (2000), özel mülkiyetin kamusal mülkiyete göre neden başarılı olduğunu şöyle açıklamıştır; kamusal organizasyonda varlık nedeni, hedef ve sağlamaya çalışılan toplumsal fayda çalışanlar ve yönetici sınıf tarafından tam olarak bilinmemektedir. Özel mülkiyette mülkiyetin sahibinin eylemleriyle fazla ilişkili iken kamusal mülkiyette ortak mülk üzerinde diğer mülk sahiplerinin meydana getirdiği faydayı paylaşma ve o başarıdan pay alma güdüsü vardır. Kamusal mülkiyette mülk sahipleri ile yöneticiler arasında çıkar örtüşmesi tam olarak sağlanamamaktadır (Alchian, 2000: 36).

Risk alabilme açısından: Özel mülkiyette girişimci kendi malı üzerinden eylem gerçekleştirmekte olduğundan ekonomik faaliyet içerisinde riskleri göze alabilmektedir. Riske attığı varlık kendi mülkü olduğundan çok dikkatli olması gerektiği düşünülmektedir. Kamu mülkiyetinde ise bürokratlar doğrudan risk almamakta ve riski

hakla yani mülkün sahibine aktarmaktadır. İdari anlamda sıkıntılı olan bu durum kamu yönetimine özgü etkili denetim mekanizmalarının olmaması durumda organizasyonel etkinsizlik oluşturabilmektedir (Dura, 2006: 232).

Talep alabilme açısından: Kamu mülkiyetinde yöneticiler tüketici talebini etkin olarak alamamaktadır. Siyasal karar alma sürecinde talep çok dikkate alınan bir unsur değildir. Dolayısıyla mevcut durumda karar alan kamusal yöneticiler bunun karşılığında elde edilecek getiriyi tam olarak elde edemeyeceklerdir. Bu durumda özel mülkiyet sahiplerine göre karar alma noktasında daha isteksiz olmalarıyla sonuçlanacaktır. Özel mülkiyette ise tam tersidir (Oğuz, 2003: 40).

Emek-sermaye mülkiyeti açısından: Emek, üretim faktörü olarak mevcut sitemde kiralanmaktadır. Sermaye sahibi üretim faktörlerinden hepsinin sahibi değilse yani emeğin mülkiyetine sahip değilse burada emekçi sınıf ile girişimci arasında menfaat uyuşmazlığı ortaya çıkmaktadır. Bu uyumsuzluğun giderilmesinin maliyeti oldukça yüksektir. Emek yanında sermayede kiralanan bir kaynak ise maliyet daha da artabilmektedir. Bireysel mülkiyette yani emeğinde mülkiyeti tekelde toplanmışsa etkinlik daha fazla olmaktadır. Başka bir konuda mülk sahipleri ile emek sahipleri arasındaki menfaat uyumsuzluğu ne kadar kontrol altına alınabilirse işletme performansı da o ölçüde artmaktadır (Dura, 2006: 235).

2.4. Mülkiyet Hakkı Kavramı İle İlişkili Diğer Kavramlar

Mülkiyet hakları ve devlet ilişkisi yönünden inceleme yapıldığında mülkiyet haklarının tanımlanması ve korunmasında önemli yere sahip olan iki kavram, birey ve devlet olmaktadır. Çıkar çatışmaları neticesiyle karşılıklı pazarlıklar yaparak mülkiyet haklarını oluşturmuş ve geliştirmişlerdir. Bireylerin kendi mülkiyet haklarını koruma güçleri var olmaktadır. Ama bu gücün sınırı vardır. Bireyler mülkiyet haklarını koruyabilmek amacıyla kaynaklarını israf etmektedir. Bu duruma ölçek ekonomileri,

optimum netice olarak sunulabilmektedir. Uzmanlaşma ve ölçek ekonomileri sayesinde maliyeti azalan mülkiyet haklarını koruma girişimi kolektif bir harekete dönmektedir. Bireysel mülkiyet korumanın zorluğu ve maliyeti, devleti önemli kılmaktadır. Yasal yaptırım gücü olan devlet, bireyler adına koruma otoritesini kullanmaktadır. Bireyler refah artıcı etkisi olabilecek devlet yaptırımlarını desteklemekle beraber bütün aktörlere tarafsız yaklaşacağı sistemde etkin bir rol oynayabileceği düşünülmektedir (Oğuz, 2003: 42).

Devletten başka alternatif güçlerin varlığı rekabeti arttıracağından ve bunun da bir maliyeti olacağından insanlar tek otoriteyi tercih etmektedir. Devlet eliyle korunan mülkiyet haklarının birtakım maliyetleri olmaktadır. Bu maliyetin büyüklüğüne göre yasal tanımlamalar gerçek hayattaki haklar üzerinde tam belirleyici olamamaktadır. Devlet sahip olduğu güç ile sorumlu olduğu mülkiyet hakkı koruma görevini de ortadan kaldırabilmektedir. Devlet mülkiyet haklarını sınırlayabilmekte, yeniden dağıtabilmekte ve bazılarını kaldırabilmektedir. Devlet mülkiyet haklarını koruyabilmek adına yasalar koyabilmektedir. Bu yasalar da alışkanlık, gelenek, görenek ve diğer faktörlerce desteklenebilir olursa uygulanma şansı daha yüksek olmaktadır. Böylece uygulama maliyeti de doğal olarak düşmüş olmaktadır. Mülkiyet haklarının kısıtlanmadığı bir dünyada mülkiyetin değerinin korunması mümkün olmamaktadır. Devlet, sözleşmelerdeki hükümlerin yerine getirilmesi için taraflara baskı uyguladığında işlem maliyetleri düşer ve böylece iktisadi etkinlikler hız kazanır. Dolaysıyla insanlar sözleşme yapmakta tereddüt etmemektedir (Demir, 1996: 229).

Sıfır işlem maliyetinin olduğu durumda pazarlıkta güç sahibi olmak bir anlam ifade etmeyecektir. Bu durumda pozitif işlem maliyetlerinin olduğu günümüz toplumlarında kurumsal etkinlik uzun dönemde iktisadi kalkınma açısından oldukça önemlidir. İşlem maliyeti teorisinde kurumların istikrarsızlığı azaltması, işlem

maliyetini düşüreceğinden etkinlik artması beklenen durum olmaktadır (Kama, 2010: 116).

Mülkiyet hakları ve hukuk ilişkisine değinildiğinde anlaşmaların gerçekleştiği ve piyasaların desteklendiği iyi düzenlenmiş sosyal ve yasal yapılar işleyen bir fiyat mekanizmasının göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Piyasalarda değişiklik yapabilmek için yasal düzenlemelerin bunun önünde engel olup olmadığını bilmek gerekecektir. Hukuk kuralları, devletin otoritesini kabul etmek zorunda olanlara yazılı olarak hak ve görevlerini ilan etmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu kural ve yasalar bireyleri ortak bir paydada buluşturmaktadır. Ancak, kurallar toplum tarafından önemsenmez durumda ise o toplumda hukuk sisteminin olup olmadığı incelemeye açık hale gelmiştir. Gerçek hayatta işlem maliyetinin olduğu kabulüyle pozitif işlem maliyetlerinin olduğu ortamda bu işlem maliyetlerini düşürücü özelliği olan kurumların önemi ortaya çıkmaktadır. Bireyler toplum olarak ortak bir paydada birleşemezse düzensizlik ve diktatörlük kurumları etkinleşecektir. Bu kurumlarda tehdit, işkence cinayet gibi riskler bulunmaktadır. Bu tür yapıda rüşvet, tehdit gibi unsurlar ile var olan düzen bozulacak kamu kurumlarına büyük zararlar verilecek ve bu fiili işleyenler cezalandırılmayacaktır. Bu da toplumun sonunun zeminini hazırlayacaktır. Mülkiyet hakları hukuk kuralları gibi bireylerin birbirleriyle ilişkilerinde herkesin haklarını tanımlayan ayrıcalık ve sorumluluklarını belirleyen düzenlemeleri içermektedir (Kama, 2010: 118).

Mülkiyeti kabul edilen eşya, güvenliksiz şekilde bırakılamadığına göre mülkiyeti belirli bir seviyeye kadar korumak da insanlığa düşmektedir. Bireyler sahip oldukları hakkı özgürce kullanabilmek için sahipliğin geniş çevrelerce tanınmasını sağlaması gerekmektedir. Yasa yolu ile yapılabilecek bu sistemde alınan kararlar mülkiyet sisteminde değişikliklere yol açarak refah dağılımını etkileyebilmektedir. Burada sözleşmeler etkili bir özgürlük ve sınırlama aracı haline gelmektedir. Devletin

sözleşmelerde bazı temel şeyleri belirlemesi, örneğin; asgari ücret, sözleşme özgürlüğü üzerinde etki yaratabilen davranışlar olmaktadır ve sosyal hayatı geliştirmektedir. Özel mülkiyetin en şiddetli savunucularından biri olan ABD ülke anayasasında özel mülkiyet güvenlik altına alınmadığı sürece özgürlüklerin olamayacağı hükmü yer almaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de mülkiyet hakkının içine hisseler, patentler, tahkim kararları, emeklilik maaşı ve kira hakkı gibi bütün maddi hakları da katmaktadır. Modern ekonomide iktisatçılar bazı temel kavramlar üzerinde araştırma yaparken hukuka başvurmaktan vazgeçememektedir. Hukuk içerisinde de sözleşme ve mülkiyet hakları kavramlarıyla ilgilenmektedir (Öcal, 2013: 180).

Mülkiyet hakları ve iktisat ilişkisinde, yerleşik iktisat teorisi mübadele, piyasa ve firma gibi varsayımlar üzerine kurulmaktadır. Kurumlar ve mülkiyet haklarının analize dâhil edilmesi kurumsal yaklaşımın Neoklasik teoriye eleştirileri sayesinde gerçekleşmiş olup literatürü önemli ölçüde genişletmiştir. Mülkiyet haklarının iktisadi açıdan önemli olabilmesi için iktisadi değerin kullanma hakkı, iktisadi değer üzerinden gelir elde etme hakkı, diğer insanlarla sözleşme yapabilme hakkı, sahiplenme hakkı ve devredebilme hakkı gibi konuların mülkiyet haklarının ayrılmaz parçası olması gerekmektedir. İktisadın kıt kaynakların etkin biçimde dağıtılması ve bu kaynakların nasıl dağılmış olduğu sorunları üzerine, mülkiyet hakları iktisadı da inceleme yapmaktadır. İktisadın konusu olan kıt kaynakların tahsisi fiyatların da belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu fiyatların belirlenmesi de el değiştirme koşulları için önemli olmaktadır. Mülkiyet Hakları İktisadı öncülerinden Armen Alchian, her fiyatlama sorununun aslında bir mülkiyet sorunu olduğunu belirterek mülkiyetin önemine dikkat çekmiştir. Fiyat kontrolü kıtlığa karşı konulan bir önlem olduğundan kıtlığı yok etmeyecek ama kaynak dağılımını önemli ölçüde değiştirmektedir. Piyasanın oluşumunda güven, düzen, tahmin edilebilirlik istikrar gibi kavramlar bulunmaktadır. Bireyin mülkiyet hakları çerçevesi iyi oluşturulmuş ise piyasa kavramları bireye tanınan

haklar açısından pozitif etki çıkaracaktır. Birey maliyet kazanç analizleri yapacak ve alternatif tercihleri araştıracaktır (Kama, 2010: 120).

Mülkiyet ve insan hakları ilişkisi incelendiğinde iktisatçıların bir kısmı mülkiyet haklarını insanların genel haklarıyla aynı kategoriye koymuştur. Ünlü ekonomist Friedrich August von Hayek, özel mülkiyeti özgürlüğün en temel teminatı olarak görmüştür. Bu görüşle Hayek, temel insan hakları ve mülkiyet hakları gibi hakların refahı arttıracağını savunmuştur. Diğer iktisatçılar ise ekonomik kalkınmada iktisadi hakların önemine vurgu yaparak siyasi ve sivil hakları göz ardı etmiştir. Başka bir grup iktisatçı da insan haklarının tamamının kaynakların etkin kullanımı açısından gerekli olduğu sosyal ve sivil hakların yokluğunun ekonomik özgürlüğü anlamsız kılacağını anlatmışlardır. Buna göre; bir kimse adil yargılanmayacağını biliyorsa, cinsiyet ya da ırk ayrımcılığına maruz kalıyorsa güvenli ekonomik haklardan bahsedilememektedir. Buradaki esas konu, mülkiyet haklarının insan haklarının yerini alıp alamayacağıdır. Temel insani hakların engellenmesi, büyüme ve kalkınma hedefleri açısından önemli engeller teşkil etmektedir. Devlet, insanların fiziki ve psikolojik olarak zarar görmesini engelleyemezse mülkiyet haklarının bir anlamı kalmamaktadır (Uzun, 2009: 296).

Mülkiyet ve girişimcilik ilişkisi ekonomik faaliyetlerle mülkiyet haklarının el değiştirmesi ve etkinlik anlamında atılan her adım piyasada girişimciler kanalıyla gerçekleşmektedir. Burada piyasa, bir süreç olarak görülmektedir. Rekabet ve girişimcilik birbirine çok yakın kavramlar olduğundan piyasada kar marjı peşinde koşan girişimciler aynı zamanda birbirleriyle de rekabet halinde olmaktadır (Oğuz, 2003: 44). Girişimcilik, Amerikan İktisatçı Israel Meir Kirzner'e göre uyanıklık anlamına gelmektedir ve uyanıklığı da o zamana kadar fark edilmemiş fırsatları herhangi bir arama maliyetine girmeden görebilme kabiliyeti olarak tanımlamaktadır. Girişimci, keşfettiği fırsatları değerlendirerek alıcı ile satıcı arasında aracı bir rol izleyerek yeni ticaret yolları oluşturabilmektedir. Sahip olmak girişimcilik için elzem bir durum

olmamaktadır. Girişimcilik, başkalarının göz ardı ettiği durumu pratik bir değerlendirme ile ortaya koymak olduğundan burada uyanıklığın bir üretim faktörü olmadığını ve üretim faktörü gelirleri arasında saymanın da mümkün olmadığını belirterek bir şans ya da bir tesadüf ya da tabiatın hediyesi olarak değerlendirildiğini anlatmak gerekmektedir (Oğuz, 2003: 46).

Piyasada girişimciliği anlamlı kılan faktörlerden biri bilgisizliktir. Bireyler piyasada farklı bilgilere sahiptirler ve kimsenin bilgisi tam değildir. Bu eksikliği tamamlamak da pratik bilgiye dayanmaktadır. İnsanlar piyasa sinyallerini farklı algılayabilmektedir. Girişimci olan ile olması gerekenin analizini yaparak diğer insanların eski davranışlarında kalmalarına karşılık girişimci eski davranışlarını biçimlendirmektedir. Bu da girişimcilik faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamaktadır (Oğuz, 2003: 48).

Varlıkların pek çoğu birden fazla özelliği ile bilinmektedir. Bu özelliklerden bazıları piyasa süreci sonrası anlaşılabilmektedir. Ancak bu anlaşılma, girişimciler olmadığında sanıldığı kadar kolay olmamaktadır. Bu durumda bir varlık üzerindeki mülkiyetin sınırı çizilemediğinden tam bir mülkiyet tanımı yapmak da imkânsız olmaktadır. Girişimcilik kavramı çerçevesinde incelendiğinde, ekonomik faaliyet ve kâr fırsatlarının değerlendirilmesi varlıklar üzerindeki özelliklerin sahipliğinin net olarak veya çerçeve olarak tanımlanamayacağı sonucunu doğurmuştur. Girişimci, fırsatlar karşısında yüksek anlaşma ve sözleşme yapma maliyetlerinden kurtulmaktadır. Bir varlık üzerindeki haklar sadece bilinenler değil aynı zamanda keşfedilmemişleri de içermektedir. Bilinen haklar üzerindeki girişimcilik işlem maliyetini düşürecektir. Bireyler kendi malları hakkında daha etkili transfer yöntemleri bulabilecektir. Hakların bölünebilir olması varlık sahibinin ortaya çıkardığı problemleri ortadan kaldırmaktadır (Oğuz, 2003: 49).

2.5. Neoklasik İktisatta Mülkiyet Haklarının Yeri

Mülkiyet hakları teorisini haklı çıkaran unsur iktisadi faaliyetlerin işlem maliyeti içermesidir. Ancak, Neoklasik yaklaşım mülkiyet haklarının tam olarak tanımlandığını ve işlem maliyetlerinin sıfır olduğunu varsaymaktadır. Neoklasik modelde fiyatlar maliyetsiz şekilde belirlenmekte ve kaynak dağılımının çözümünde yeterli olmaktadır. Ancak, mülkiyet hakları teorisine göre işlem maliyetleri söz konusu ise fiyat dışı faktörlerinde varlığı söz konusudur. Tam rekabet durumunda denge dışı bir noktaya gelindiğinde yeni bir denge hemen ve işlem maliyeti olmadığından maliyetsiz şekilde gerçekleşmektedir. Mallar aynı olacağından seçim yaparken mallar hakkında araştırma yapmanın da bir anlamı kalmamaktadır. Neoklasik yaklaşıma göre işlem maliyeti, mülkiyet haklarını transfer etmenin maliyetidir. Bir mülkiyet devredilirken haberleşme, bilgi aktarımı gibi maliyetler ve mülkiyete konu malın incelenmesi ve sözleşme yapılması gibi giderler bulunmaktadır. Neoklasik İktisatçılar hakkın tanımı ve korunmasına ilişkin maliyetleri dışlamaktadır. Neoklasik İktisatçılar firma içindeki uygulamaları işlem maliyeti olarak kabul etmemektedir, ancak mülkiyet hakları teorisine göre bu maliyet, piyasada firma ve birey arasındaki değişimden kaynaklanmaktadır. Piyasa oluşamamış ya da tekel bir piyasa oluşmuş ise işlem maliyetleri olmayacaktır (Oğuz, 2003: 51).

İşlem maliyetlerinin anlaşılamaması ya da tanımlanamaması mülkiyet haklarının anlaşılmasını ve tanımlanmasını da zorlaştırmaktadır. Önemi artık tartışılmaz olan bu işlem maliyeti konusunun neden 1960'lara kadar göz ardı edildiği konusu incelendiğinde işlem maliyetleri taşıma giderleri ve tarifeler ile karıştırıldığı göze çarpmaktadır. Bireyin kısıtlar hakkında bilgi sahibi olmasının da güç olması yine işlem maliyetlerini anlamakta zaman aldırmaktadır. Tam rekabet modelinde rekabet dışlanmaktadır. Karar merkezi olan bireyler birbirinden bağımsızdır. Rekabet, süreç özelliğini kaybeder. Böyle durumda mülkiyet hakları da dışlanmaktadır. Piyasa süreç

olarak ele alındığında mülkiyeti belirleyici olan bireysel faaliyetler tam rekabette göz önüne alınmamaktadır.

İşlem maliyetlerini sıfır sayan bir model mülkiyet hakları iktisadı ile bağdaşmamaktadır. Özel mülkiyet hakları kurumu işlem maliyetleri olduğu için ortaya çıkarılmış ve bu işlem maliyetlerini alternatifleri ile değerlendirip girişimcilik çatısında bu maliyetleri azaltma yoluna gidilmiş ve ekonominin etkinliğinin sağlanmasında önemli bir materyal haline gelmiştir. İşlem maliyetinin olmadığı ortamda piyasalara da gerek kalmamaktadır. Böyle bir sistemde piyasa da merkezi planlama da aynı neticeye ulaşacaktır, ancak bu hatalı düşünce Demsetz (1982)'in merkezi planlamanın karşılaştırmalı analize izin vermemesi şeklindeki anlatımıyla ortaya atılmıştır. Bu konuda temel araştırma alanı hangi sistemin işlem maliyetlerini en düşük seviyeye indirgediğinin belirlenmesidir. Bu durumda karşılaştırmalı analiz kaçınılmazdır (Demsetz, 1982: 55).

Özel mülkiyet, varlığın gelir potansiyelini en yüksek tutan kişide kalacağını savunarak kamu mülkiyetine karşı üstünlüğünü ortaya koymuştur. Ekonomi, bu yönde ilerleyemeye devam edecektir. Hukuk sistemini de bu paradigmaya entegre etmek, katlanılan maliyetleri ve israfları engelleyecektir. Neoklasik modelde organizasyonlar anlamlı kurumlar değildir ve problem çıktısından çözülmesi için modele katılabilmektedir. Fiyat dışındaki faktörler ekonomiye ancak son yıllarda katılmaya başlamıştır. Mülkiyet hakları teorisi de piyasada fiyat dışı faktörlerin doğal olarak bulunduğunu savunmaktadır (Oğuz, 2003: 54).

Neoklasik model, kâr maksimizasyonu maliyetli bir olay olmadığı anlayışıyla kaynakların kıt olmadığını örtülü olarak kabul etmektedir. Yönetim maliyetlerini de sıfır sayan bu modelde adem-i merkeziyetçilik sorunsuz işlemektedir. Ancak işlem maliyetlerinin pozitif olduğu gerçek dünyada denge her ne şekilde olursa olsun

bozulduğunda tekrar dengeye dönüşün bir maliyeti olacaktır. Fiyatlar yeni gelişen olaylara adapte değilse arz talep dengesi sağlanamayacaktır. Pozitif işlem maiyetlerinin olduğu bir durumda girişimcilik ön plana çıkmaktadır. Bir markette ekmeği nereden nasıl alacağımız ekmeğin olup olmadığı ve ekmeğin istediğimiz gibi olup olmadığını anlamak maliyet gerektirmektedir. Daha önemlisi bu olayların dinamik olmasıdır. Örneğin, sabah aldığımız simit taze iken öğle üzeri aynı simitçide sabahtan kalan simitler bulunabilmekte ve bunlar da bayatlamış olabilmektedir. Bu duruma bireylerin adapte olması, hangi saatlerde yeni simitlerin çıktığını bilmesi gerekmektedir. Mülkiyet hakları analizleri sadece piyasa ile alakalı değildir. İnsanların bulunduğu her yerde bu analizler gerçekleştirilebilmektedir. Bireylerin belirli haklara sahip olmak istemesi bu düzenlemeleri zorunlu hale getirecektir. Devlet içerisinde bile bazı mülkiyet hakları hiyerarşik çerçevede başka kişilere bırakılabilmektedir. Bireylerin kendi çıkarları adına uğraşıyor olmaları mülkiyet haklarının genel olduğunu göstermektedir. Ekonomik faaliyetin de temeli olan mülkiyet haklarının tanımlanması işlem maliyetlerinin olmasından kaynaklanmaktadır.

3. POLİTİK RİSKLER

3.1. Politik Risk Tanımı

Uluslararası girişimlerin çoğalmasıyla birlikte yapılan yatırımlarda ve buna bağlı alınan kararlarda politik faktörlerin önemi artarak ortaya çıkmaktadır. Yatırım kararlarının en doğru şekilde verilebilmesi için politik faktörlerin iyi incelenmesi gerekmektedir. Çünkü politik etmenlerin hepsi bütün uluslararası yatırımlar veya işletmeler için aynı oranda risk içermeyebilmektedirler (Aktepe, 1998: 43).

Politik risk, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde dostça olmayan bir insani iklimi karakterize etmektedir. Yüksek suç oranı, toplumdaki bir huzursuzluk, toplumdaki bir dalgalanma gelişmiş ülkelerde de politik risk gerçeğini ortaya çıkartmaktadır. Politik riskin özellikle az gelişmiş, bağımsızlığını yeni elde etmiş ülkelerde daha yoğun olduğu dikkati çekmektedir. Bu üçüncü dünya ülkeleri oldukça yoğun konularla çevrilmiş bir ekonomik yapıları mevcuttur. Dolayısıyla politik risk özellikle yatırım yapan ülke tarafından bilinmektedir yahut da araştırılmaktadır. Yatırım yapılan ülkenin şartları içinde bazen politik risk unsurları diğer unsurlarla iç içe durumdadır. Özellikle yasal düzenlemelerin getirdiği yükümlülükler de politik riskler içerisinde yer bulabilmektedir. Kısıtlayıcı bir hukuki yapının bulunması her ne kadar yasal riskler olarak düşünülse de aslında politik risk unsurları olarak değerlendirilebilmektedir (Aktepe, 1998: 45).

Politik risk temel olarak, devlet güçlerinin veya özel durumların uluslararası işletme faaliyetlerini kısıtlaması veya yasaklaması sonucunda potansiyel ekonomik kayıplara ilişkin bir kavramdır. Politik risk kavramı, içerdiği kavramların zenginliği nedeniyle değişik şekillerde tanımlanmıştır. Literatürde politik riskin tanımı üzerinde "politik eylemlerin istenmeyen sonuçları" oldukları dışında uzlaşma sınırlıdır. Franklin R. Root Uluslararası işletme hareketlerinde kâr veya maddi varlıkların kaybına sebep

olan yabancı bir ülkede veya kendi ülkesinde savaş, ihtilal, askeri darbe, kamulaştırma, vergilendirme, döviz sınırlamaları ve ithalat sınırlamaları gibi farklı olayların olabilirliği" olarak tanımlamaktadır (Root, 1972: 354). Robock ve Simmonds ise "Özel teşebbüsün kâr ve diğer hedeflerini etkileyecek, ülkenin ekonomik iş çevresi içinde şiddetli değişikliklere neden olacak politik otorite (baskı kuvvet) ile ilgili olasılık" diye tanımlamıştır.

Yukarıdaki genel tanımlamalar göstermektedir ki, politik riski kavramsal olarak sınıflamak zor ve çeşitlidir (Moran, 1998: 8).

Tanımlama çeşitliliğine rağmen politik risk tanımlamaları dört temel kategoriye ayrılabilmektedir:

- Politik risk politik çevreden kaynaklanan tanımlanmamış ve belirlenmemiş bir risktir.
- Politik risk, hükümet faaliyetleri veya hükümet müdahaleleri veya bazen hükümet uyuşukluğu ve bunların negatif etkileri olarak tanımlanmıştır.
- Politik risk, politik oluşumlar, politik olaylar ya da politik zorlamaların (devlet yönetimindeki değişiklikler, ülkedeki şiddet gibi) belli bir endüstri veya şirketi hedef alması (kamulaştırma, sınırlamalar, cezalandırıcı kamulaştırma gibi) olarak tanımlanmıştır.
- Politik risklere ilişkin genel çevresel güçlere dayalı açıklamalar. Robock'un geniş spektrumlu tanımlamasında politik risk, çevresel sorunların devam ettiği, bu sorunlara uyum sağlamanın zor olduğu bir ortamda iş çevresinde politik değişikliğe bağlı olarak oluşmaktadır. Ortaya çıkan politik risk işletme için hedeflerinin sapmasına ve kazançta düşüşe yol açmaktadır.

Bütün bu tanımlamaların ortak noktası, hepsinin ani değişikliklere yoğunlaşmaları ve politik olaylara doğru yönelmeleridir.

3.2. Politik Risk Kaynakları

Politik riskin ekonomik araştırmalarda irdelenmeye başlaması, 1980'lerin başlarına dayanmaktadır. 1970'lerden itibaren gelişmekte olan ülkelerde yaygınlaşan kamulaştırma politikaları kanalıyla ülkelerin yatırımcıların varlıkları ve gelirleri üzerinde hak sahibi olma kararları, politik riskin belirleyenleri ve sonuçlarına yönelik araştırmaları tetiklemiştir. Uluslararası yatırımlar açısından özellikle göz önüne alınması gereken bir faktör olan politik risk, bir işletmenin uluslararası yatırımları sırasında karşısına çıkan ve nakit akımlarını negatif etkileyebilecek hükümet faaliyetlerini ifade etmektedir.

Politik risk, belirli bir ülke açısından ele alındığında ise, ülkenin idari, yasal ve yargısal kurumlarında yürütülen hükümet faaliyetlerinin, o ülkeye yapılan yatırımları ters yönde etkilemesi olasılığı olarak ifade edilmektedir. Politik risk ile asıl ifade edilmek istenen şudur: bir yatırım yapıldıktan sonra çıkabilecek olan, hükümetlerin oyunun kurallarını değiştirebilmesi tehdididir. En kötü olasılıkla, bir hükümet bir şirketin varlıklarını hiçbir karşılık sunmadan kamulaştırabilmektedir. Yahut şirketlerin elde ettiği her türlü kârın ülke sınırları içerisinde tutulmasını isteyebilmektedir (Bölükbaşı ve Yıldırtan, 2010: 14).

Politik risk, ulus devletlerin, devlet yöneticilerinin veya iktidar sahiplerinin dış ticaret, iç ticaret ve özel mülkiyetin işleyişine etki edebilme gücünü oluşturmaktadır. Bu konuda sınırların net olarak çizilememesi ise, politik risk karşısında yatırımcıların karşı karşıya kaldıkları esas sorunlardan birini oluşturmaktadır (Keleş, 2007: 22). Bu durumda politik riskin belirgin özelliği olarak; "politik olaylardan kaynaklanan ve işletmenin varlıklarının değerinde veya yatırımlarının kârlılığında azalmaya yol açan risk" olması ileri sürülmektedir. Diğer yandan, değişiklik ve olayların bazen savaş hareketleri, terörizm veya askeri darbeler gibi hükümetin kontrolü dışında gerçekleşen olaylardan da doğabileceğine ve hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri

etkileyebileceğine vurgu yapmaktadır. Parlamento grupları, iktidarda veya muhalefetteki siyasi partiler, lobiler ile dini, etnik ya da dilsel bölünmeye dayalı mezhepsel gruplar bir ülkede politik riske yol açabilecek oluşumlar arasında sayılmaktadır (Keleş, 2007: 24).

Bu ifadelerden hareketle politik riski; "ev sahibi ülke yönetimi, diğer devletler, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri gibi yapılanmaların politik karar ve eylemlerinin, bir işletmenin ulusal veya uluslararası gelirleri, varlıkları ve yatırımları üzerine etki edebilmesi olasılığı" olarak tanımlayabilmektedir. Burada politik riskin sadece devletin kararları doğrultusunda değil, devlet kontrolü dışında gelişen politik etkenlerden de doğabileceği görülmektedir. Ayrıca politik riskin değerlendirilmesinin hem yerel hem de uluslararası işletmeler açısından önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Ekonomik aktörler ile politik çevre arasındaki etkileşimi ele alan politik risk olgusunda, şirketlerin hem kendi uluslararası ticaretlerini hem de yatırım çevrelerini olumsuz etkileyebilecek politik değişkenlerin yönetilmesi önem taşımaktadır. Devletin politikaları finansal piyasalar ve ekonomik sistem üzerinde bu denli etkili olduğuna göre, bu noktada devletin ekonomide neler yapması gerektiği ya da kendisine atfedilen rollerin neler olması gerektiği sorusu karşımıza çıkmaktadır. Çünkü devletin ve piyasanın birbirleri ile karşılıklı etkileşim içerisinde olan yapılanmalar olduğu görülmektedir. Öyleyse, devletin görev ve sorumluluklarını etkin ve verimli bir biçimde yerine getirmesi, mevcut kurumsal altyapıyı geliştirmesi gibi hususlar, piyasalarda bulunan risklerin yönetimi ve yatırımların sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004: 5).

Uygulanan politika değişiklikleri, özellikle hisse senedi piyasaları üzerinde volatilitenin, risk primlerinin ve hisse senetleri arasındaki korelasyonun artması şeklinde bir etki yapmaktadır. Bununla birlikte, finansal piyasalarda fiyatların bu kararlara vereceği tepki, değişikliğin tahmin edilebilir olması durumunda zayıf

olacaktır. Yani yatırımcının politik risk karşısında odaklanacağı nokta, bu riskin piyasalar üzerinde yol açabileceği beklenmedik etkilerin boyutu olmaktadır. Özellikle bankacılık ve finans alanında, ülke riski ile politik riskin birbirleriyle sıkı ilişki içerisinde olduğu görülmektedir (Loikas, 2003, s.58). Ülke riski ile politik risk birbirlerine yakın kavramlar olmakla birlikte bu riskleri ayıran nokta, ülke riskinin bir ülkenin mevcut ve beklenen dış borcunu karşılama gücünü etkileyebilecek ekonomik özelliklerini irdelemesidir (Keleş, 2007: 26). Politik risk ise, politik çevrede veya hükümet politikalarında meydana gelen ve işletmelerin faaliyetlerini olumsuz etkileyebilecek tüm politik değişiklikler veya eylemleri kapsamaktadır.

Hükümetler, özel sektörün faaliyet gösterdiği ekonomik faaliyet alanını çeşitli yollarla etkilemektedir. Diğer bir ifadeyle, topladıkları vergiler, sağladıkları teşvikler, uyguladıkları yasalar, düzenledikleri rekabet kuralları ve tanımladıkları çevre politikalarıyla, aslında oyunun kurallarını hükümetler belirlemektedir. Diğer yandan, politik riskler sadece politik şartlardan değil, politik, ekonomik ve sosyokültürel oluşum ve nedenler yüzünden de ortaya çıkabilmektedir. Yani, makroekonomik göstergelerde yaşanan bozulmalar da siyasi yapı üzerinde çalkantılara yol açarak politik riskleri artırabilmektedir (Toptaş, 1996: 137).

Dünya Bankası, politik risklerin aşağıdaki faktörlerden dolayı ortaya çıktığını belirtmektedir:

- Transfer ve konvertibilite sınırlamaları
- Kamulaştırma
- Sözleşme ihlali
- Ülkelerin mali yükümlülüklerini yerine getirmemesi
- Terörizm
- Savaşlar

- Sivil itaatsizlik
- Diğer istenmeyen mevzuat değişiklikleri

Aşağıdaki bölümlerde, politik riske yol açan faktörler detaylı olarak açıklanmaktadır.

3.2.1. Kamulaştırma

Kamulaştırma riski, devletin, bireylerin sahip olduğu mallara el koyması ihtimalidir. En sert ve en öne çıkan politik risk kaynağı olarak kendini göstermektedir. Kamulaştırma uygulaması, kapsamına göre belli bir takım yabancı firmalara yönelik ortaya çıkabileceği gibi, tüm endüstri veya ülkenin ulusallaştırılması, yani yerli-yabancı ayrımı yapılmadan tüm endüstrinin devletin eline geçmesi şeklinde de görülebilmektedir (Keleş, 2006: 30).

Dünya Bankası, devletin kamulaştırmaya gidebilmesi ihtimaline çoğunlukla köklü bir siyasi veya ekonomik değişiklik sonrasında rastlandığını iddia etmektedir. Örneğin, İran şahının devrilmesinin ardından rejim değişikliğine gidilmiş, peşinden İran'da ABD yatırımları kamulaştırılmıştır. İşletmeler kamulaştırma riskini azaltmak amacıyla, ortaklıklar edinmek, kullandıkları teknolojinin taklit edilebilmesini önleyecek çalışmalar yürütmek veya politik aktörlerle doğrudan bağlantı kurmak gibi stratejik önlemler uygulayabilmiştir. Ülkemiz açısından değerlendirme yapıldığında, Birinci Dünya Savaşı ve Cumhuriyet'in ilanından sonra yaşanan; kapitülasyonların kaldırılması, yabancı şirketlerin kamulaştırılması, kambiyo kontrolünün getirilmesi, altın para ekonomisinden milli ve dışa kapalı bir ekonomi düzenine geçilmesi gibi uygulamalar, bu risk kaynaklarına somut bir örnek teşkil etmektedir.

3.2.2. Yerel İstikrarsızlık

Politik riskin öne çıkan kaynaklarından bir diğeri, yerel istikrarsızlıktır. İşletmelerin bu durumdan etkilenme ölçüsü, istikrarsızlığın nerelerden kaynaklandığıyla ilgili olmaktadır. Suikastlar, büyük gerilla savaşları, hükümet krizleri, ülke içindeki isyan veya karışıklık durumları, yerel istikrarsızlık göstergeleridir. Ülkede çıkan devrim, isyan, darbe ve sabotaj gibi hareketler, işletme varlıklarının tahrip olması veya yok olması yoluyla işletmenin zarar etmesi riskini doğurmaktadır. Yerel istikrarsızlığa bağlı olarak, sosyal değerlerde dramatik değişimler görülmesi, işletme faaliyetlerinin aksaması ve ulusal çapta üretim tesislerinin kesintiye uğraması şeklinde ciddi etkiler görülebilmektedir (Keleş, 2006: 31).

1990'lı yıllar boyunca Türkiye'de ortalama ömrü 7 ayı bulmayan sık hükümet değişimleri yaşanması, yerel istikrarsızlık örneği olarak gösterilebilmektedir. Hükümetin bu kadar sık değişmesi siyasi hayatta istikrarsızlığa yol açmış ve ekonomi politikalarının da bu yüzden istikrarsız bir seyir izlemesi sonucunu getirmiştir. Çünkü her yeni gelen hükümetle birlikte yeni bir politika anlayışı etkili olmuştur. Başka bir sorun ise, hükümetin bu kadar sık değişmesi karşısında seçimlere yapılan harcamaların da artması yönüyle ortaya çıkmış ve devlete yüklenen giderlerin payını yükseltmiştir.

3.2.3. Terörizm

Terörizm, olağanüstü yollarla korku ortamı oluşturarak hükümete, yetkililere veya bütün halka baskı yapmak suretiyle bir politik risk kaynağı olmaktadır. Terörist hareketlerin yoğunluğu ve şekli, işletmelerin yatırım faaliyetlerinde bulunmaktan çekinmelerine yol açabilmektedir. Bu eylemler, suikast girişimleri, adam kaçırma, bombalama veya şantaj gibi birçok biçimde görülebilmektedir. Her ne kadar işletmeler terörizm karşısında özel güvenlik sistemleri, koruma birimleri ve fidye sigortaları gibi yöntemlerle korunmaya çalışsalar da, Amerika'da yaşanan 11 Eylül saldırıları gibi

büyük ve beklenmedik olaylar karşısında çoğu zaman alabilecekleri bir tedbir bulunmamaktadır.

Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra finansal piyasalarda görülen aksamalar, terörizmin finansal piyasalara yönelik etkisini inceleyen araştırmaları gündeme getirmiştir. Bu araştırmalarda, borsalarda görülen hareketlere göre, terörizmin ekonomi üzerindeki etkisinin izlenebileceği ortaya koyulmaktadır. Bununla birlikte, terörist hareketlerin ilk anda anlaşılamaması nedeniyle, borsaya etkisini hemen yansıtmadığı, ancak devam eden süreçte borsalarda ciddi dalgalanmalar, endekslerde düşüşler ve daha önceki borsa performansını yakalamada gecikmelere yol açabildiği görülmektedir (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004: 7).

3.2.4. Savaş Hareketleri

Savaş hareketleri, ülkede güven ortamını sarsmaları, ekonomik ve politik istikrarı bozmaları nedeniyle politik risk kaynağı olarak ortaya çıkmakta ve sadece gelişmekte olan ülkeler değil, gelişmiş ülkelerdeki yatırımcıları da olumsuz etkileyebilmektedir. Savaş hareketleri yüzünden, doğrudan veya dolaylı olarak, yatırımcılar, yatırım faaliyetlerinin veya işlerinin kesintiye uğraması, kaynaklarında zarara uğrama gibi olumsuzluklara maruz kalabilmektedir. Sıcak temasların yaşandığı ortamlardan diplomatik ilişkilerin kesilmesine kadar uzanan savaş hareketlerinin hem çatışan ülkeleri hem de çevresindeki ülkeleri politik riske maruz bıraktığı görülmektedir. Örneğin, 1990-1991 döneminde yaşanan Körfez krizi bir yandan Türkiye'nin kamu finansman açıklarının artmasını etkilemiş bir yandan da yatırım ortamını olumsuz etkilemiştir.

Hisse senedi piyasalarında 1990 yılı itibariyle artış gözlenirken, 1990-1991 döneminde süren Körfez Savaşı'nın yol açtığı kriz sonrasında hisse senedi piyasasında ciddi düşüşler kaydedilmiştir. Buna ilaveten, para piyasalarında yaşanan dalgalanmalar

da hane halkının dövize yönelmesinde etkili olmuştur. Türkiye ekonomisinde dışsal faktörler yüzünden bozulan dengeler, ancak 1991 yılında ABD'nin Irak'a müdahale etmesi ve savaşın bitmesiyle tekrar toparlanabilmiştir.

3.2.5. Ekonomik İklim

Bir ülkenin ekonomik iklimi, söz konusu ülkedeki bütçe açıkları, borçları, faiz oranları, enflasyon oranları ve istihdam oranlarına ilişkin makroekonomik göstergeleri ile hükümetin yatırım ortamlarına ilişkin tutumlarındaki değişiklikler ve beklentileri kapsamaktadır. Yatırımcılar, ekonomik göstergeleri sağlam olan ülkeleri daha güvenilir ve risklerini de daha düşük buldukları için yatırımlarını buraya yöneltebilmektedir.

Ekonomilerin gelişmişlik düzeyi, ülkedeki politik riskin düzeyini etkileyebilmektedir. Gelişmiş ekonomilerde politik risklerin daha zayıf kalabileceği söylenebilmektedir. Ayrıca mevcut iktidarın ekonomi hedefleri de politik riskin önemli bir kaynağını teşkil etmektedir. Hükümetin ve siyasi partilerin ekonomi politikaları ile kamulaştırma yanlısı yaklaşımları, yatırımcılar açısından her zaman politik risk taşıyan göstergeler olmaktadır.

3.2.6. Politik İklim

Politik iklim literatürde, bir devletin politik ideolojisindeki farklılıklar veya değişim şeklinde tanımlanmaktadır. Politik iklim, bir devletin hem politikalarını değiştirmeye karşı yaklaşımını/istekliliğini, yani politik ideolojilerini, hem de bu politikaları yönetebilme kapasitesini içermektedir. Yani, politik iklim her ülkeye özgü olarak gelişmekte ve birtakım unsurlardan oluşmaktadır. İşletmelerin politik iklim açısından dikkate almaları gereken unsurlar aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004: 11);

- Ülkelerin uluslararası ticarete yönelik tutumları

- Ülkelerin politikalarında gösterdikleri kararlılık
- Parasal düzenlemeler
- Ülkelerin bürokratik işlemlerinin düzeyi

Hükümetler, faaliyetleri ile politik iklimi, politik iklime bağlı olarak ise, ekonomi politikalarının şeklini ve ekonomik gelişimini etkileyebilmektedir. Türkiye açısından, politik ortamın finansal piyasalara yansımasının en belirgin örneği; Şubat 2001'de, zaten Kasım ayından beri devam etmekte olan ekonomik ve mali sistemdeki kırılgan ortamın MGK'da Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında yaşanan bir anlaşmazlık sonucu tavan yapması olmaktadır. Bu gerilim, yatırımcılar arasında politik riskin arttığı yönünde bir algı oluşturmuş ve finansal piyasalarda önemli dalgalanmalar yaşanmasıyla sonuçlanmıştır.

3.3. Politik Risk Türleri

Uluslararası şirketler yeni bir pazarda doğabilecek riskleri değerlendirdiğinde farklı politik iklimlerle karşı karşıya kalabilmektedir. Politik risk diğer risk çeşitlerinden farklılık göstermektedir. Politik açıdan kayıp doğurabilecek gelişmeler olabileceği gibi hiç şüphesiz kazanç getirecek gelişmeler de meydana gelebilmektedir. Bu gelişmelerin nitelikleri ve etkileme alanı politik riskin sınıflandırılmasına neden olmuştur (Aktepe, 1998: 52).

Politik risk yaratacak olayların niteliğine göre iki farklı riskten bahsedilebilmektedir. Makro riskler, ülkedeki bütün yabancı yatırımları hedef alan eylemlerken, mikro riskler belli bir endüstriye veya belli bir işletmeye hedef alan eylemlerdir. Politik riskler için Simon'ın geliştirdiği model, aynı zamanda toplumsal veya iktidara bağlı içsel ve dışsal politik olayları da kapsamaktadır.

3.3.1. Makro Risk

Beklenmedik ve siyasi olarak şekillenmiş durum değişiklikleri, bütün yabancı girişimlere yöneldiği zaman ortaya çıkan risk makro risktir. Politik çevrede meydana gelen risklerin, belirli bir alanı veya sektörü değil bütün ilgili yabancı yatırımları etkilemesi söz konusudur. Ülkede meydana gelen politik kargaşa, toplumsal olaylar ve bunun gibi yabancı yatırımcıyı etkileyebilecek birçok unsur söz konusudur. Makro risk içeren olaylar ülke çapında etki yaratabilecek çok geniş çaplı olayları ifade etmektedir. Özellikle, ülkede yabancı yatırımın ağırlıklı olduğu sektörlerde yahut stratejik önem arz eden sektörlerde, risk olasılığının artması söz konusu olabilmektedir. Siyasi değişiklikler bütün yabancı yatırımları etkileyecektir. Değişen siyasi ortam ile yabancı sermayenin hâkim olduğu alanların etkisini azaltmak için baskılar görülebilmektedir. Yerel politik güçler, politik gruplar bu yatırımları hedef olarak görebilmektedirler (Aktepe, 1998: 55).

Devrimler, iç savaşlar ve ulusal çapta bir grev, iş yavaşlatmalar ve boykotlar içsel ve toplumsal kökenli makro risklerdendir. Para ve kazanç transferinde sınırlamalar yönetsel ve içsel makro risklere örnektir. 1969'da Amerikan şirketi olan "International Basic Economy" nin malı olan Arjantin'deki birçok süpermarket, Başkan Nixon'un özel temsilcisi ve aynı zamanda ilgili şirketin sahibi Rockefeller'in Arjantin'i ziyareti sırasında bombalanmıştır. Bu dolaylı yoldan ve sancılı bir makro politik riskin göstergesidir. Ülkeler arasındaki karşılıklı elektriklenmeler, yabancı yatırımlara risk olarak geri dönebilmektedir. Başka bir örnek, 1959-60'da Küba'da Castro hükümeti tarafından özel teşebbüsün direk ve uzun süreli olarak ele geçirilmesiyle yine makro bir politik risk olarak değerlendirilebilecek ortam doğmuştur. Bu el koyma hareketi Küba tarafından özel mülkiyetten kamusal mülkiyete geçişte bir politika felsefesi değişikliği olarak yorumlanmıştır. Ortadoğu'da çeşitli Arap ülkeleri, 1955'den itibaren İsrail'e karşı olan boykota başlamışlardır. İsrail'de şubesi olan veya ticarî isimlerini kullandıran

işletmelerin ana ülkeleri de boykota tabi oldular. Ancak, 1967'deki savaştan sonra İsrail'e olan Arap ülkeleri boykotu sıklık kazanmıştır. Bu tarihten sonra İsrail'le çeşitli vasıtalarla, dolaylı yoldan bile ticarî faaliyette bulunan birçok yabancı şirket boykotun kara listesine girmiştir.

3.3.2. Mikro Risk

Çevresel politik değişiklik ekonominin belirli bir bölümü, belirli bir sektörü veya seçilmiş bir işletmeyi etkileme yönünde olursa bu politik risk, mikro risk olarak değerlendirilmektedir. Makro risk çok daha dramatik etkilere sahipken, mikro risk makro riske göre çok daha yaygındır ve belirli faaliyet alanlarında veya işletme faaliyetleri üzerinde yoğunlaştığından dolayı mikro risk daha etkili bir risk çeşididir. Beklenmedik ve ani politik değişiklikleri yaşayan bir ülkede, uluslararası yöneticiler, faaliyet alanının çeşidine göre bu tarz değişiklikleri göğüslemek durumunda kalmaktadır. Sektörel açıdan veya bölgesel açıdan risk potansiyeli yaratabilecek bu değişiklikler de farklılık görülebilmektedir. Aynı zamanda bu sektörler için belirli zaman dilimleri de yaşanılabilecek mikro riskler de farklılık yaratabilmektedir (Aktepe, 1998: 57).

Mikro riskleri tahmin etmek ve belirlemek makro riske göre daha zordur. Mikro riskin tespit edilmesi için politik ortamı anlamak, kaynaklarını belirlemek yetmeyebilmektedir. Dahası politik ortamı sürekli değerlendirme yaparak analiz yapmak gerekmektedir (Aktepe, 1998: 59).

1950'li yıllarda son derece popüler olan altyapı projeleri, hem yabancı yatırımcılar, hem de ev sahibi ülke tarafından ilgi görmüşlerdir. 70'li yıllarda ise "milli güvenlik" açısından önem arz eden yatırımlar ile kalkınma yolunda önemli görülen alt yapı yatırımları hükümet programlarında devlet yatırımı olarak düşünülmüştür. Bu nedenle, yabancı yatırımcılar bu alanda genişleyememiştir. Doğal olarak bu alanlarda

yüksek oranlarda politik risk gözlenmiştir. Yine petrol ve maden kaynakları ile ilgili yatırımlarda da "ülke insanının faydalanması gerektiği" düşüncesiyle geçmişte yüksek bir politik risk söz konusu olmuştur. Bu tarz işletmeler politik riskten etkilenme açısından listenin başındadır.

Riski etkileyebilecek bir faktör de ülkenin kapasitesidir. Gelişen bir ülkede yabancı yatırım hoş karşılanabilir. Çünkü bu girişimler ülkede olmayan veya yeterli olmayan sermayeyi, yönetim bilgisini, teknik yeterliliği ülkeye katmaktadır. Zamanla ülkede biriken sermayeyle birlikte kazanılan yönetsel beceriler ve teknolojik yenilikler görülmeye başlanabilmektedir. Bu aşamadan sonra rakip olan yabancı işletmeyi elimine etmek için siyasi baskı grupları ile baskılar artmaktadır. Fakat teknolojik rekabetin yaşandığı bir ortamda sürekli bir şekilde bulunduğu ülkeye teknoloji ithal eden bir işletmenin bu tür baskılara maruz kalma riski düşüktür.

3.4. Politik Risklere İlişkin Göstergeler ve Politik Risk Değerlendirme Kuruluşları

Politik risk değerleme üzerine çalışan kuruluşların en ünlüleri Londra merkezli The Economist Group'un uzantısı olan New York merkezli Ekonomik İstihbarat Bölümü (EIU), Cenevre'de bulunan İş Çevresi Risk İstihbaratı (BERI), Politik Risk Servisi (PRS) in Uluslararası Ülke Riski Kılavuzu (ICRG) ve Amerika Bankası'nın Ülke Riski Monitörü sayılabilir.

ICRG'nin risk derecelendirme sistemi, tüm ülkeler için belirlenmiş olan risk belirleme metotlarıyla ülkelerin risk puanlarını matematiksel bir yöntemle ölçen bir sistemdir. Bu derece sıralamasında, en büyük değeri alan ülke en az riski, en düşük puan olan ülke en fazla riski taşımaktadır (Çiloğlu, 2003: 86).

Risk bileşenleri üç alt gruba ayrılmıştır. Politik, ekonomik ve mali olarak belirlenmiştir. Bu üç risk grubu indeksi birleşerek tek bir risk bileşenini

oluşturmaktadır. Toplam risk puanı üç riskin birleşmesinden oluşmaktadır. Risk puanları ise, ICRG'in ülkeler için hazırladığı sorularının cevaplanmasıyla ortaya çıkmaktadır. ICRG'in politik risk değerlendirmesinde amaç politik istikrarın ölçülmesidir. Politik risk, politik risk bileşenlerinden oluşmaktadır. Her derecelendirmede toplam düşük puan yüksek riski, toplam yüksek puan düşük riski ifade etmektedir. ICRG editörlerinin politik riski belirlemek için hazırlamış oldukları sorulara verilen cevaplar neticesinde puanlama yapılmaktadır. Bazı bileşenler ve sorular ülkelerin yönetim şekline bağlı olarak değişmektedir.

EIU (Economist Intelligence Unit) bünyesindeki ülke risk analizinde ülke riski 4 alt kategoride incelenmektedir. Bu dört ana kategoriden biri olan politik riskin oranının ana indekse oranı 100 üzerinden 22'dir. Politik risk bileşenleri de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlar politik istikrar ve politik etkililiktir. Bu metotla ülke risk analizi yapılırken 12 rapor sunulmakta olup; bunlardan 4'ü ana rapor, diğer 8'i ise güncelleştirme raporlarıdır (Çiloğlu, 2003: 87).

BERI metodunda uzmanlar 10 politik değişken üzerinden değerleme yapmaktadırlar. Bu 10 değişken, kendi içinde "iç nedenlerle oluşabilecek politik riskler", "dış nedenlerle oluşabilecek politik riskler" ve "politik risk semptomları" olarak 3'e ayrılmaktadır.

Ülke Riski Monitörü metodunda, Amerika Bankası ülke riskini ekonomik rasyolara göre sıralamaktadır. 80 ülke, sıra sayılarla aldıkları puanlara göre sıralanmaktadır. BERI sosyal ve sistem ile ilgili gelişmeler üzerinde dururken PRS Grup hükümet icraatları ve ekonomik fonksiyonlara daha doğrudan odaklanmıştır. EIU ise politik riski politik istikrarın alt kategorilerine ve politik etkinliğin alt kategorilerine göre analiz etmektedir. BERI sistemi politik riskin iç ve dış sebeplerini sorgulamaktadır.

3.5. Politik Risk Yönetimi İçin Stratejiler

Uluslararası işletmeler politik risk değerlemelerini gerçekleştirdikten sonra, politik riski nasıl yöneteceklerine dair kararı vermelidirler. Politik riski minimize edebilmek için teknikler iki ana kategoriye ayrılabilir;

- Birinci kategori, yabancı işletmenin ev sahibi ülke çevresi ile sıkı ilişkiler kurabilmesi ve sistemle bağdaşabilmesi için gerekli olan teknikler olarak düşünülebilmektedir. Bu tekniklerin yürütülmesindeki mantık, sistemle bağdaşmış işletmelerin ev sahibi ülke güçlerine işletmenin ülkedeki varlığının ülkeye daha fazla yarar sağladığı fikrini verebilmek ve daha az yabancı hissedilmesidir. Bu kategori üç alt kategoriye ayrılabilir; birinci nokta ev sahibi hükümetler ve diğer politik gruplarla olan ilişkilerdir. Bu noktada tavsiye edilen politika, ürünü ve iş gücünü mümkün olduğunca yerlileştirme ve araştırma geliştirmedir. İkinci nokta, yerli ekonomik güçlerle işbirliğidir. Tavsiye edilen politika işletmeyi mümkün olduğunca yerli hissedar sahipliğine açmaktır. Üçüncü nokta ise, şirket içi yönetim çalışmalarına ilişkindir. Ülke dışından getirilen idarecilerin en iyi şekilde seçilmeleri ve eğitilmeleridir.
- İkinci kategori ise, ev sahibi hükümeti işletmeye herhangi bir müdahalede bulunmasını engellemesi ve olası kayıpları minimalize edebilmesi için başvurulacak koruyucu ve savunmaya dayalı tekniklerdir. Bu teknikler yabancı işletmelere ev sahibi ülkeden mümkün olduğunca bağımsız kalma şansı tanıyan tekniklerdir. Bu teknikler dört alt kategoriye ayrılabilir; lojistik için ana işletme faaliyetini ev sahibi ülke dışında gerçekleştirmek, pazarlamada ürün nakliyatı üzerinde kontrol oluşturmak, finans için gerekli kaynakları ev sahibi hükümetler, yerel bankalar, uluslararası finans kurumları gibi kurumlardan sağlama, şirket yönetimi ve organizasyonda da yerli şahıslara sembolik ve stratejik olmayan görevler verilmesi olarak bu dört alt kategori sıralanabilmektedir.

Yerli Ortaklıklar Kurma:

Ev sahibi ülke eliti ile çok iyi bağlantıları olan yerli işletmelerle ortaklıklar kurmak politik riskin minimize edilmesindeki en önemli araçlardan biridir. Birçok ev sahibi ülke yasa gereği yabancı işletmelere pazara girişte belli oranda yerel unsurları barındırma şartı koyarken, bazı işletmeler bu tarz bir uygulamayı isteğe bağlı olarak politik riski minimize edebilmek adına kendi kendilerine gerçekleştirmektedir. Örneğin, ABD kökenli bir şirket olan Diamond Shamrock, Güney Kore'de kurmuş olduğu kimyasal madde üretim tesisini kendi isteği ile yerli bir firmanın desteğiyle kurmuştur. Bu strateji ev sahibi ülke vatandaşlarını şirket yönetim kurulunda barındırmaktan, yerli yatırımcılara şirket sermayesine katılım imkânı tanımaya kadar değişik şekillerde gerçekleşebilmektedir.

Yatırımın Zamanlaması ve Giriş Yöntemi:

Yatırıma beklenen, politik değişiklik yaratacak olaylar nedeniyle ara verilebilmektedir veya ertelenebilir. Bazı yatırımlarda ise yerli bir işletme ile ortak girişim yapılarak, tamamen sahiplik özelliği değişebilir. Ancak genelde uluslararası işletmeler yerli bir ortakla iş yapmaktan kaçınmaktadır. Ancak hükümetlerin desteği, kârın dağıtımı ile ilgili avantajlar yeni bir yerli ortağı tercih etmeye sebep olabilmektedir (Aktepe, 1998: 73).

Yeni pazara giriş stratejilerinden bazıları aşağıdaki gibidir:

Ortak Girişim:

Yurtdışında yerel bir ortakla üretim yapma biçimidir. Uluslararası işletmeler, yerel işletmelerle birleşerek mülkiyeti, kontrolü ve denetimi paylaşırlar. Günümüzde ekonomik ya da politik nedenlerle hayli yaygın olarak başvuruları ortak girişim ve iş

kurma bir dış ülkede yerel işletmeye ortak katılma, yerel işletmenin esas işletmeden hisse alması veya yepyeni bir işletme oluşturma gibi şekillerde gerçekleşebilmektedir.

Ortak girişimin en önemli sakıncası, tarafların yatırım pazarlama ve diğer işletme politikaları üzerine anlaşmamaları olasılığıdır. Nitekim genellikle sıkça görülen bir anlaşmazlık konusunun, Batı kaynaklı uluslararası işletmelerin oto finansman yoluyla büyüyüp gelişme istek ve eğilimlerine karşılık, yerli ortağın uzun vadeli büyümeye ve bu amaçla tekrar yatırıma önem vermemesi olduğu söylenmektedir.

Stratejik İşbirliği:

Stratejik işbirliği, uluslararası işletmecilikte en yeni yapı olup yapı ölçeğinde rekabet avantajı sağlamak üzere oluşturulmaktadır. Ortak girişime benzeyen stratejik işbirlikleri dünyada hızla yayılmakta; özellikle, küresel rekabetin çok şiddetli ve tek olarak ayakta kalmanın zor olduğu otomotiv, havayolu ve bilgisayar gibi yüksek maliyetli bazı sanayi dallarında en önemli rekabet aracı haline gelmektedir. Böylece, şiddetli uluslararası rekabete karşı, farklı kültürlerden işletmeler uzun dönemli ortak amaçları doğrultusunda birleşme şeklinde olmasa da bir çeşit "şirket evliliği" yapmaktadır. Uluslararası stratejik işbirliğinin diğer iş ortaklıklarından ayırıcı farkı, ortakların aynı mamul sınıfında, aynı pazar payı için rekabet eden şirketler olabilmeleridir. Bunun en tipik örneği, dünyanın rakip iki mobil devi Toyota ve General Motors'un, otomobil üretmek üzere yeni bir işletme kurmalarıdır. Bu ortaklık, Japon arabalarının mühendislik kalitesi ile General Motors'un pazarlama uzmanlığını ve pazar giriş imkânlarını birleştirmiştir.

Lisans Verme:

Lisans verme, uzun süreli ve gidilen ülkedeki tarafa daha fazla sorumluluk yükleyen anlaşmalardır. Bu anlaşmalarla lisans veren uluslararası işletmeler yurtdışında belirli bir yatırım yapmadan, belirli bir bedel karşılığında markanın, patentin, imalat

sürecinin ve ticarî bir sırrın kullanım hakkını vermektedir. Birçok işletmenin uluslararası pazarlara lisansör olarak girmeyi tercih etmesinin çeşitli nedenleri vardır. Hedef alınan pazarlara kısa bir sürede girilebilir. Yatırım yaparak dış pazarda bir fabrika kurulmasına karar verildiği takdirde, üretime geçmek az veya çok zaman alacaktır. Lisans veren işletmeye teknoloji aktarıldığı, dış pazardaki hükümetlerin pazarlarına giren işletmeye karşı olumlu bir tutum içine girmeleri kolaylaşacaktır. Nihayet lisans verme yolu ile üretimde de işçi- işveren ilişkileri ve benzeri üretim ve dış pazar çevresi ile ilgili problemlerden kaçınılmış olmaktadır.

Sözleşmeli Yapımcılık:

Üretim ve pazarlama konusunda yabancı bir işletmeye izin verme yerine, uluslararası işletme pazarlama sorumluluğunu kendisi taşımak isteyebilmektedir. Ancak işletme dış ülkedeki üretim yapmaya hazır olmayabilir. Bu koşullar altında, en etkin çözüm, malın üretimi konusunda yerel yapımcılarla sözleşme yapmaktır.

Ev Sahibi Ülke İçinde Borçlanma:

Yabancı ülkedeki yatırımların birçok uluslararası yatırımcı ve bankalar tarafından finanse edilmesi diğer bir stratejidir. Politik risklerin oluşması durumunda finansörler kararların alınmasında etkin rol oynamaktadırlar. Özellikle uluslararası bankaların ve finans çevrelerinin yabancı ülke hükümetine kredi vermesi durumunda, alınacak kararlara etki edebilmesi söz konusudur. İşletme bu borçlanma metodu ile ülkeye yabancı mevduat getirme gerekliliğinden kurtulmaktadır. Fakat bu tür borçlanma finans pazarından yerli işletmeleri maksimum yararlandırmak isteyen ülkelerde yabancı işletmelere sınırlandırılabilmektedir.

Doğrudan Kulis Yapmak:

Politik riskin minimize edilmesinde önemli bir unsur "kulis" veya "propaganda" yapmaktır. Ülke içindeki pazarda, gelecekte, yoğun olarak rekabet olabilir veya haksız düzenlemeler veya ekonomik gücün kullanımı gibi uygulamalar olabilir. Bu ihtimaller düşünülerek kulis faaliyetleri gerçekleştirilir. Bazı işletmeler kendilerini yerli olarak lanse ederler. Honda ABD'de yüksek reklâm harcamalarına katlanarak kendi arabalarını Japon kökenli yerine Amerika kökenli gibi göstermeye çalışmaktadır.

Sermaye Hareketi ve Kaynağı:

Politik risk her zaman belli bir oranda sermayeyi tehlikeye sokabilmektedir. İşletmeler, bazı kaynakları satın alma yerine kiralama yoluna gidebilmekte ve dışarıdan tedarikçilerle çalışabilmektedir. İşletmeler her ihtimale karşıda görülen varlıklarını en aza indirmelidir ki herhangi negatif bir durumda zarar az olsun Para transferinin belirlenmesi, temettü dağıtımı, ilgili ilave fonlar, işletme payının ödenmesi ve ilave miktarların arttırılması ve dağıtımı politik riski finansal açıdan düşürebilmektedir.

Dikey Bütünleşme:

Uluslararası işletmeler, faaliyetlerinin değişik ülkelerde bulunan uzmanlaşmış birimlerine yayarsa politik riski azaltabilmektedir. Çünkü herhangi bir el koyma durumunda ilgili birim tek başına üretim faaliyetinde bulunamaz. Unutulmamalıdır ki çok yönlü besleme eksik ise, bir ülkedeki birimin kapatılması bütün diğer ülkelerdekileri de etkileyecektir.

Ev Sahibi Ülke Hedeflerine Hizmet:

Uluslararası yatırımlar doğası gereği çok yönlüdür. İşletme amaçlarına ulaşabileceği, yerel hükümetin destekleyebileceği ve ev sahibi ülkenin hedeflerine hizmet ettiği alanlarda faaliyette bulunulabilir. Bu tür faaliyette bulunan uluslararası işletmeler, ev sahibi ülkede verimliliği arttırır, istihdama yardımcı olur, yönetime ilişkin

tecrübe ve bilgilerini ev sahibi ülkenin sosyal hedeflerine ulaşabilmesi için ilgili ülkenin hizmetine vermiş olmaktadır.

Sigorta Yaptırma:

Yabancı ülkelere satım yapan işletmeler oluşabilecek politik risklere karşı sigorta yaptırmalıdır. Türk yatırımcısının politik riske karşı yaptırabileceği sigortalar aşağıdaki gibidir. Türkiye'de öncelikle "Türk Eximbank" bu işlevi üstlenmektedir. Bir devlet kuruluşu olan Eximbank'ın ihracatçılara ulaşan desteklerinden en önemlileri sevkiyattan önce ve sonra verdiği ihracat kredileri ve ihracat bedelini garanti altına alan İhracat Kredi Sigortası'dır. Oluşabilecek politik risklere karşı sevk sonrası politik risk programı uygulanmaktadır. Bu programın amacı, ihracatçıların tek bir satış sözleşmesine bağlı olarak beş yıla kadar vadeli ödeme koşuluyla yapacakları ihracatlarından doğacak alacaklarının, sevk sonrası dönemde ortaya çıkacak politik risklere karşı teminat altına alınmasıdır. Bu poliçe ile kapsama alınan politik riskler alıcı ve/veya ihracatçının iradeleri dışında ortaya çıkabilecek, alıcının ülkesinin merkezi hükümetinin aldığı karar sonucu; mal bedellerinin ödenmemesi, mal bedellerinin Türkiye'ye transferinin önlenmesi, malın ithalinin önlenmesi, ithal müsaadesinin iptal edilmesi ile Türkiye'den alıcının ülkesine yapılmış sevkiyatın durdurulması nedeniyle alıcıya ödetilmesi mümkün olmayan ilave sigorta ve/veya nakliye masraflarını çıkması ve savaş, isyan çıkması gibi risklerden oluşmaktadır.

3.6. Çağdaş Politik Risk

"Çağdaş Politik Risk", Küreselleşme etkisiyle uluslar ötesi sosyal, etnik, kültürel, çevresel ve iş gücüne ilişkin etkenlerin meydana çıkardığı politik riskin yeni formudur. Dünya değiştikçe politik riskin kapsamı ve tanımı da değişmektedir. "Çağdaş Politik Risk", hükümetlerin, uluslararası örgütlerin ve sivil toplum örgütlerinin sürdürülebilir kalkınmayı devam ettirebilmek için uluslararası işletmelerden talep

ettiklerinden doğmaktadır. Sürdürebilir kalkınmanın kendisi için oluşan bu talep Küreselleşme negatif etkilerine karşı bir eylemdir (Aktepe, 1998: 75).

Globalleşme yeni bir politik risk konsepti içinde oluşmaktadır. Çünkü ulusal, uluslararası, ekonomik, politik, sosyal ve çevresel konuların sınırları küresel ticaret ve komünikasyon teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak dünya çapında yayılmıştır. Globalleşme, serbest pazar ekonomisinin üstünlüğüne dayalı liberal düşüncelerin yükselişi ile şekillenmiştir. Bu bütün dünyada ister gelişmiş ister gelişmekte olsun bütün ülkelerde pazar liberalizasyonu ile sonuçlanmıştır. Pazar liberalizasyonu çerçevesinde ülkeler bazı gerekleri yerine getirmek durumundadır;

- Özel sektörü ekonomik gelişmenin ana motoru haline getirmek,
- Devletin ekonomideki varlığını küçültmek,
- Düşük enflasyona ve fiyat istikrarına sahip olmak,
- İthal ürünlerde düşük gümrük tarifesi uygulamak veya hiç gümrük tarifesi uygulanmamak,
- Yabancı yatırımların önündeki engelleri kaldırmak, yerli endüstrilerde ve sermaye piyasalarında yabancı sahipliğinin yolunu açmak.

Bu tür sivil topluluklardan kaynaklanabilecek riskler, işletme faaliyetlerinde aksaklıklar, büyük protestolar, toplumsal şiddet ve şirket değerindeki düşüşler olarak sayılabilmektedir. Bu tür riskler yeni olmamakla birlikte sivil toplumun artan gücü ile daha fazla dikkat edilmesi konular haline gelmişlerdir. Bu tür gruplar globalizasyon sürecinde fakirlerin ekonomik ve sosyal yararlardan faydalanamadığına, işletme faaliyetleri sonucu çevrenin tahrip edildiğine ve sürdürebilir kalkınmanın sağlanması için gerekli olan iş deneyiminin eksikliğine eleştiriler getirmektedir. Sivil toplum grupları, uluslararası işletmeleri düzenledikleri protestolarla direkt etkileyebilecekleri gibi, dolaylı yoldan da medya kampanyaları ile insan haklarına ve çevre haklarına

dayanan kanunlar çıkarma yolu ile şirket hissedarlarını, müşterilerini, ev sahibi ve ana ülke hükümetlerini, analizcileri, düzenleyicileri, finansörleri, sigortacıları hedef alan kampanyalarla etkilemektedir (Çiloğlu, 2003: 88).

Şirketler çağdaş politik risk değerlemesini klasik politik risk analiz yöntemleri yanında, sivil toplum gruplarının hedeflerini, stratejilerini ve yapılarını tahlil ederek ve sürdürebilir kalkınmanın ilkelerini anlayarak yapabilmektedir. Çağdaş politik riskin etkilerinin minimize edilmesi ve başarı ile yönetilmesi için de hissedarların danışmanlığını alma, sektörler arası ortaklıklar kurma, faaliyet standartlarına ve yasalara uyma, raporlama ve denetimlerde şeffaflık sağlama, insan haklarına saygılı olmak ve risk iletişimi idaresini gerçekleştirmek gerekir.

3.7. Politik Riskin Doğurduğu Sonuçlar

Açık bir gerçeklik vardır ki, uluslararası işletmeler muhtemel politik değişikliklerle karşı karşıya kaldıklarında belli bir stratejiyi uygulamak durumundadır. Ülkedeki politik zorluklara karşı farklı stratejiler uygulanabilmektedir. Bu stratejiler aşağıdaki gibidir:

- Adapte Olmak / Pazarda kalmak
- Geri çekilmek
- Geçici Süre Geri Çekilme
- Karşılık vermek

"Adapte olma" stratejisi, esas problemlerin işletme operasyonlarından uzak olduğu durumlarda, yeni gelen hükümetle ilişkilerin başlatıldığı durumlarda, pazardan çekilme yerine pazarda kalma isteğinin olduğu durumlarda tercih edilmektedir.

"Geri çekilme" personelin ciddi bir saldırı riskine maruz kaldığı durumlarda, üretim tesislerinde ve üretim araçlarında ciddi zararlar olduğunda, anarşi ve ekonomik

çöküş durumlarında, yeni rejimin direkt işletmeyi hedef aldığı durumlarda tercih edilen bir stratejidir.

"Geçici süre geri çekilme" ise, ülke kalkınması ve ekonomik gelişme ile ilişkin politikalarda değişikliklerin olması, yeni rejimin bazı ödemeleri yapmaya muvaffak olamaması gibi durumlarda söz konusu olabilir.

"Karşılık verme" stratejisi ise, işletmenin uzman olduğu konuda ve ev sahibi ülke ihtiyaçlarına uygun rekabet avantajı kazanmaya çalışması ile muhtemel riskleri göğüsleme stratejidir.

Her ülkede tek bir doğru strateji yoktur. Gelişen şartlar içinde farklı politikalar uygulanabilmektedir. Hatta sektörel açıdan, hükümet şekillerine göre, ülkenin gelişmişlik düzeyine göre dahi farklı stratejilerin uygulanabilmesi muhtemeldir. Politik müdahalelerin, özellikle radikal değişikliklerin gelişmeyen veya gelişmekte olan ülkelerde olduğu görülürken, gelişmiş ülkelerde farklı yollarla yabancı yatırımların kontrol edildiği görülmektedir. Hükümetin ekonomik yönetimi, politikalarındaki değişikliğin sıklığı, iş dünyası ile ilişkileri, bürokrasi ve idare-kamu yakınlığı düşünüldüğünde, risk unsuru yüksek bir ülkeye yatırım yapmak yatırımcı için cazip değildir. Özellikle ihracat endeksli dikey yatırımlarda, işletmelere büyük kolaylıklar ve teşvikler sağlanmaktadır. Bu tarz şirketlerin üretim ve pazarlama konularındaki karmaşık teknolojileri ev sahibi ülke ekonomileri üzerinde olumlu etkiye sahiptir.

4. YÖNTEM

4.1. Panel verileri

Panel veri iki boyutlu (genellikle, zaman ve kesitler) üzerinden gözlenmektedir. Üç veya daha fazla boyutlu olduğu zaman, panel veri seti "çok boyutlu" olarak adlandırılmaktadır.

Panel veri kümesindeki bir değişken, genellikle rastgele seçilen yatay kesit bir gözlem (N) , belirli bir süre (T) boyunca incelenmektedir. (N*T) panel veri ya da zaman serisi- istatistiksel veriler denir. Diğer bir deyişle, iki veya daha fazla yıl boyunca kesit verilerin özellikleri incelendiği durumlar panel veri olarak adlandırılmaktadır. Bu Veri seti zamanla özellikleri tekrarlanan nesneleri ve ya durumları içerir.

Panel veri hem zaman serisi ve hem de kesitsel verileri kapsamaktadır. Bu nedenle, değişkenlerin özelliklerini açıklayan kesitsel veri veya zaman serilerinde kullanılan modellere göre daha karmaşık uygun istatistiksel modellerin kullanılmasını gerektirmektedir.

Panel veri analizinde zaman serisi ve yatay kesit veriler bir arada bulunmaktadır. Panel veri analizinin zaman serisi ya da yatay kesit verilerinden tekini barındıran analizlere göre birçok avantajı vardır. Baltagi (1995) ve Gujaratti (2003) panel veri yönteminin üstünlüklerini şu şekilde sıralamaktadır.

1. Panel veri yöntemi, yatay kesit ve zaman serisi gözlemlerini birleştirdiğinden gözlem sayısı daha fazladır.
2. Panel veri teknikleri, zaman boyunca ülkeler ile ilgili olduklarından bu birimler yüksek olasılıkla heterojenlik bazı değişkenlere izin vererek hesaba katabilmektedir.

3. Panel veri değişkenler arasında daha az çoklu doğrusal bağlantı sorunu oluşturmaktadır.
4. Kısa zaman serisi ve/veya yetersiz kesit gözlemin varlığında ekonometrik analiz yapılmasına izin vermektedir.

Panel veri için hem yatay kesit hem de zamana göre değişim gösteren ve bu nedenle çok fazla sayıda birimi ve birden çok gözlem dönemini aynı anda içeren veri türü de denebilmektedir. Bu analizde zaman serileri ile yatay kesit serileri bir araya getirilerek hem zaman hem de kesit boyutuna sahip veri seti oluşturulmaktadır (Green, 2003: 25).

Yalnızca zaman serisi ya da yalnızca yatay kesit verileriyle çalışmanın yeterli olmadığı durumlarda, panel veri her iki veri türü ile beraber çalışma olanağını vermektedir. Panel veri ile tahmin edilen modellerde kullanılan "birim" sözcüğü kişi, firma, hane halkı, sektör, bölge veya ülkeyi temsil edebilmektedir. Bu açıdan panel veri kavramı, belirli bir zaman periyodu boyunca yatay kesit gözlemlerinin birleştirilmesi anlamına gelmektedir (Baltagi, 2005: 63).

Bireylerin sonuçlarını tek tek kullanarak tahmin etme yerine bireylerin sonuçları için veri havuzu oluşturmak daha doğru tahminler yapılabilmesine imkân sağlamaktadır. Belli değişkenler altında bireysel davranışlar benzer ise, panel veri diğer gözlemlerin davranışlarını inceleyerek bireylerin davranışı hakkında bilgi edinilmesini sağlamaktadır. Bireysel davranışların açıklanmasında bireysel gözlemlerin yanında diğer bireyler üzerine soru içeren verilerin bulunması durumunda daha doğru bir sonuç elde etmek mümkündür (Hsiao, 2005: 27).

4.2. Vektör Otoregresyon Modeli (VAR)

Makroekonomik modellerde kullanılan değişkenlerin dışsal olup olmadığının kesin olarak bilinmediği durumlarda VAR modelleri kullanılmaktadır. Sims tarafından

geliştirilen VAR modeli, seçilen bütün değişkenleri birlikte ele alan bir sistem bütünlüğü içerisinde incelemektedir. Model içinde kullanılan değişkenler arasında kesin bir biçimde içsel ve dışsal değişken ayırımı söz konusu değildir (Özgen ve Güloglu, 2004: 33). Y_t ve Z_t gibi iki zaman serisinin olduğu bir modelde Y_t serisinin zaman içindeki hareketi, Z_t serisinin şimdiki ve geçmiş değerlerinden ve aynı şekilde Z_t serisinin zaman içindeki hareketi de Y_t serisinin şimdiki ve geçmiş değerlerinden etkileniyor olsun. Bu tanımlamaya göre iki değişkenli basit bir sistem şu şekilde yazılabilir (Çekerol, 2004: 22):

$$Y_t = b_{10} - b_{12}Z_t + y_{11}y_t - 1 + y_{12}Z_t - 1 + \varepsilon_{yt} \quad (4.1)$$

$$Z_t = b_{20} - b_{21}y_t + y_{21}y_t - 1 + y_{22}Z_t - 1 + \varepsilon_{zt} \quad (4.2)$$

Burada Y_t ve Z_t 'nin durağan olduğu ε_{yt} ve ε_{zt} 'nin sırasıyla σ_y ve σ_z standart sapmalarıyla birlikte white noise (beyaz gürültü) olduğu $\{\varepsilon_{yt}\}$ve $\{\varepsilon_{zt}\}$'nin ilişkisiz white noise hata terimleri olduğu varsayılmaktadır.

Makroekonomik modellerde yer alan değişkenler arasında genellikle dinamik bir geri besleme mevcuttur. Sistemde yer alan herhangi bir zaman serisinin, zaman içinde izlediği trendin, sistemdeki başka bir zaman serisinin trendinden bağımsız olup olmadığı tam olarak bilinememektedir. Bu tür simetrik bir etkileşimin söz konusu olduğu zaman serilerini içeren çok denklemli sistemlerde, VAR adı verilen yöntemler kullanılmaktadır (Kazdaglı, 1996: 74).

İktisadi ilişkilerin karmaşıklığı, birçok iktisadi olayın tek denklemli modeller yerine, eşanlı denklemler yardımıyla incelenmesine yol açmıştır. İktisadi hayatta, makroekonomik değişkenlerin karşılıklı olarak birbirlerinden etkilendikleri gözlenmektedir. Bu nedenle verileri içsel ya da dışsal değişken olarak ayırmak zorlaşmaktadır. Eşanlı denklem sistemlerinde, içsel-dışsal değişken ayrımı gibi

güçlüklerin çözümüne yönelik olarak öne sürülmüş olan Vektör Otoregresif Modeller (VAR) ile bu zorluk aşılmaktadır. Ayrıca yine eşanlı denklem sistemlerinde, belirlenme problemini aşabilmek için bazen yapısal model üzerinde bazı kısıtlamalar yapmak gerekmektedir (Adrian ve Darnell, 1990: 63).

Zaman serileri üzerinde yapılan ekonomik çalışmalarda çok kullanılan VAR modeli, herhangi bir iktisat teorisinden yola çıkarak, değişkenlerin içsel-dışsal ayrımını gerektirmediği için, bu yönüyle eşanlı denklem sistemlerinden ayrılmaktadır (Wojciech ve Derek, 1992:88)

Zaman serisi analizinin oluşturacağı dezavantajları yatay-kesit analizi yöntemi ile birleştirerek azaltan panel veri analizinin belli başlı avantajları aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir.

Panel veri Analizinin Avantajları:

1. Panel veri analizlerinin yatay-kesit ve zaman serisi gözlemlerini birleştirerek daha fazla gözlem sayısına sahip olması ve bu şekilde daha güvenilir tahminlerin yapılmasına olanak sağlaması.
2. Gözlem sayısının artmasına bağlı olarak serbestlik derecesini büyütmesi (Hsiao, 2003: 27).
3. Sadece yatay-kesit verisi ya da sadece zaman serisi verisinden daha karmaşık davranışsal modellerin oluşturulmasına ve test edilmesine olanak sağlaması. (Baltagi, 2005: 65)
4. Ayrıca VAR modellerinde bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin yer alması, geleceğe yönelik güçlü tahminlerin yapılmasını mümkün kılmaktadır (Kumar, 1995: 57).
5. Kısa zaman serisi ve/veya yetersiz yatay-kesit gözleminin var olduğu durumlarda da ekonometrik analizlerin yapılmasına imkân vermesi, Panel

verinin zaman boyutu da olduğundan dinamik bir modelin kurulmasına olanak sağlaması (Matyas ve Sevestre, 1996: 13).

6. Birimlere ilişkin davranışların daha iyi tahminine imkân vermesidir.

Panel veri Analizinin Dezavantajları:

Panel veri analizlerinin sayılan birçok üstünlüklerinin yanı sıra bazı dezavantajları da bulunmaktadır (Hsiao, 2003: 30).

1. Belirli dönemlerde ankete katılan birimlere ulaşılamaması ve/veya ulaşılan birimlerden yanıt alınamaması; eksik cevap alınması, cevapların hatırlanamaması vb. nedenlerle panel veri analizlerinde verilerin elde edilmesi ve düzenlenmesi aşamasında bazı sorunlarla karşılaşılması.
2. Her birim için zaman serisi boyutunun kısa olabilmesi
3. Veri seti geniş olduğu için panel verilerde ölçüm hatalarının oldukça fazla olması; Yatay-kesit ve zaman serisi gözlemleri arasında meydana gelen parametre farklılıklarının (heterogeneity) göz önüne alınmadığı durumlarda birtakım sapmaların ortaya çıkması ve bu durumun parametrelerin tutarsız ve anlamlı olmayan tahminlere sebep olması.
4. Seçicilik sapması problemlerinin oluşması.

olarak sıralanmaktadır.

VAR modellerinde yer alan değişkenlerin durağan olup olmaması konusunda yazımda farklı görüşler (Sims, 1980; Doan, 1992; Cooley ve Leroy, 1985) olmasına rağmen durağan olmayan serilerin yer aldığı analizlerde, değişkenler arasında ilişki olmadığı halde sahte regresyon durumu ortaya çıkabilmekte ve bu tip serilerde geçici şokların etkileri de sürekli olabilmektedir. (Granger ve Newbold, 1974: 66) Söz konusu nedenlere bağlı olarak VAR modelleri ile analiz yapabilmek için öncelikle model içinde

yer alan zaman serilerinin durağan olup olmadığı, eğer durağan ise hangi düzeyde durağan olduğu test edilmelidir.

VAR modelinin tahmin edilmesi neticesinde, elde edilen parametreleri yorumlamak yerine, sistemin tahmini neticesinde elde edilen artıkların analizine geçilerek, geleceğe yönelik yorumlar yapılabilmektedir. Modelde yer alan değişkenlerin hata terimlerinde meydana gelecek şokların, diğer değişkenler üzerindeki etkisi, Etki-Tepki (Impulse-Response) fonksiyonları ile ölçülmektedir. Enders (1995: 305-311)'de ifade edildiği gibi, modelin tahmini ile belirlenen ve öngörü hata varyansını ölçen Varyans Ayrıştırması (Variance Decomposition), artıkların analizinde kullanılan bir diğer tekniktir. Sözü edilen teknik yardımı ile istatistiki şokların değişkenler üzerindeki etkileri görülmüş olacaktır. Bir değişkenin hata teriminde meydana gelecek şokun diğer değişkenler tarafından açıklanma oranı hesaplanarak, değişkenler arasındaki iktisadi ilişkiler daha iyi açıklanabilecektir. Eğer bir değişkenin hata terimine ilişkin şok, diğer değişkenin ileriye yönelik tahmin hatası varyansını açıklayabiliyor ise, ilgili değişken içsel olarak değerlendirilebilir (Lütkepohl, 1993: 98).

4.3. Birim Kök Testi

Serilerin bütünleşme derecesinin belirlenmesinde literatürde en çok kullanılan yöntemlerden biri Dickey ve Fuller (1979) tarafından önerilen Augmented Dickey Fuller (ADF) testidir. Eğer bir zaman serisi durağansa, ortalaması, varyansı ve (çeşitli gecikmelerdeki) ortak varyansı, ne zaman ölçülürse ölçülsün aynı kalmaktadır (Gujarati). Levin ve Lin tarafından yapılan çalışmalarda, yılından beri panel birim kök testleri kullanılmaktadır. Bunlar arasında en yaygın olanlarından bazıları; Levin-Lin (LL), Levin-Lin-Chu (LLC), Im-Pesaran-Shin (IPS) ve Maddala-Wu (MW), Breitung s Test olarak sıralanabilir. Çalışmada kullanılan panel birim kök testleri; diğerlerinden daha güçlü olarak kabul gören; Im, Peseran, Shin (IPS) ve Levin, Lin, Chu (LLC) birim

kök testleridir. Im, Peseran, Shin testi, aşağıdaki gibi trendli ve sabitli geniş bir regresyon denklemine dayanmaktadır. Bu denklemden trend çıkartıldığı zaman sabitli model elde edilmektedir. Burada i= 1, 2,..., N ve t= 1, 2,..., T olacaktır. Bu testte sıfır hipotezi bütün i ler (yani yatay kesit birimler) için = 0 şeklinde kurulurken, alternatif hipotez ise en az bir i için pt< 0 şeklinde oluşturulmaktadır. Şayet sıfır hipotezi reddedilirse serilerden en az bir ya da birkaçının durağan olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu test için gerekli kritik değerler, Im, Pesaran, Shin tablo değerlerinden bulunmaktadır. Im, Pesaran, Shin ilk olarak her bir yatay kesit birimi için t istatistiği formunda hesaplanır. Ortalaması alınarak Z istatistiği aşağıdaki gibi bulunur: Burada, şeklinde elde edilir. Levin-Lin-Chu ise bireysel birim kök testlerinin alternatif hipotezlere karşı sınırlı gücünün olmasını tartışmıştır. Levin-Lin-Chu testinin genişletilmiş bir biçimi olan Im-Pesaran-Shin testinde (4-3) no'lu model tahmin edilmektedir:

$$y_{it} = \rho_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \varphi_{ij} \Delta y_{i,t-j} + z_{it}'\gamma + \varepsilon_{it} \qquad (4\text{-}3)$$

Model tahmin edildikten sonra, hipotezlerde ρ katsayısı ele alınır. Her bir i için

$$H_0: \rho_i = 0 \qquad i = 1, 2, \ldots, N_1$$

$$H_1: \rho_i < 0 \qquad i = N_1 + 1, \ldots, N$$

şeklinde ki hipotezler oluşturulur. Bu şekilde, Ho hipoteziyle paneldeki hiçbir serinin durağan olmadığı, H_1 hipoteziyle de serilerin bir kısmının durağan olduğu varsayılmış olur. IPS testinin bir diğer farkı da kullanılan test istatistiğinin hesaplanışındadır. Test istatistiği olarak standart normal dağılımlı t değerleri yerine t istatistiği kullanılmaktadır. t istatistiği ise her bir grup için hesaplanan t değerlerinin aritmetik ortalamasının alınmasıyla elde edilmektedir. IPS t-bar istatistik bireysel ADF istatistiklerin ortalama olarak tanımlamaktadır:

$$\bar{t} = \frac{1}{N}\sum_{i=1}^{N} t_{\rho i}$$

(4-4)

Yukarıdaki denklemde, *t*, Standart normal dağılımı ifade etmektedir (Baltagi, 2005).

$$t_{IPS} = \frac{\sqrt{N}(\bar{t} - \frac{1}{N}\sum_{i=1}^{N} E[t_{iT}/\rho_i=1])}{\sqrt{\frac{i}{N}\sum_{i=1}^{N} var[t_{iT}/\rho_i=1]}} \quad N(0,1) \qquad (4\text{-}5)$$

4.4. Optimal seçimi VAR modelleri

Panel VAR yöntemi optimum seçimine bağlıdır. Eş bütünleşme analizi için gerekli ön testler sağlandıktan sonra analizde kullanılacak gecikme uzunluğunun belirlenebilmesi için Hall (1991) tarafından önerilmiş bir yöntem olan VAR analizi yardımıyla optimum gecikme uzunluğu hesaplama aşamasına geçilmiştir. Literatürde gecikme uzunluğunu belirlemede çok sayıda kriter kullanılmaktadır. Bunlar arasında, Akaike bilgi kriteri (Akaike Information Criterion: AIC), Schwarz bilgi kriteri (Schwarz Information Criterion: SC), Hannan-Quinn bilgi kriteri (Hannan-Quinn Information Criterion: HQ) ve Son Tahmin Hatası kriteri (Final Prediction Error: FPE) en sık kullanılanlar arasında yer almaktadır (Johansen, 1995; Enders, 1995, 301). Akaike bilgi kriteri; Schwarz ve Hannan-Quinn bilgi kriterlerine göre genellikle daha uzun bir gecikme uzunluğu önermektedir. Maksimum olabilirlik yöntemi kullanılarak eşbütünleşik vektörlerin varlığının test edildiği Johansen yaklaşımı durağan olmayan serilerin düzey değerleri ve farklarını içeren VAR tahmininden oluşmaktadır.

4.5. Granger Nedensellik Testi

VAR modelinde değişkenler arası nedensellik testlerinin yapılabilmesi için tüm değişkenlerin durağan olması gerekmektedir (ENDERS, 1995). Eğer tüm değişkenler durağansa standart F-testi ile nedensellik ilişkisi test edilebilir. Granger nedensellik testi, aşağıdaki regresyonların tahminini içermektedir (Tan, 2002:269):

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^{n} \beta_i x_{t-i} + \sum_{j=1}^{m} \gamma_j y_{t-j} + e_{1t} \quad (4\text{-}6)$$

$$x_t = a_2 + \sum_{i=1}^{n} \theta_i x_{t-i} + \sum_{j=1}^{m} \delta_j y_{t-j} + e_{2t} \quad (4\text{-}7)$$

Burada test edilen hipotez örneğin; X'ten Y'ye doğru nedensellik ilişkisi için,

$H_0 : \sum_{i=1}^{n} \beta_i = 0 \; or \; x_t \; does \; not \; cause \; y_t$ (X'ten Y'ye nedensellik yoktur)

$H_0 : \sum_{i=1}^{n} \beta_i \neq 0 \; or \; x_t \; does \; cause \; y_t$ (X'ten Y'ye nedensellik vardır)

şeklindedir. İlk adımda kısıtlamasız ilişkideki hata terimleri kareleri toplamının bulunması için,

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^{n} \beta_i x_{t-i} + \sum_{j=1}^{m} \gamma_j y_{t-j} + e_{1t} \quad (4\text{-}8)$$

şeklindeki kısıtlamasız ilişki tahmin edilmektedir. Bu ilişkideki hata terimlerinin kareleri toplamı $\sum_{t=1}^{n} e_t^2$ ile bulunur. Bu terim RSS_{UR} ile gösterilmektedir.

Granger nedensellik testi; bir değişkenin cari değeri ile diğer değişkenin geçmiş değerleri arasındaki ilişkinin derecesini ölçmektedir. Bu test, analiz edilecek olan değişkenin kendi geçmiş değerleri ile diğer değişkenin geçmiş değerleri üzerine regresyon modeli kurularak yapılmaktadır. Uygulanan test istatistiği ise bütün katsayıların sıfıra eşitliğini sınayan F testidir ve (4-9)'deki gibi hesaplanmaktadır (Işığınok ve Erkan, 1994: 66).

$$F = \frac{(RSS_R - RSS_U)/m}{RSS_U/(n-k)}$$

(4-9)

ESS: Hata kareleri toplamını, ur sınırlandırılmamış modeli, r sınırlandırılmış modeli ifade etmektedir. (4-9)'deki gibi hesaplanan, F istatistiği (m;n-2m) serbestlik derecesi ile α anlamlılık seviyesindeki tablo değerinden büyükse sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu sonuç ilgili değişkenin, diğer değişkenin granger nedenidir şeklinde yorumlanabilir (Göktaş ve Yılmaz, 2005: 6).

İktisatta ve deneysel araştırmalara dayanmayan verilerle yapılan analizlerde, değişkenler arasındaki ilişkilerin test edilmesi ve değişkenlerin içsel ve dışsal olup olmadığının belirlenmesi gibi kriterler önem taşımaktadır. Değeri model içinde belirlenen değişkenlere içsel değişken, değeri model dışında belirlenen değişkenlere dışsal değişken denilmektedir. Fakat bazı iktisadi değişkenler arasındaki ilişkilerde, içsel dışsal ayrımının yapılması güçleşmektedir (Bozkurt ve Hilal, 2007: 32).

Granger ve Sims yaptıkları çalışmalarında, değişkenler arası ilişkilerden yola çıkarak nedenselliğin test edilebilir hale gelmesini sağlamışlardır.

4.6. Etki-Tepki fonksiyonları

Etki-tepki analizi bir değişkende meydana gelecek rastgele bir şokun sistemdeki diğer değişkenler üzerindeki etkisini analiz etmekte ve bu bakımdan ekonomik politikalara yön vermede önemli bir işlev görmektedir. Hareketli ortalama vektörü (VMA) gösterimi Sims (l980)'in yönteminde şokların VAR sisteminin içerdiği değişkenler üzerindeki etkilerinin zaman yolunun çizilmesine olanak tanır.

Diğer bir ifadeyle etki-tepki fonksiyonları, rassal hata terimlerinden birindeki bir standart hatalık şokun, içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan

etkisini yansıtır. Bir makroekonomik büyüklüğün üzerindeki en etkili değişkenin ne olduğu varyans ayrıştırması ile bulunur. Etkili bulunan bu değişkenin politika aracı olarak kullanılabilir olup olmadığı ise, etki-tepki fonksiyonları ile belirlenir (Özgen ve Güloglu, 2004: 88).

Etki-tepki fonksiyonu iki değişkenli VAR matris formunda yazılırsa;

$$\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} a_{10} \\ a_{20} \end{bmatrix} + \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{pmatrix} \begin{bmatrix} y_{t-1} \\ z_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} e_{1t} \\ e_{2t} \end{bmatrix} \quad (4\text{-}10)$$

$$\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \bar{y} \\ \bar{z} \end{bmatrix} + \sum_{i=0}^{\infty} \begin{pmatrix} \emptyset_{11}(i) & \emptyset_{12}(i) \\ \emptyset_{21}(i) & \emptyset_{22}(i) \end{pmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{yt-1} \\ \varepsilon_{zt-1} \end{bmatrix} \quad (4\text{-}11)$$

veya daha özet formda,

$$X_t = \mu + \sum_{i=0}^{\infty} \emptyset_i \varepsilon_{t-i} \quad (4\text{-}12)$$

Bu hareketli ortalama sunum özellikle y_t ve z_t serileri arasındaki karşılıklı etkileşimi incelemek için yararlı bir araçtır. $\emptyset_i$ 'nin katsayıları $\{\varepsilon_{yt}\}$ ve $\{\varepsilon_{zt}\}$ şokları y_t ve z_t serilerinin tüm zaman yolu üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmak için kullanılabilir. Burda dört eleman $\emptyset_{jk}(0)$ etki çarpanlarıdır. Örneği; $\emptyset_{12}(0)$ $\{\varepsilon_U\}$' deki "bir" birimlik bir değişmenin y_t üzerindeki ani etkisidir. Aynı şekilde $\emptyset_{11}(1)$, $\emptyset_{12}(1)$ sırasıyla $\{\varepsilon_{yt-1}\}$ ve $\{\varepsilon_{zt-1}\}$ 'deki bir birim değişmelerin y_t üzerindeki bir dönemlik etkileridir. Dört terimden ibaret olan bu katsayılar kümesi $\emptyset_{11}$(i) , $\emptyset_{12}$(i) , $\emptyset_{21}$(i) , $\emptyset_{22}$ (i) etki-tepki fonksiyonları olarak adlandırılır. Etki-tepki fonksiyonları grafiksel olarak $\{y_t\}$ ve $\{z_t\}$ serilerinin değişik şoklar karşısındaki tepkileri şeklinde çizilmektedir.

VAR modelinin hareketli ortalamalar bölümünden elde edilen varyans ayrıştırması değişkenlerin kendilerinde ve diğer değişkenlerde meydana gelen şokların kaynaklarını yüzde olarak ifade etmektedir. Kullanılan değişkenlerde meydana gelecek bir değişimin yüzde kaçının kendisinden, yüzde kaçının diğer değişkenlerden

kaynaklandığını göstermektedir. Bir değişkende meydana gelen değişmelerin büyük bölümü kendisindeki şoklardan kaynaklanıyorsa, bu değişkeni n dışsal olarak hareket ettiğini gösterir. Varyans ayrıştırması değişkenlere arasındaki nedensellik ilişkilerinin derecesi konusunda da bilgi verir (Enders, 1995:311).

4.7. Araştırma modeli

İncelenen teorik literatüre göre, tahmin edilecek model şu şekilde tanımlanabilir:

$FDI_{it}=\beta_1+ \beta_2 Proright_{it}+ \beta_3 polrisk_{it}+ \beta_4 z_{it}+\varepsilon_{it}$

i: ülkeleri ve t:yılı göstermektedir.

Proright : mülkiyet hakları

Polrisk :politik risk

Z: doğrudan yabancı yatırımı etkileyen diğer önemli değişkenleri gösteren faktördür. Teorik ve ampirik literatüre göre, en önemli endeksler aşağıdaki gibidir:

GDPg: Gayri Safi yurtiçi hâsıla (GSYİH) büyüme oranı

Trade: Ticari dışa açıklık derecesi

5. BULGULAR

Analizlerin ikinci aşamasında kullanılan tüm değişkenlerin durağanlıkları sınanmıştır. Bu bağlamda Levin, Lin ve Chu (2002), Im, Pesaran ve Shin (2003) testlerine ek olarak Choi'nin (2001) geliştirdiği ADF – Fisher testleri uygulanmıştır. Panel birim kök testlerinin sonuçları Tablo 5.1'de sunulmuştur.

5.1. Panel Birim Kök Test Sonuçları

Ekonometrik modellerde kullanılan değişkenler arasında anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için serilerin durağan olması gerekmektedir. Durağanlık genel bir tanımlama ile sabit ortalama, sabit varyans ve seriye ait iki değer arasındaki kovaryansın incelenen zamana değil, yalnızca iki zaman değeri arasındaki farka bağlı olması şeklinde ifade edilmektedir (Berber, Artan ve Seyfettin, 2004: 100).

İktisadi değişkenlerin varlığı maruz kaldıkları şoklarla ilişkilidir. Bu şoklar değişkenler üzerindeki etkileri birkaç dönem içerisinde yok olan geçici şoklar olabileceği gibi etkileri uzunca bir süre devam eden kalıcı şoklar da olabilmektedir. Kullanılan seriler bu şokların karakterlerine göre trend veya mevsimsel dalgalanma özellikleri gösterebilmektedirler. Trend ve mevsimsel dalgalanma gösteren seriler durağan değildirler (Yurdakul, 2000: 2)

Sahte regresyon sorunu ile karşılaşmamak için her bir değişkenin durağan düzeyleri ile regresyon analizine katılması gerekmektedir. Bu bağlamda, değişkenlerin durağanlık testlerinin yapılması önem taşımaktadr. Her bir serinin durağanlığının analizinde kullanılan Im, Peseran, Shin (IPS), birim kök test sonuçları, Tablo 5.1'de verilmiştir.

Tablo 5.1 IPS Birim Kök Testi Sonuçları

Im, Peseran, Shin (IPS)		
Değişkenler	t istatistiği	p-değeri
fdin	8565/7-	0000/0
gdpg	6089/11-	0000/0
inrisk	2697/3-	0005/0
law	8666/1-	0310/0
trade	9643/6-	0000/0

Im, Pesaran, Shin (IPS) ve Levin, Lin, Chu (LLC) birim kök testlerinin sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, analize dâhil olan tüm değişkenlerin düzeyde durağandır.

5.2. Optimal modelin seçimi

VAR model tahmininin sağlıklı olarak yapılabilmesi için, öncelikle optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bunun için maksimum gecikme uzunluğu 3 olarak seçilmiş olup, Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve Hannan-Quinn (HQ) kritik değerlerini en küçük yapan gecikme uzunluğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

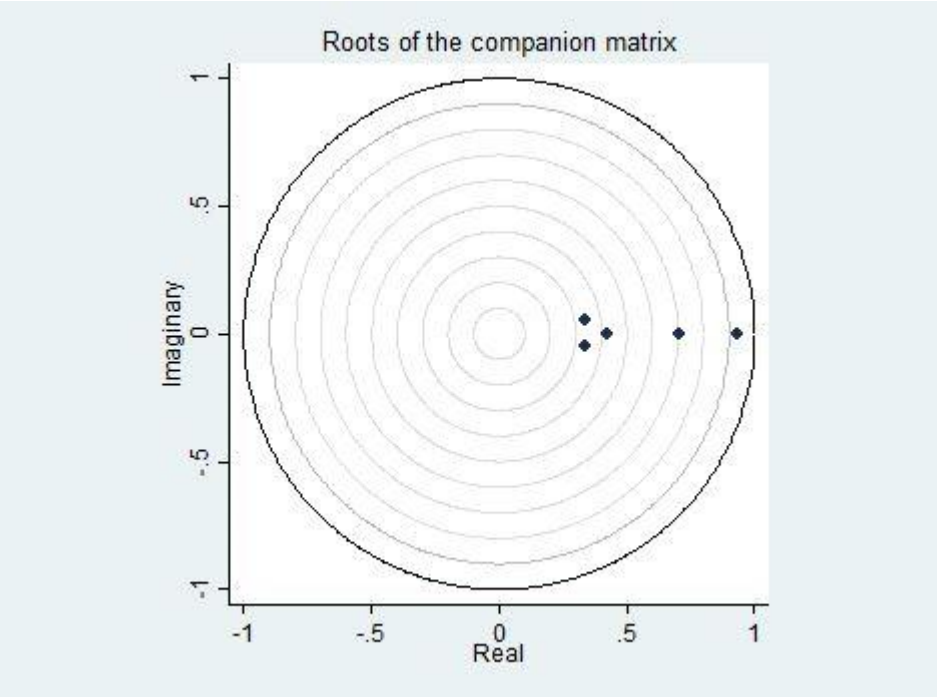
Tablo 5.2 VAR Gecikme Uzunluğu Belirleme Kriterleri

MQIC	**MAIC**	**MBIC**	**lag**
1668/176-	78678/47-	0198/384-	1
679/138-	759/51-	9144/275-	2
5634/79-	10341/36-	1811/148-	3

Tablo 5.2'e optimal gecikme uzunluğu bir olarak VAR modeli tahmin edilmiştir.

5.3. Durağanlık Testi (Panel VAR)

Tahmin edilen modele ait VAR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içerisindeki konumu da, modelin durağanlık açısından herhangi bir sorun taşımadığını ortaya koymuştur.

Şekil 5.1 AR Karakteristik Polinomun Ters Köklerinin Birim Çember İçerisindeki Konumu

Şekil 5-1'den de görüldüğü üzere AR karakteristik polinomunun ters köklerinin hiçbirinin birim çember dışında yer almaması, kurulan VAR sisteminin istikrarlı bir yapıda olduğunu doğrulamamaktadır.

5.4. Granger Nedensellik analizini

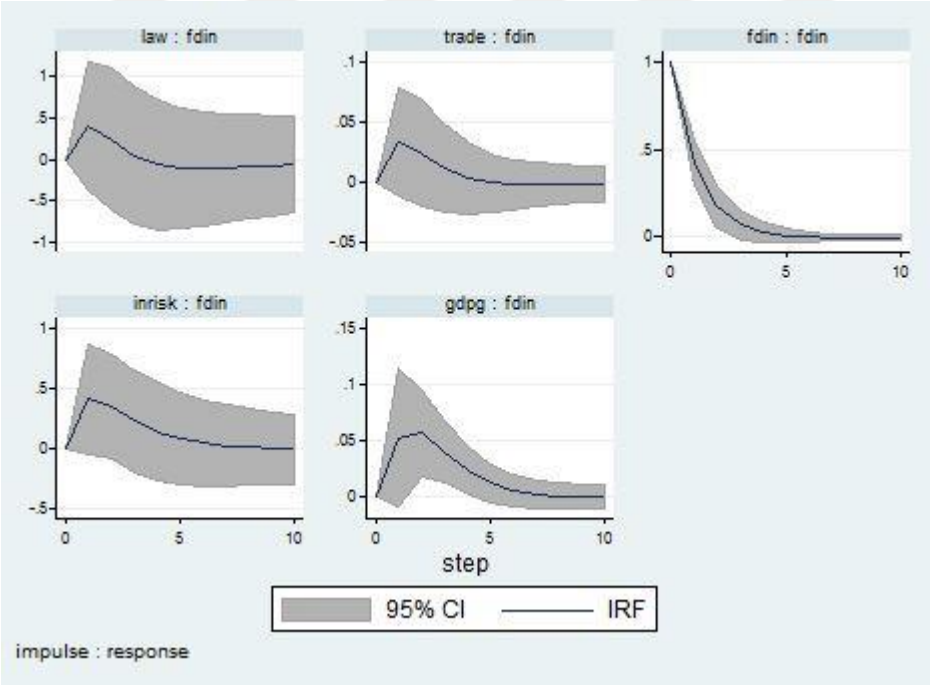
VAR tahmininden elde edilen Granger Nedensellik analizine ilişkin bulgular Tablo 5.4'te gösterilmektedir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre gdp, fdin, Inrisk, fdin terimlerinin Granger nedensellik bağıntısı bulunmaktadır. Ama tread, fdin, Law terimlerinin Granger nedensellik bağıntısı bulunmamaktadır.

Tablo 5.3 VAR Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Granger (fdin)	H_0	Wald	Sonuç H_0	Kabul/Ret
Gdpg	H_0: gdpg→ fdin	082/0	017/3	**Ret**
Tread	H_0: tread→ fdin	172/0	862/1	**Kabul**
Inrisk	H_0: inrisk →fdin	091/0	862/2	**Ret**
Law	H_0: law→ fdin	306/0	048/1	**Kabul**
All		003/0	392/16	**Ret**

5.5. Etki-Tepki Analizleri

Elde edilen VAR modelini oluşturan değişkenlere uygulanan bir birimlik şokun kendisi veya diğer değişkenler üzerindeki etkisi Etki-Tepki Analizleri yardımıyla incelenebilmektedir. Şekil 5-2'de hata terimlerinde meydana gelen şoklara karşı değişkenlerin ne yönde ve ne ölçüde tepki verdikleri gösterilmektedir.

Şekil 5.2 Etki Tepki Fonksiyonları

FDI terimine bir birimlik şok uygulandığında, bu şokun FDI üzerindeki birikimli etkisi ilk beş dönem için olumlu olabilmektedir. Yani bir pozitif şok, FDI üzerinde

olduğu gibi diğer yabancı yatırımcılar üzerinde de beş döneme kadar pozitif bir etki yaratabilmektedir. Daha somut açıklamak gerekirse; yabancı yatırımcı bir ülkede yatırım yapmak için o ülkenin farklı yönlerini dikkate almakta, yabancı yatırımcıların yoğun bir şekilde ülkeye yatırım yapma arzularını hissettikleri zaman yatırımlarını artırmaktadırlar. Yani yatırımcılar için pozitif bir etki olduğunda, diğer yatırımcılar için de yatırım yapmak veya yatırımı artırmak için bir pozitif sinyal oluşmaktadır.

Büyümeye (GDPg) bir birimlik şok uygulandığında bunun FDI üzerindeki ani tepkisinin olumlu olduğu gözlenmektedir. İkinci ve üçüncü dönem de artış azalarak devam etmekte ve beşinci dönemden itibaren de bu etkinin giderek zayıfladığı görülmektedir.

Ticari dışa açıklık derecesine (trade) bir birimlik şok uygulandığında; FDI üzerinde beklendiği gibi olumlu bir etki görülmektedir, ama büyümeye (GDPg) önemli bir etki gözlenmemektedir ve dört döneme kadar istikrarlı görünüm sürmektedir. Politik risk azalmasının (inrisk) FDI üzerinde etkisi beklendiği gibi olumlu yöndedir. Yani bir birim politik risk azalmasının, ülkede ikinci dönemden yedinci döneme kadar yabancı yatırımların cezbinde pozitif etkisi olabilmektedir. Mülkiyet haklarının (Proright) FDI üzerinde etkisi beklendiği gibi olumlu yöndedir. Yani mülkiyet haklarındaki pozitif bir şokun, yabancı yatırımlar üzerinde beş döneme kadar pozitif etkisi olabilmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışmada FDI üzerinde; büyümeden (GDPg) ve ticari dışa açıklık derecesinden (trade) ziyade, politik risk azalmasının (inrisk) ve mülkiyet haklarının (Proright) korunmasının daha etkili olduğu görülmüştür.

5.6. Varyans Ayrıştırmaları

Etki Tepki Analizine ilişkin uygulamalar yapıldıktan sonra VAR'ın hareketli ortalamalar bölümünden elde edilen varyans ayrıştırmaları, değişkenlerin kendilerinde ve diğer değişkenlerden birinde meydana gelecek olan bir değişmenin yüzde olarak ne

kadarının kedisinden ne kadarının da diğer değişkenlerden kaynaklandığını göstermektedir. Bir değişkende meydana gelen değişmelerin büyük bölümü kendisindeki şoklardan kaynaklanıyorsa bu durum, söz konusu değişkenin dışsal olarak hareket ettiğini, modeldeki diğer değişkenlerden kaynaklanıyorsa değişkenin içsel olduğunu ifade etmektedir (Enders, 1995: 55).

Tablo 5.4 Varyans Ayrıştırması

Dönem	(FDI)	(GDPg)	(trade)	(risk)	(Law)
1	1	0	0	0	0
2	0/9568444	0/0146853	0/0128309	0/013799	0/0018404
3	0/9304743	0/0263365	0/0187713	0/022058	0/0023598
4	0/920764	0/0313193	0/0201256	0/0254424	0/0023488
5	0/9178597	0/0328465	0/020252	0/02661	0/0023807
10	0/9163774	0/0332512	0/0202627	0/0272315	0/0028773

Varyans ayrıştırma analizine baktığımızda FDI, yüzde 95 FDI üzerindeki şoktan ve %3'te GDP üzerindeki şoktan etkilemiştir.

5.7. Sonuç

Bu çalışmanın hedefi politik risk ve mülkiyet haklarının FDI üzerinde ki etkisini araştırmaktır. Bazı gelişmekte olan ülkeler için panel var metodunu kullanarak, 1995-2013 yılları arası araştırılmıştır. Araştırmada genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM: Generalized method of moments) kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre:

- Büyümeye (GDPg) bir birimlik şok uygulandığında, bu şokun FDI üzerindeki ani tepkisinin olumlu olduğu gözlenmektedir. Bu olumlu tepki, ikinci ve üçüncü dönemde azalarak artmakta ve beşinci dönemden itibaren de etkisini giderek yitirmektedir.
- Ticari dışa açıklık derecesine (trade) bir birimlik şok uygulandığında, FDI üzerinde beklendiği gibi olumlu bir etki görülmekte ama Büyümeye (GDPg) FDI kadar etkisi görülmemektedir. Bu durum, dört dönem

boyunca istikrarlı bir şekilde sürmektedir.

- Politik risk azalmasının (inrisk), FDI üzerindeki etkisi beklendiği gibi olumlu yöndedir. Yani bir birim politik risk azalmasının, bir ülkede iki dönemden yedi döneme kadar yabancı yatırımların çekilmesinde pozitif etkisi olabilmektedir.
- Mülkiyet haklarının (Proright) FDI üzerindeki etkisi beklendiği gibi olumlu yöndedir. Yani, mülkiyet haklarındaki pozitif bir şok, yabancı yatırıcımlar üzerinde beş döneme kadar pozitif etki gösterebilir.

Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerde mülkiyet haklarına pozitif bir şok etkisi veya politik risk azalmasının uzun dönemde FDI üzerinde ki etkisi, GDP ve Ticari dışa açıklıktan daha çok FDI'yı etkilemektedir.

6. TARTIŞMA VE YORUM

Özet olarak, birinci bölümde yabancı yatırımların bir ülke için ne kadar önemli olduğu hususu tartışılmış ve hangi modelle analiz yapılacağı belirlenmiştir. İkinci bölümde, DYY, GDP, Politik Risk ve Mülkiyet hakları detaylı bir şekilde incelenmiştir. En uygun model bulunmaya çalışılmış ve analizlerden beklenilen sonuçlar elde edilmiştir. Diğer çalışmalar incelendiğinde, doğrudan yabancı yatırımların bir ülkenin büyümesinde etkili olduğu görülebilmektedir. Bazı araştırmalara göre, mülkiyet haklarının DYY üzerinde pozitif etkisi olduğu ve politik riskin DDY üzerinde negatif bir etkisinin bulunduğu görülmektedir.

Üçüncü Bölümde, P-VAR modeli hakkında bilgi verilmiş ve GMM (Generalized method of moments) kullanılarak analiz yapılmıştır. Dördüncü bölümde ise, veri seti kullanılarak var modeli kurulmuş ve en iyi modelin ne olabileceği analiz edilmiştir. Model kurulduktan sonra öncelikle değişkenlerin doğuran olup olmadıkları test edilmiştir. Değişkenlerin doğuran olduklarına kanaat getirildikten sonra var modeli kurulmuş ve kurulan modelin ıstıkları olduğunu tespit edilmiştir. Daha sonra değişkenler arasında Granger Nedensellik Testi yapılmıştır ve bazı değişkenler arasında Granger Nedensellik olduğunu tespit edilmiştir. Sonrasında, her bir değişkenin diğer değişkenler üzerinde ne kadar etkisinin olduğu, Etki Tepki Analiz metoduyla analiz edilmiştir. Sonuçlar teorideki gibi elde edilmiş ve son olarak da varyans ayrıştırmaları yapılmıştır. Sonuç olarak, politik risk azalmasının ve mülkiyet haklarının korunmasının FDI üzerindeki etkisinin, GDP ve Ticari dışa açıklıktan on kat daha fazla olduğu görülmektedir.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları(DYSY), 18. yüzyılda Avrupa'da sanayileşme süreciyle başlamış, günümüzde ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda diğer yatırım türlerine göre üretim ve uluslararası ticaret üzerindeki etkisi bakımından daha büyük bir öneme sahiptir.

DYSY'nı çekmede önceleri cezbedici kriterler olarak ucuz emek ve hammadde sağlama gibi nedenler öne çıkmışken; son zamanlarda beşeri sermayenin niteliği, ulaştırma imkânları, haberleşme ve teknoloji altyapısı, iç pazar büyüklüğü, diğer pazarlara yakınlık öne çıkan önemli kriterler haline gelmiştir.

DYSY bir ülkede yatırımları ve istihdamı artırırken, yeni yan sanayilerin oluşmasına ve var olanların gelişmesine katkı sağlamakta; üretim teknolojisi, know-how, yönetim bilgi ve becerisini ülkeye getirmekte ve ekonomik büyümeye katkı yapmakta; dış pazarlara açılmayı kolaylaştırarak ihracat artışı sağlamakta; iç rekabeti canlandırarak fiyat düşüşünü ve kalite artışını sağlamaktadır.

Dünyada gerçekleşen DYSY'nin önemli bir bölümü özellikle gelişmiş ülkeler arasında yaşanmakta, bu yatırımlar daha ziyade birleşmeler ve satın almalar yoluyla olmaktadır. Bu faaliyetler ise, daha çok ÇUŞ tarafından gerçekleştirilmektir. Son zamanlarda DYSY öneminin artmasında ÇUŞ'in rolü son derece önemli hale gelmiştir. Öyle ki, günümüzde ÇUŞ'e küreselleşmenin baş aktörleri gözüyle bakılmaktadır.

Aslında ÇUŞ'lerin ortaya çıkışları DYSY'nin gelişimiyle paralellik göstermektedir. Özellikle, günümüzdeki anlamıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan DYSY'nin baş aktörleri ÇUŞ'dir. DYSY'nin artışına paralel olarak ÇUŞ'in sayıları da hızla artmıştır. ÇUŞ'in ihtiyaçları, hedefleri ve stratejileri hızla değişirken,

örgütsel yapılanmaları da buna göre gelişmektedir. Günümüzde bazı ÇUŞ'in büyüklükleri birçok gelişmekte olan ülkenin GSMH'ları toplamından büyüktür. Bu durum şirketlerin boyutlarının ve giderek artan öneminin ve ekonomiler için oynadığı rolün daha iyi anlaşılması açısından son derece önemli bir kıstastır.

Dünyada hızla gelişen ve yayılan serbest piyasa ekonomisi sistemi, ulusal ekonomilerin oluşturduğu uluslararası (global ya da küresel) bir ekonomik sistem olarak düşünüldüğünde ÇUŞ'in bu sistem içinde oynadığı rol daha iyi anlaşılabilmektedir. Benzer ekonomik yapılara sahip gelişmiş ülkeler için ÇUŞ'in olumsuz etkilerinden söz edilemezken; GOÜ için muhtemel olumsuz etkileri oldukça fazladır: Teknolojik bağımlılık, dual ekonomik yapı oluşması, gelir dağılımının bozulması, ekonomik istikrarsızlık gibi problemlere neden olması, olumsuzluklar arasında sayılabilir. Ancak, GOÜ'in yetersiz sermaye birikimi nedeniyle atıl kalan üretim faktörlerini kullanabilmesi ÇUŞ'in varlığıyla mümkün olabilmektedir.

Ülkeler arasında, özellikle de GOÜ arasında, ekonomiye olumlu katkılarından dolayı, DYSY'nı çekme konusunda ciddi bir rekabet yaşanmaktadır. GOÜ, yatırım ortamlarını iyileştirebilmek ve böylece yabancı yatırımcılar için daha cazip bir hale getirebilmek için önemli politika değişikliklerine gitmektedirler. Bu amaçla ilgili mevzuatlarını mümkün olduğunca basitleştirmeye çalışmaktadırlar. Bu durum hem yabancı yatırımcılar hem de yerli yatırımcılar için destekleyici ve teşvik edici olmaktadır. Bu çalışmada, politik risk ve mülkiyet haklarının FDI üzerindeki etkisi, bazı gelişmekte olan 53 ülke için panel var metodunu kullanarak, 1995-2013 yılları arası araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar teorilere uyumludur. Sonuç olarak, politik risk azalması ve mülkiyet hakları korunmasının FDI üzerinde etkisinin, GDP ve Ticari dışa açıklıktan on kat daha fazla olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre gelişmekte olan ülkeler, siyasi istikrarsızlığın azalması ve Mülkiyet haklarının korunmasıyla yabancı yatırımları, diğer etkenlere göre daha fazla çekebilecekleri düşünülmektedir.

ÖZET

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkelerin büyümesi açısından önemli bir faktördür. Bu çalışmada politik risk ve mülkiyet hakların FDI üzerindeki etkisi, bazı gelişmekte olan 53 ülke için panel var metodunu kullanarak, 1995-2013 yılları arası araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, mülkiyet haklarının (Proright) FDI üzerinde etkisi olumlu yöndedir. Yani mülkiyet haklarındaki pozitif bir şok, yabancı yatırımlar üzerinde beş döneme kadar pozitif bir etki meydana getirebilir. Politik riskin azalmasının (inrisk), FDI üzerindeki etkisi beklendiği gibi olumlu yöndedir. Yani bir birim politik risk azalması, bir ülkede iki dönemden yedi döneme kadar yabancı yatırımların cezbinde pozitif etki meydana getirebilmektedir. Yani ev sahibi ülkelerde güvenli koşulların sağlanması, yabancı yatırımların cezbinde uzun dönem etki gösterebilmektedir. Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerde mülkiyet haklarına pozitif bir şok etkisi veya politik risk azalmasının uzun dönemde FDI üzerindeki etkisi, GDP ve Ticari dışa açıklıktan daha çok FDI'yi etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Siyasi risk, Mülkiyet hakları, GSYİH büyümesi, Ticari açıklık

ABSTRACT

Given that foreign direct investment is one of the important factors in economic growth of countries, this study investigates the impact of property rights and political risk on foreign direct investment using panel data technique in the form of P- VAR for 53 selected countries over the period of 1995-2013. The results indicate that due to a positive shock in the laws of developing countries, the attraction of foreign direct investment may increase; therefore, the positive reaction of the FDI to the positive shock of salary ownership indicates that the existence of laws based on increasing property rights in host countries is up to 5 years may lead to an increase in foreign investment in those countries. Moreover, the FDI's response to shocks caused by political risk reduction (inrisk) is in line with theoretical expectations and the results of the estimation of photo functions of the immediate action indicate that due to a positive shock in the political situation of the sample, the attraction of foreign direct investment strongly reacts positively. The positive reaction of the FDI to political risk shocks from the second to the seventh year has slowed down with a steep decline, indicating that the consequences of the existence of safe conditions in the host countries could lead to a longer foreign investment in those countries. Therefore, the study concludes that the impact of positive shocks in political risk and property rights in developing countries is far greater than the impact of the shocks of economic variables on GDP growth and the degree of openness of merchandise on attracting foreign investment.

Key words

Foreign direct investment, political risk, property rights, GDP growth, commercial openness

KAYNAKÇA

Adrian, C., A. Darnell (1990), **Dictionary of Econometrics,** England: Edward Elgar Pub.

Alchian, A.A. (2000), **Mülkiyet Hakları İktisadına Giriş,** Kutlu, R. (çev.), Adapazarı: Değişim Yayınları.

Ball, D., Mcculloch, W. (1990), **International Business, Introduction and Essentials,** Boston: Richard Irwin Inc.

Baltagi, B.H. (2005), **Econometric Analysis of Panel Data,** Third Edition, England: John Wiley&Sons Inc.

Bozkurt, H. (2007), **Zaman Serileri Analizi,** Bursa: Ekin Kitabevi.

Brincikova, Z., Darmo, L. (2014), "The Impact of FDI Inflow on Employment in V4 Countries", **European Scientific Journal,** C.1, s.245-252.

Coase, R. (1960), "The Problem Of Social Cost", **Journal Of Law And Economics,** C.3, s.144-150.

Cullen, J., Parboteeah, P. (2010), **Internatioanl Business, Strategy And The Multınatıonal Company,** New York: Prentice Hall.

Çiloğlu, B. (2003), **Ülke Risk Analizleri Metodolojilerinin İncelenmesi,** Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Daniels, J., Radebaugh, L., Sullivan, D. (2004), **International Business, Environments and Operations,** New Jersey: Prentice Hall.

Demir, Ö. (1996), **Kurumcu İktisat,** Ankara: Vadi Yayınları.

Demsetz, H. (1982), "Barriers To Entry", **American Economic Review,** C.72, S.1, s.47-57.

Denisia, V. (2010), "Foreign Direct Investment Theories: An Overview of the Main FDI Theories", **European Journal of Interdisciplinary Studies,** C.2, S.2, s.104-120.

Dikmen, H. (2010), **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Sorunu,** Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.

Dura, Y.C. (2006), Mülkiyet-Verimlilik İlişkisi: Mülkiyet Hakları Teorisi, **Yönetim Ve Ekonomi,** C.13, S.2, s.225-236.

Gökbunar, R., Yanıkkaya, H. (2004), **Etkin Devlet ve Ekonomik Gelişme,** Ankara: Odak Yayınevi.

Göktaş, Y.Ö. (2005), "Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi", **İ.İ.B.F. Ekonometri ve İstatistik Dergisi,** S.2, s.14.

Gönel, D.F. (2010), **Kalkınma Ekonomisi,** İstanbul: Efil Yayınevi.

Green, W.H. (2003), **Econometric Analysis**, Fifth Edition, New Jersey: Prentice Hall.

Hanson, G.H. vd. (2005), "Vertical Production Networks in Multinational Firms", **The Review of Economics and Statistics,** C.87, S.4, s.664-678.

Hong, J. (2008), "WTO Accession and Foreign Direct Investment in China", **Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies,** C.1, S.2, s.136-147.

Hsiao, C. (2005), "Why Panel Data?" **The Singapore Economic Review,** s.143-154.

Işığınok, E. (1994), **Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi,** Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.

Kama, Ö. (2009), **Kurumsal İktisat ve Özel Mülkiyet Üzerine Üç Deneme,** Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Kılıç, R., Demirçelik, M. (2011), "Mülkiyet Kavramının Tarihsel Gelişimi Sürecinde Ortaçağ Ve Reform Hareketi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** C.30, s.181-190.

Kula, F. (2003), "Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler", **Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi,** C.4, S.2, s.141-154.

Kumar, V., Leona, R.P., J.N Gasking (1995), "Aggregate and Disaggregate Sector Forecasting Using Consumer Confidence Measures", **International Journal of Forecasting,** C:11, S:3, 361-377.

Lee, C.C., Chang, C.P. (2009), "FDI, Financial Development and Economic Growth: International Evidence", **Journal of Applied Economics,** C.12, S.2, s.249-271.

Lıu, T. (2008), "Impact of Regional Trade Agreements on Chinese Foreign Direct Investment", **The Chinese Economy,** C.41, S.5, s.68-102.

Locke, J. (2002), **Sivil Toplumda Devlet-Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme,** Taşçı, S. ve Akman, H. (çev.), İstanbul: Metropol Yayınları.

Loikas, A. (2003), **A Government Analysis of Political Risk: Exploring Equilibrium, Instability and Pluralism at the Local, National and Supranational Level in Europe,** Finland: Turku School of Economics and Business Administration.

Lütkepohl, H. (1993), **Introduction to Multiple Time Series Analysis,** Berlin: Springer –Verlag.

Makki, S., Somwaru, A. (2004). "Impact of Foreign Direct Investment and Trade on Economic Growth: Evidence from Developing Countries", **American Journal of Agricultural Economics,** C.86, S.3, s.795-801.

Matyas, L., Sevestre, P. (1996), **The Econometrics of Panel Data:A Handbook of the Theory with Applications, Second Revised Edition,** Netherlands: Kluwer Academic Publishers.

Mıhcı, H., Çağatay, S., Koska, O. (2005), "The Impact Of Envıronmental Stringency Of The Foreıgn Direct Investments Of The Oecd Countries", **Journal of Environmental Assessment Policy and Management,** C.7, S.4, s.679-704.

Mullen, J. ve Williams, M. (2005), Foreign Direct Investment and Regional Economic Performance, **Kyklos,** C.58, S.2, s.265-282.

Oğuz, F. (2003), **Mülkiyet Hakları "Bir Ekonomik Analiz",** Ankara: Roma Yayınları.

Öcal, O. (2013), Dolaysız Yabancı Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Dinamik Analizi: OECD Ülkeleri Örneği, **NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** C.2, S.2, s.177-191.

Özkalp, İ. (2008), **Uluslararası İşletmecilik, Eskişehir:** T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları,

Parasız, İ. (2003), **Ekonomik Büyüme Teorileri, Dinamik Makro Ekonomiye Geçiş,** Bursa: Ezgi Kitabevi.

Parlakyıldız, F.M. (2011), **Fikrî Mülkiyet Haklarının Ekonomik Büyümeye Etkileri: G8 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama,** Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Protsenko, A. (2003), **Vertical and Horizontal Foreign Direct Investments in Transition Countries,** Doctoral Thesis, Münih Ludwig Maximilian University.

Tahiroğlu, B. (2001), **Roma Hukukunda Mülkiyet Hakkının Sınırları,** İstanbul: Der Yayıncılık.

Tarzı, S. (2005), "Foreign Direct Investment Flows into Developing Countries: Impact of Location and Government Policy", **Journal of Social, Political & Economic Studies**, C.30, S.4, s.497-515.

Toptaş, M. (1996), **Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Analizi,** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Ulussever, T. (2010), "The Relationship between Foreign Direct Investment and Capital Formation in Emerging Economies: The Case of Turkish Economy", **Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi,** C.5, S.1, s.41-52.

Uzun, A.M. (2009), "Mülkiyet Hakları Ve Ekonomik Gelişme", **İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi,** C.23, S.1.

Wild, J., Wild, K. Han, J. (2003), **Internatıonal Busıness,** New Jersey: Prentice Hall.

Wojciech, D., Derek, F.D. (1992), **New Directions in Econometric Practice General to Spesific Modelling, Cointegration and Vector Autoregressions,** First Edition, London: Edward El- gar Publishing.